

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

Filozofická
fakulta

Svitavská samospráva do r. 1935: volby – starostové – hospodaření

Magisterská diplomová práce

Autor: Bc. David Marhold

Vedoucí práce: doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.

Olomouc, 2022

Čestné prohlášení

Prohlašuji na svou čest a svědomí, že jsem tuto práci vypracoval samostatně a výhradně na základě uvedených historických pramenů a literatury.

V Brně, dne 12. prosince 2022

Bc. David Marhold

Poděkování

Tímto bych chtěl poděkovat všem lidem, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout. Speciálně bych rád poděkoval vedoucímu své práce doc. Viktoříkovi za trpělivost, ochotu a cenné rady. Dále bych rád poděkoval své přítelkyni Tereze, a to nejen za ohromnou podporu, ale též za jazykovou korekturu. V neposlední řadě bych chtěl poděkovat zaměstnancům všech institucí, v nichž jsem bádal, především však zaměstnancům Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli za mimořádnou vstřícnost při přístupu k nezpracovaným fondům i cenným radám při orientaci v místním archivu.

Anotace v českém jazyku

Diplomová práce se zabývá vývojem obecní samosprávy ve městě Svitavy mezi lety 1850–1935. Toho je dosaženo prostřednictvím 3 pilířů – analýzou obecních voleb, charakteristikou obecního hospodaření a vytvoření biogramů starostů. Výrazným prvkem práce je sledování proměn vybraných fenoménů po roce 1918.

Klíčová slova: Svitavy, obecní samospráva, obecní volby, obecní hospodaření, starostové, občanská společnost, maloměsto, komunální elity, komunální politika, dějiny samosprávy

Annotation in English

This thesis deals with the development of municipal self-government of the town of Svitavy between 1850–1935. This is achieved through 3 pillars – analysis of municipal elections, characteristics of municipal management and biographies of mayors. A distinctive element of the work is the monitoring of changes in selected phenomena after 1918.

Key words: Svitavy, self-government, municipal elections, municipal management, mayors, civil society, small town, municipal elites, municipal government, history of self-government

Annotation im Deutschen

Diese Masterarbeit befasst sich mit der Entwicklung der Gemeindeselbstverwaltung der Stadt Zwittau zwischen 1850–1935. Dies wird durch 3 Pfeiler erreicht – Analyse der Gemeindewahlen, Charakteristik der Gemeindegewirtschaft und Biographien der Bürgermeister.

Schlüsselworte: Zwittau, Gemeindeselbstverwaltung, Gemeindewahlen, Gemeindegewirtschaft, Bürgermeister, Zivilgesellschaft, Kleinstadt, Kommunaleliten, Kommunalpolitik, Geschichte der Selbstverwaltung.

Obsah

I. ÚVOD	9
I.1 STAV BĀDÁNÍ	10
I.2 METODIKA, CÍLE A ROZDĚLENÍ PRÁCE	11
I.3 PRAMENY A LITERATURA	14
I.4 VYMEZENÍ KLÍČOVÝCH POJMŮ.....	16
II. NÁSTIN DĚJIN MĚSTA A CHARAKTER ŽIVOTA V NĚM	21
II.1 NEJSTARŠÍ DĚJINY MĚSTA	21
II.2 SVITAVY V 18. A 19. STOLETÍ.....	22
II.3 MĚSTO JAKO KŘIŽOVATKA	24
II.4 DEMOGRAFIE MĚSTA	25
II.5 PODNIKÁNÍ A PRŮMYSL	27
II.6 SPOLKOVÁ ČINNOST A KULTURNÍ ŽIVOT	30
II.7 VZDĚLÁNÍ.....	32
III. LEGISLATIVNÍ RÁMEC K PROBLEMATICE OBCENÍCH SAMOSPRÁV	35
III.1 ZÁKONNÁ ÚPRAVA	36
III.2 LEGISLATIVNÍ RÁMEC OBCENÍCH VOLEB	38
III.3 ORGÁNY OBCENÍ SAMOSPRÁVY.....	41
IV. OBCENÍ VOLBY A ORGÁNY SVITAVSKÉ SAMOSPRÁVY V PRŮBĚHU ČASU	45
IV.1 OBCENÍ VOLBY V OBDOBÍ HABSBURSKÉ MONARCHIE	45
IV.2 ČINNOST SVITAVSKÉ SAMOSPRÁVY ZA VELKÉ VÁLKY	49
IV.3 OBCENÍ VOLBY V MEZIVÁLEČNĚM ČESKOSLOVENSKU	50
IV.4 K VOLBĚ STAROSTŮ.....	55
IV.5 OBCENÍ ZASTUPITELÉ A VYSOKÁ POLITIKA	56
V. OBCENÍ HOSPODAŘENÍ	58
V.1 OBCENÍ ROZPOČTY.....	58
V.2 VYBRANÉ INFRASTRUKTURNÍ PROJEKTY	63
V.2.1 <i>Plynárna a elektrárna, aneb spor o veřejné osvětlení</i>	64
V.2.2 <i>Zdravotnictví a stavba vodovodu</i>	67
V.2.3 <i>Nerealizovaná koupě Langerovy vily ve 30. letech, aneb reprezentativní sídlo obce</i>	70
VI. K ŽIVOTŮM A ČINNOSTI SVITAVSKÝCH STAROSTŮ	72
VI.1 DOMINIK SCHWAB (1850–1860).....	72
VI.2 LEOPOLD TEMPES (1861–1863)	74
VI.3 KARL F. STRAKELE (1864–1869)	75
VI.4 KONSTANTIN MAKOWSKY (1870–1872).....	77

VI.5 ANTON GEIER (1873–1878)	79
VI.6 JOHANN BUDIG (1879–1885 A 1894–1902)	80
VI.7 FRIEDRICH SANDER (1885–1893)	83
VI.8 KARL SCHUSTER (1902–1918)	85
VI.9 KARL LICK (1918–1935).....	86
VII. ZÁVĚR	89
PŘÍLOHY K OBECNÍM VOLBÁM	93
PŘÍLOHY K OBECNÍM ROZPOČTŮM	98
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	101
RESUMÉ	108
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	109
SEZNAM TABULEK A GRAFŮ.....	110

I. Úvod

Liberální myšlenky, které v polovině předminulého století získaly na síle, se vedle jiných reforem promítly i do podoby správního zřízení habsburské monarchie. Přestože revoluce proběhnuvší v letech 1848–1849 v mnohém selhala, dílčí cíle se přeci jen naplnily. Mezi hlavní úspěchy lze počítat zrušení poddanství a roboty. Občané formálně nabyli práva a byla jim dána příležitost podílet se na správě věcí veřejných. Obecní samospráva, která vznikla jako náhrada za patrimoniální uspořádání, se stala pilířem pro konstituující se občanskou společnost.

Formální změny právního řádu však neznamenal automatický posun mentalit. Naopak – občanská společnost se stále nacházela v procesu utváření a během této doby se dostala do nejedné krize, a to např. hned v 50. letech 19. století, tedy v době tzv. neoabsolutismu. Až počátkem 60. let předminulého století se navrácí ústavnost i samospráva založená na občany zvolené reprezentaci. Ještě více než 50 let však nemohli volit všichni zletilí občané města. To se změnilo až se vznikem první Československé republiky, kdy bylo umožněno účastnit se volebního procesu všem, bez ohledu na pohlaví či daňové odvody. V jistém smyslu tak lze meziválečné období chápat jako vrchol vývoje občanské společnosti, i proto bude předmětem zájmu této práce.

Změny se dotkly i podoby měst jako takových. Pod vlivem industrializace a urbanizace ustupovala jejich středověká podoba. Již nepotřebné hradební zdi byly strženy a centra se propojila s předměstími. Ve městech jako Svitavy vznikaly průmyslové podniky a jiná moderní infrastruktura.¹ Před volenými reprezentacemi obcí stály úkoly rozvoje měst, na což však mnohdy neměly dostatek finančních prostředků.² S příchodem tzv. výkonové samosprávy se zastupitelé nebáli města zadlužit, a realizovat tak potřebné projekty. Tristní byla zejména hygienická a zdravotní situace, což měly napomoci řešit stavby vodovodů, kanalizací, jatek i nemocnic. Ke zvýšení mobility obyvatel i exportu zboží pak zase mělo sloužit budování místních železničních drah. Díky plynárnám a elektrárnám mohlo dojít ke zřízení plynového osvětlení. Objev fenoménu volného času pak zase podnítil stavbu parků a jiných odpočinkových míst.³

¹ K popisovaným fenoménům blíže např. HORSKÁ, Pavla – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří: *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Litomyšl, 2002, 352 s; MACHÁČKOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha 2010, 494 s. HLAVAČKA, Milan: *Co je to modernizace?* In: KLADIWA, Pavel – ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.): *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740–1918*. Ostrava 2009, s. 13–19; HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století proměny společnosti v moderní době II*. Praha 2016, 480 s.; Týž: *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. Praha 2006, 207 s.; MACHÁČKOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781–1914*. Praha 2010, 496 s.

² Blíže viz kapitola V. Obecní hospodaření.

³ Blíže zejm. KLADIWA, PAVEL – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. Díl II/2. Finance a infrastruktura*. Ostrava 2009, 375 s.

I.1 Stav bádání

Mezi předmět zájmu dějepisců a historiků patřily dějiny měst odnepaměti. Samotné badání na poli obecních samospráv však bylo po delší dobu spíše upozaděno. Přestože přelom 19. a 20. století představoval rozkvět regionálního výzkumu (ve Svitavách jej můžeme spojit především se starostou Karlem Lickem), byl v té době fenomén samosprávy příliš novátorský, než aby mu historiografie věnovala dostatečný prostor.⁴ Soudobé odborné texty vznikaly spíše z podnětu právníků, kteří ve svých pracích o správním právu reflektovali též problematiku obecní samosprávy. Samosprávě, fenoménu založenému na principu subsidiarity a decentralizace, nemohlo přát ani období poválečné, totiž totalitní. „Výzkum regionálních elit v tomto období byl zúžen na dost omezenou část. A ta nebyla označena jako elita společnosti, i když řada takto zkoumaných lidí k ní nepochybně patřila,“ uvádí Marie Macková.⁵ Výjimkou je několik zdařilých pokusů, převážně z konce 60. let 20. století.⁶

V tuzemské historiografii došlo k výraznému posunu až po roce 1990, resp. počátkem nového tisíciletí. Za metodologické ukotvení je třeba vděčit zejména autorům „moravské školy“, kteří sami navazovali na starší projekty německé jazykové provenience.⁷ V tomto ohledu je upřednostňován především frankfurtský projekt *Stadt und Bürgertum* (reprezentovaný zejm. Lotharem Gallem či Frankem Möllerem),⁸ zatímco bielefeldský projekt *Sozialgeschichte des neuzeitlichen Bürgertums: Deutschland im internationalen Vergleich* pod vedením Jürgena Kocky stojí v pozadí.⁹ Jistý vliv má i vídeňský projekt (např. Peter Urbanitsch, Hannes Stekl či Ernst Bruckmüller), u něhož lze za výhodu považovat větší podobnost prostředí i typ pramenů, což plyne

⁴ MACKOVÁ, Marie: *Obecní samospráva v kontextu českého regionálního bádání*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno 2006, s. 108–109.

⁵ Tamtéž, s. 108.

⁶ Roku 1968 vyšlo ve Vídni Klabouchovo dílo, které se ještě dnes považuje za základní literaturu ve výzkumu obecních samospráv v habsburské monarchii. KLABOUCH, Jiří: *Die Gemeindeführung in Österreich 1848–1918*. Vídeň 1968, 179 s. Ve stejné době se Otto Urban věnoval fenoménu občanské společnosti. MALÍŘ, Jiří: *Občanská společnost na Moravě: Spolky, strany, elity*. Brno 2014, s. 18–20. Mezi významné práce autora z této doby patří zejm. URBAN, Otto: *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*. Praha, 1978, 378 s. TÝŽ: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, 690 s.

⁷ Určitý první podnět přišel s článkem pod názvem *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Koncept a dílčí výsledky výzkumu*, který Lukáš Fasora a Pavel Kladiwa publikovali v roce 2004 v Českém časopisu historickém. Srov. RŮŽIČKA, Jan: *Maloměstáci s otevřenou myslí. Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*. Brno 2016, s. 18–19.

⁸ Na tomto přístupu oceňují autoři „moravské školy“ zejm. „kompaktnost vydané ‚modré řady‘ a exaktnost výsledků“. Srov. FASORA, Lukáš – KLADIWA, Pavel: *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Dílčí výsledky výzkumu v České republice*. In: FASORA a spol. (eds.): *Občanské elity*, s. 11. Odlišnost tohoto projektu spočívá předně v tezi, že liberalismus občanské společnosti pochází nikoliv od vrstev odlišných od starého měšťanstva, ale naopak právě od nich. Smyslem pak bylo analyzovat život obyvatelstva vybraných měst. RŮŽIČKA: *Maloměstáci*, s. 22.

⁹ Výstupy tohoto projektu nebyly zcela přesvědčivé, obdobně je tomu při vymezení základních pojmů. Inspiraci však lze nalézt v rovině tezí. Srov. FASORA – KLADIWA: *Dílčí výsledky*, s. 11–12. Bielefeldský výzkum se zabýval prostřednictvím komparativních metod především dílčími tématy (např. sociální, kulturní, právní, hospodářské dějiny), přičemž se neomezil pouze na německá města, ale srovnání bylo založeno i na dalších evropských lokalitách. Významným zjištěním bylo např. že sociální skladba obecních reprezentací je odvislá od charakteru samotného města. RŮŽIČKA: *Maloměstáci*, s. 20–21.

ze společného soužití v rámci habsburské monarchie. Přístup moravských autorů spočívá zejména ve kvantifikaci historických jevů a aspektů sociálního vývoje.¹⁰

Nelze však opomenout ani prostředí Čech, kde se ujal spíše bielefeldský projekt.¹¹ Stěžejním představitelem je tu Milan Hlavačka, mezi další reprezentanty patří Jan Čopík.¹² „Pražští badatelé více inklinovali k zájmu o přesah problematiky samosprávy a občanských elit do oblasti politických dějin a dějin kultury a jejich přístup byl současně více narativní.“¹³ Politickými dějinami se tu myslí zejména české státoprávní snahy. V českém prostoru má velký potenciál též výzkum okresních samospráv, které se tu oproti Moravě aktivizovaly v plném rozsahu. Reprezentantem tohoto směru bádání je právě Hlavačka.¹⁴

1.2 Metodika, cíle a rozdělení práce

Marie Macková rozlišila v rámci regionálního výzkumu tři množiny prací vztahující se ke komunálním elitám.¹⁵ Jedná se o historicko-správní studie, sociologické výzkumy a biografie konkrétních osob. Přestože koncepce zvolená pro tuto práci reflektuje aspekty všech výše zmíněných typů, má ambici se s odkazem na biografickou část práce nejvíce blížit kategorii třetí, neboť budou akcentovány životy a činnost konkrétních osobností. Domnívám se, že takový přístup je pro město svitavského typu vhodnější a přístupnější pro širší veřejnost, byť je více naratologický.

Velký význam práce příkládá propojení období monarchie s meziválečnou Československou republikou. Změnou státoprávního zřízení nedošlo v případě Svitav na národnostní úrovni k zásadní proměně obecních reprezentací, ve svých funkcích pokračovali i někteří zastupitelé. Přesto však změna poměrů – zejména právních – do jisté míry přetvořila prostředí komunální politiky. Jedním z cílů tak bude zjistit, jak se tato změna na relativně stabilním obyvatelstvu projevila. Období totalitní bude vzhledem k rozsahu práce upozaděno.

O vhodnosti propojování jednotlivých ér se psalo již v počátcích českého, resp. moravského výzkumu:¹⁶

„Zájem historiků o téma je dosud víceméně zúžen na výzkum liberálního období samosprávy, otázky její kontinuity s obdobím meziválečným a s obdobím druhé světové války zůstávají zatím badateli opomíjeny. Je to škoda, neboť takto je obtížné vnímat

¹⁰ FASORA a spol. (eds.): *Občanské elity*, s. 6.

¹¹ FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno 2007, s. 21.

¹² Čopík ve své stěžejní práci *Proměny a kontinuita české komunální politiky* pojal fenomén samosprávy komplexně v celém dějinném vývoji. U Hlavačky považuji za vhodné zmínit především monografii *Zlatý věk české samosprávy 1862–1914*.

¹³ FASORA a spol. (eds.): *Občanské elity*, s. 6.

¹⁴ Stov. FASORA – KLADIWA: *Dílčí výsledky*, s. 14.

¹⁵ MACKOVÁ: *Obecní samospráva v kontextu č. regionálního bádání*, s. 109.

¹⁶ FASORA a spol. (eds.): *Občanské elity*, s. 6.

všechny peripetie vztahu občanské společnosti a samosprávy dostatečně plasticky, navíc se historikové ochuzují o možnost prověřit kvality zmíněných fenoménů v zatěžkávacích zkouškách procesů zmasovění veřejného života nebo např. ve střetu či spolupráci orgánů samosprávy s institucemi vysoce byrokratizovaného demokratického státu, nebo dokonce státu totalitního.“

Co se však již stalo stálíci výzkumu (a na čem mají zásluhu i práce mnohých studentů historických věd), to je zájem o problematiku maloměsta. Původně se totiž historici zaobírali především většími městy, industriálními a tradičními správními sídly. Pro takový výzkum byl k dispozici dostatek pramenného materiálu, a nadto zde jsou aspekty přerodu stavovské společnosti na společnost občanskou nejviditelnější.¹⁷

Tématem předkládané diplomové práce je obecní samospráva města Svitavy mezi lety 1850–1935. Vzhledem k rozsáhlosti takového tématu jsem se rozhodl jej omezit na tři pilíře, jež budou následně představeny podrobněji. Jedná se o analýzu obecních voleb, charakteristiku obecního hospodaření (včetně představení vybraných investičních projektů) a biogramy starostů. Považuji tyto oblasti za klíčové pro pochopení činnosti samosprávy, rozvoje města a složení jeho reprezentace. Ve všech částech bude kladen podstatně větší důraz na období mezi lety 1879–1935, což vymezuje funkční období čtyř starostů (J. Budíga, F. Sandera, K. Schustera, K. Licka), kteří vyčnívali nejen délkou svých funkčních období (starostovali po více než dvě),¹⁸ ale i tím, že stáli u realizace nejvýznamnějších investičních projektů. Konec období směřuje na rezignaci a pozdější smrt Karla Licka (1935). Po něm před rokem 1938 sice ještě nastoupil Johann Wolf, nicméně od zpracování této osoby jsem z několika důvodů upustil.¹⁹

Cílem práce je na základě tří pilířů vymezit a charakterizovat činnost svitavské samosprávy do roku 1935. S ohledem na výše zmíněnou metodologii a s ohledem na dostupné prameny považuji za relevantní stanovit následující dílčí cíle této práce:

- V co nejširší míře zachytit politické působení i soukromý život těch příslušníků obecní reprezentace, již se bezprostředně podíleli na vedení města (starostové). Cílem není „pouze“ referovat o životě svitavských starostů, nýbrž též propojit jejich život s činností obecní samosprávy.
- Sledovat proměny svitavské komunální politiky se vznikem Československé republiky, a to zejména z hlediska hledání návazností i projevů změn.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Nejkratší dobu stál v čele města Sander, necelá tři volební období.

¹⁹ Nedostatek pramenů by způsobil, že by nebylo možné jeho život zpracovat alespoň v podobné míře jako u ostatních starostů. Vedle toho se domnívám, že propojení období předválečného a meziválečného lze více než dostatečně prezentovat na činnosti starosty Licka. Nadto se Johann Wolf v roce 1938 objevil i na kandidátce SdP a otevíral bych tak témata, jež překračují vymezení této práce (tj. odklon od demokratického zřízení).

- Prostřednictvím analýzy komunálních voleb sledovat chování voličů i volebních subjektů, proměny složení samosprávných orgánů i proces volby starostů.
- Charakterizovat hospodaření města a sledovat vybrané případy výstavby moderní infrastruktury.

Vedle vymezení základních pojmů bych rád v úvodních kapitolách ve stručnosti nastínil dějiny Svitav a charakterizoval některé významné determinanty – např. demografický profil města, spolkovou činnost nebo stav průmyslu či dopravních komunikací. Ve třetí kapitole vymežím legislativní základy fungování obecních samospráv a jejich orgánů a základy volebního systému. Ve čtvrté kapitole práce se budu věnovat analýze obecních voleb a složení obecních orgánů konkrétně na příkladu Svitav. Nastíním chování voličů i volebních subjektů jednak v čase monarchie, jednak v meziválečném Československu. Neopomenu přitom však ani složité období 1. světové války. Věnovat se budu i procesu volby starostů.

V následující části charakterizují obecní hospodaření. Toho bude dosaženo jednak analýzou městských rozpočtů ve sledovaném období, jednak představením výstavby vybraných infrastrukturních projektů. Na závěr představím životy starostů Svitav s přihlédnutím k jejich obecní činnosti.²⁰ V prvé řadě bude sledován jejich soukromý a rodinný život²¹ a povolání.²² Jejich aktivity v rámci obecní samosprávy budu sledovat omezeně, neboť tyto se prolínají celou prací. Bude-li to vhodné, budou uvedena i další specifika jednotlivých osobností (zejm. další politické aktivity). Starostové měst se řadili k předním představitelům samosprávy a často bývali i jejími nejviditelnějšími tvářemi. Právě oni patřili k největším hybatelům dění, což potvrzují práce věnující se těmto osobnostem.²³ Vzhledem k tomu, že všechny vybrané osobnosti pochází z katolického a německého jazykového prostředí (viz citované sčítací operáty v biografické části práce), rozhodl jsem se tuto informaci u jednotlivých životopisů vynechat. Prezentované rozdělení velmi dobře charakterizuje vývoj činnosti místní samosprávy, když odpovídá na otázky, kdo byli hybatelé tohoto vývoje (starostové jako čelní představitelé samosprávy), jak se dostávali do svých úřadů (analýza voleb) a v čem tato činnost spočívala (zejm. správa obecních financí).

²⁰ Metodu zpracování životů a činnosti jsem volně převzal z MYŠKA, Milan (ed.): *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny 20. století. 1. díl*. Ostrava 2003, s. 7–8.

²¹ Na základě matrik, sčítacích operátů a soudních spisů z pozůstalostního řízení bude nastíněno, kdy a kde se starostové narodili, resp. zemřeli; jakého povolání byli jejich rodičové; kdy a koho si vzali; kdo byly jejich děti a případně jakého postavení dosáhly. Na základě dostupných pramenů bude nastíněn spolkový život starostů, resp. i jejich případné členství v dalších zájmových sdruženích.

²² Povolání je možné detailněji zkoumat zejména u podnikatelů (a to na základě soudních spisů). U dalších starostů bude vymezeno na základě dostupnosti jednotlivých pramenů.

²³ Např. KOVAŘÍKOVÁ, Tereza – MAREK, Pavel – PUŠ, Ivan: *Starostové. Vůdcové nebo služebníci? Role starosty v samosprávě na příkladech Olomouce, Prostějova a Zlína na přelomu 19. a 20. století*. Olomouc 2016, 251 s.

I.3 Prameny a literatura

Tím, že se jedná o téma metodologicky poměrně dobře ukotvené, je vhodné vycházet především z těch pramenů, jichž se pro výzkum obecní samosprávy a obecních elit obvykle využívá. Většinu potřebného materiálu poskytly fondy Státního okresního archivu Svitavy se sídlem v Litomyšli (SOkA Svitavy). Další archivní prameny bylo možné nalézt v Moravském zemském archivu v Brně (MZA), Státním oblastním archivu v Zámrsku (resp. od 1. ledna 2022 v Hradci Králové; SOA Zámorsk) a Městském muzeu a galerii ve Svitavách (MMG).

Prameny úřední provenience, již jsou základem pro studium obecních samospráv, se nachází zejm. ve fondu Archivu města Svitavy v SOkA Svitavy. Zcela základními podklady, jež náleží do tohoto korpusu historických pramenů, lze spatřovat ve voličských seznamech a protokolech z jednání obecního výboru (resp. v meziválečné době zastupitelstva) a obecní rady. Nadto nelze opomenout ani další prameny nacházející se v jiných fondech jako např. ve sčítacích operátech.²⁴

Činnost a život jednotlivých osobností mohou přiblížit tzv. ego-dokumenty (prameny osobní povahy, mezi něž lze zařadit např. paměti, korespondenci, testamenty²⁵ apod.). V daném případě se však jedná o poměrně chudý příspěvek, neboť z prezentovaných osobností si nikdo nevedl deník či nese-psal paměti a archivní fondy existují pouze ke starostům Budigovi a Lickovi.²⁶ Zajímavý pramen představuje Kronika rodiny Budigů,²⁷ již se-psala jedna z dcer bývalého starosty.

Vedle aktivit v rámci obecní samosprávy či rodinného života se lze zaměřit i na jiné, soukromé aktivity obecních elit. U starostů–fabrikantů nelze opomenout spisový materiál krajského soudu, jakožto soudu příslušného pro vedení firemních rejstříků (MZA). Dále se jedná o spolkovou činnost náležící k základním kamenům občanské společnosti. Působili v nich, jako řadoví členové i jako funkcionáři, i mnozí komunální politici. Nadto ve formě spolků fungovaly i tehdejší politické subjekty. Vždyť od 90. let 19. století to byl právě Německý lidový spolek, který se stal hegemone-m komunální politiky. Základním pramenem je tu tzv. spolkový katastr (MZA), obsahující základní údaje, tj. název, vznik a příp. zánik spolku. Podrobnější údaje (např. jména funkcionářů, počty členů či zápisy z některých schůzí) pak nabízí fond Okresního úřadu v Moravské Třebové (SOkA Svitavy). Nicméně v něm chybí zejména starší dokumenty a je vhodnější spíše pro výzkum meziválečného období.

²⁴ URBANITSCH, Peter: *Bürgerliche Eliten, Modernisierung und Wertewandel in Klein- und Mittelstädten Cisleithaniens 1848–1918*. In: FASORA a spol. (eds.): *Občanské elity*, s. 49–51.

²⁵ Vedle testamentů představují zajímavý pramen podobné – byť administrativní – povahy spisy pozůstalostního řízení.

²⁶ U obou z nich je využitelnost pramenů minimální. Ty využitelné se pak často dublovaly s dostupnějšími zdroji.

²⁷ MMG ve Svitavách, Rodinná kronika Budigů, R-170.

Nelze opomenout ani další archivní fondy a další druhy pramenů, jako je tisk, kroniky či adresáře, jež poskytují mnohá nová fakta a údaje o městě a jeho fungování, které nelze jednoduše získat z jiných pramenů. První pokusy o zřízení výhradně svitavských novin pochází ze 70. a 80 let předminulého století. *Zwittauer Wochenblatt* (1876) ani *Zwittauer Reform* (1884) zanikly brzy po svém vzniku. Až v 90. letech přišly *Brenn-Nessel*, resp. později přejmenované na *Zwittauer Nachrichten*. Od roku 1900 vycházel křesťansko-sociální *Grenzpost*. Další novinové články bylo možné využít i díky digitalizaci starých tiskovin a možnosti fulltextového vyhledávání.

Vedle pramenů nelze u tématu zabývajících se dějinami obce opomenout regionální literaturu. Již po generace místní historici přispívají k poznání svitavských dějin. Jedná se zejména o souhrnná díla, prezentující historii města od nejstarších dob do autorovy současnosti. Jejich význam spočívá především v množství posbíraných a představených faktů, díky čemuž se počáteční pozice badatele posunuje značně kupředu. Umožňují témata prohlubovat, aniž by bylo nutné strávit neúměrné množství času pochopením základního kontextu.

Kvalita jednotlivých děl je různá. Především monografie vzniklé za minulého režimu obsahují různé zkreslené a nesprávně interpretované informace a je třeba se vyhnout bezhlavému přebírání bez řádné kritiky a zasazení do kontextu doby. Nejstarší ucelená a rozsáhlá práce se datuje do meziválečného období a jejím autorem je Karl Lick.²⁸ Ten sice nedosáhl žádného formálního vzdělání v oboru historie, přesto v průběhu času získal bohaté znalosti a měl velmi dobré schopnosti pro práci s prameny. V leccem jsou jeho práce dnes již nepřekonatelné, neboť mnohé archiválie se do dnešních dnů nedochovaly. Jeho syn Bruno Lick je podepsán pod vedením městských kronik.

Oficiální poválečná československá historiografie byla po velmi dlouhou dobu omezována totalitní mocí. Svitavské dějepiscectví však bylo v ještě složitější situaci. Noví přistěhovalci neskrývali antipatie vůči původnímu německému obyvatelstvu, což se rázně otisklo i do tehdy vzniklých monografií. Některé z nich lze stěží použít. Přínosná je práce autorského kolektivu z českých i moravských vědeckých institucí z konce 80. let, přesto i zde je nutné upozornit na užití marxistické terminologie a její interpretaci dějin.²⁹

Po sametové revoluci přišel na pozici městského historika a kronikáře Radoslav Fikejz, který zemřel na podzim roku 2021. Stal se nejpłodnějším autorem současného období. Ze všech prací je nutné zmínit *Kroniku města Svitavy*, již sestavil s historikem a gymnaziálním profesorem Vladimírem Velešíkem. Jedná se spíše o popularizační počín určený pro širší veřejnost,

²⁸ LICK, Karl: *Zur Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*. Svitavy 1910, 560 s.

²⁹ BARTOŠ, Josef – FRAJDL, Jiří – TRAPL, Miloš – HOMOLÝ, Zdeněk: *Svitavy: dějiny a současnost města*. Hradec Králové 1987, 256 s.

čemuž odpovídá struktura knihy, ale též chybějící poznámkový aparát.³⁰ Regionální historiografii přispěl Fikejz pozitivisticky laděnými publikacemi, na jejichž základě bude možné stavět další výzkum.³¹ Uznání si zaslouží též jeho literární schopnosti, díky nimž přiblížil městské dějiny jeho obyvatelům.

Vedle regionální literatury je vhodné zmínit i literaturu zaobírající se obecní samosprávou, občanskou společností, průmyslem apod. Mezi nejvýznamnější díla se řadí *Dějiny správy v českých zemích* od autorského tria Jana Dobeše, Zdeňky Hladíkové a Jana Janáka; několikadílné *Lesk a bída obecních samospráv* od kolektivu Pavla Kladiwy, Andreji Pokludové a Renaty Kafkové; *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938* od Karla Maiera; *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska* pod vedením Milana Myšky či projekt *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960* pod vedením historiků z Univerzity Palackého.³²

1.4 Vymezení klíčových pojmů

MALOMĚSTO

V 19. století žila v maloměstě (*Kleinstadt*) téměř třetina všech obyvatel, což z tohoto typu sídla pro dané období činí zcela nepopíratelně významnou kategorii.³³ Přestože maloměsta hrála ve svém regionu důležitou roli jako centrum služeb a obchodu, přestala držet krok s ekonomickým i populačním rozvojem středních a velkých měst. Kvantitativní metodu zvolili při vymezení maloměsta (*Kleinstadt*) i německý historik Clemens Zimmermann a spoluautor vídeňského projektu Peter Urbanitsch. Shodně stanovili horní hranici na 20 000 obyvatel, její překročení řadilo obec již do kategorie středních měst.³⁴ Problematičtější se zdá vymezení dolní hranice maloměsta. Dle Zimmermanna to bylo alespoň 5 000 obyvatel (ta s méně obyvateli označil za venkovská města, *Landstadt*), Urbanitsch pracuje s hranicí 2 000 obyvatel.³⁵

Při pohledu na města v blízkosti Svitav³⁶ se jednoznačnější zdá mez v podobě 2 000 obyvatel, jež překročila všechna regionální centra. Většina z nich se dlouhodobě pohybovala kolem pětitisícové hranice, již nakonec prakticky všechna města překonala. Výjimkou zůstává Jevíčko, jež by při přísnějším vymezení bylo z kategorie maloměsta zcela vyloučeno.

³⁰ Závěrečný soupis použitých pramenů a literatury je však více než vyčerpávající.

³¹ FIKEJZ, Radoslav – VELEŠÍK, Vladimír: *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevícku*. Žehušice 2003, 207 s.; FIKEJZ, Radoslav – VELEŠÍK, Vladimír: *Kronika města Svitavy*. Svitavy 2006, 396 s.; FIKEJZ, Radoslav: *Svitavy*. Praha a Litomyšl 2010, 68 s.; FIKEJZ, Radoslav: *Svitavy a jejich památky*. Svitavy 1998, 23 s.

³² Takový výběr je pouze přehledový a čítá pouze některá z nejvýznamnějších děl. Jiná již byla nebo teprve budou citována. Nejreprezentovanější seznam tak nabízí samotný výčet literatury na konci této práce.

³³ URBANITSCH: *Bürgerliche Eliten*, s. 49–50.

³⁴ Velké město determinovala hranice 100 000 obyvatel.

³⁵ Blíže viz RŮŽIČKA: *Maloměstíci*, s. 40–41.

³⁶ Viz kapitola II. 5 Demografie města.

Vzhledem k tomu, že se však jednalo o sídlo okresního soudu a dalších institucí, mělo by být též pod tuto kategorii zařazeno.

RETARDOVANÁ OBLAST

O retardovaných regionech hovoří ve své studii z 90. let Jiří Matějček.³⁷ Dochází k závěru, že velké množství malých měst v českých zemích představovalo střediska ekonomicky a sociálně zaostávajících regionů. Za takovou oblast bylo možné definovat tu, v níž byl v 19. století celkový přírůstek obyvatelstva za určité období nižší (či nulový nebo záporný), než odpovídalo průměrné zemské míře přirozeného přírůstku. To odpovídalo zhruba 10 % v první polovině a 11 % v druhé polovině století. Fenomén souvisí s migrací obyvatelstva, patrně při hledání vyšší životní úrovně, rovněž však s otázkou porodnosti a úmrtnosti.³⁸

Z výsledků sčítání lidu lze vypočítat, že region jako takový³⁹ mírně stagnoval. Mezi lety 1869–1910 došlo v celém soudním okrese k nárůstu téměř o 40 %. Byť by tak formálně bylo možné svitavský region považovat za retardovaný, srovnání se sousedními soudními okresy totožného politického okresu (moravskotřebovský s. o. nárůst o 14 %, jevíčský s. o. o 2 %) ukazuje jistou ekonomickou sílu svitavského regionu. U samotného města Svitavy došlo ve výše zmiňovaném období k 66% zvýšení počtu obyvatel. Takový výsledek je co do výsledků jiných měst v regionu i na Moravě poměrně vysoký, byť jen stěží mohla zpracovávaná obec stíhat rozvoj největších industrializačních center.⁴⁰

³⁷ MATĚJČEK, Jiří: *Retardované oblasti českých zemí v 19. století a jejich sociální význam. Příspěvek k problematice neúplné industrializace*. In: MACHÁČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Studie k sociálním dějinám 19. století č. 4*. Opava 1994, s. 23–235.

³⁸ Tamtéž, s. 25.

³⁹ Regionem zde míním soudní okres Svitavy.

⁴⁰ V Moravské Třebové šlo o zvýšení o 46 %, v Jevíčku zhruba o 1,8 % a v Březové o 2,4 %. Velký rozmach ve svitavském soudním okrese zaznamenala obec Čtyřicet Lánů, dnes tvořící součást města (oproti sčítání lidu v roce 1869 přibýlo 111 % obyvatel v roce 1910; nutno však konstatovat, že i přes zvýšení obec čítala „pouze“ 3207 obyvatel), naproti tomu u druhé obce, jež dnes tvoří součást města, Moravského Lačnova, se podíl zvýšil „jen“ o 45 %. Ze vsí si zaslouží pozornost Moravská Chrástová, kde se (zvláště díky velké přádelně umělého hedvábí) zvýšil počet obyvatel z 590 (1869) na 1437 (1910). Srov. BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 (okresy Prostějov, Boskovice, Moravská Třebová)*. Ostrava 1976, s. 233, 244, 275, 304–315. Lze uzavřít, že jak v regionálním, tak v celomoravském srovnání si Svitavy vedly poměrně dobře. Demografický vývoj se podobá takovým obcím jako Hulín (zvýšení o 56 %), Lanžhot (30 %), Litovel (44 %). Srov. DENK, Libor: *Bystřice nad Pernštejnem v letech 1850–1914*. Nevydaná magisterská diplomová práce. FF Univerzity Palackého v Olomouci 2020, s. 21–22.

OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Občanská společnost (angl. *civil society*, něm. *bürgerliche Gesellschaft*; dále i: o. s.) stojí v protikladu vůči společnosti stavovské. Dle Růžičky ji lze charakterizovat jako „společnos[t] svobodných svéprávných lidí disponujících politickými právy, kteří mohou spolurozhodovat o věcech veřejných a zároveň za svá rozhodnutí nesou zodpovědnost“⁴¹ a zdůrazňuje její neoddělitelnost od hospodářské, politické a náboženské stránky. Vědeckých definic bychom našli více.⁴² Každá vyzdvihuje jiné elementy tohoto komplexního fenoménu.⁴³ Občanská společnost stojí na čtyřech pilířích – parlamentarismus, obecní samospráva, spolky a tisk.⁴⁴ Malír uvádí, že „[k]líčovým předpokladem formování občanské společnosti bylo zavedení ústavnosti a parlamentarismu v habsburské monarchii.“⁴⁵

Zpracovávané období spíše sleduje pozvolný proces přechodu z jednoho typu společnosti do druhé, nikoliv konečný stav. Ten je podmíněn změnou mentalit (na to upozorňuje Urban, později Malír⁴⁶). Pozůstatky stavovství se udržely i např. i vzhledem k přetrvávající nízké gramotnosti či dlouho přetrvávajícím stereotypům – tyto překážky byly na straně legislativní, praktické i mentální.⁴⁷ Na neukončený proces lze usuzovat i z určité devalvace prvotních voleb v důsledku „nepřípravenost[i] a nevyzrálost[i] účastníků parlamentárního života.“⁴⁸ Malír uzavírá, že na Moravě lze stav přechodu hledat od konce 80. let a zejména v 90. letech 19. století. V tomto okamžiku mělo dojít k osvojení si zásad o. s. a vytvoření občanských postojů i u širších společenských vrstev. Přesto upozorňuje, že i tak šlo stále o neuzavřený proces.⁴⁹

NOVÉ MĚŠŤANSTVO

V čele tehdejších změn stáli příslušníci *nového měšťanstva*. Přídomek *nový* odkrývá úskalí českého ekvivalentu německého pojmu *Bürgertum*. V českém prostředí se totiž pojmem *měšťanstvo* označuje jednak vrstva stavovsky uspořádané společnosti, jednak tzv. nové měšťanstvo, vznikající v době

⁴¹ RŮŽIČKA: *Maloměšťáci*, s. 13–14.

⁴² V jednom z prvních výstupů akcentují Fasora s Kladiwou hospodářský element, když uvádí, že jde o „společnost rovnoprávných jedinců se svobodným přístupem k trhu.“ Srov.: FASORA – KLADIWA: *Dílč výsledky*, s. 11. Nejnověji se fenoménu věnuje Milan Hlavačka: HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době. Díl 1*. Praha 2016, s. 266–276.

⁴³ „Různé pokusy o vymezení odrážely, na co ten či onen autor kladl důraz a v jakém kontextu o občanské společnosti uvažoval. Zatímco někteří považovali za rozhodující aspekty občanské společnosti určité hodnoty, očekávání nebo plněné funkce, jiní zdůrazňovali odpovědnost, angažovanost a práva jejích členů.“ Srov. ZÁVODNÁ, Michaela – KADLEC, Petr: *Přehled hospodářských a sociálních dějin českých zemí do roku 1989*. Ostrava 2018, s. 143.

⁴⁴ Tamtéž, s. 149–153.

⁴⁵ MALÍŘ: *Občanská společnost*, s. 24.

⁴⁶ Tamtéž, s. 18–20.

⁴⁷ ZÁVODNÁ – KADLEC: *Přehled hospodářských a sociálních dějin*, s. 146.

⁴⁸ MALÍŘ: *Občanská společnost*, s. 24.

⁴⁹ Tamtéž, s. 35.

občanské společnosti, stojící na naprosto rozdílných základech.⁵⁰ Malíř upozorňuje na dobové překrývání pojmu *měšťanský* a *občanský*, přičemž poměr mezi oběma slovy v dnešním jazyku oslabuje.⁵¹

Tato skupina osob představovala nesourodou vrstvu – jednalo se o lidi různých profesí, konfesí, národností a pocházeli z různých socioekonomických prostředí. Všechny jmenované rozdíly překlenuly vzdělání a především majetek. Tyto charakteristiky se staly „vstupenkou“ do předmětné společnosti *občanských vrstev*. Na jejich základě je pak dělíme na tzv. majetné (*Besitz-* či *Wirtschafts-*) a vzdělané měšťanstvo (*Bildungsbürgertum*).⁵²

Teoretické výzkumy se neshodnou na tom, kde a jak tyto elity (resp. občanská společnost jako celek) vznikly. Na Moravě upřednostňovaný projekt frankfurtských historiků (L. Gall) uzavírá, že k tomu došlo v „městském prostředí, konkrétně ze starého měšťanstva, které se dokázalo sjednotit na nadstavovském principu jako opoziční síla vůči stavovské politice a řádu.“ Naproti tomu dle Kocky „bylo měšťanstvo statickým a tradicionalistickým elementem, takže proměna společnosti a hospodářský pokrok musely nezbytně přijít hlavně zvenčí (tzn. mimo města a stavovské struktury).“⁵³

LOKÁLNÍ POLITICKÉ ELITY

Ty jedince a členy občanských vrstev, jež měli v obcích rozhodovací pravomoci (roz. volení reprezentanti) lze nazvat lokálními (či komunálními) politickými elitami. Před rokem 1919 existoval výrazný překryv s ekonomickými elitami (podnikatelé), což bylo zapříčiněno volebním mechanismem založeným na ekonomickém hledisku (dle odvedených přímých daní).⁵⁴ Posléze došlo ke zevšeobecnění volebního práva, čímž se lokální politické elity více rozředily.

Práce, zejm. její biografická část, se zaměřuje na starosty obce. Tím však nechci dovodit, že výhradně tato skupina náleží k lokálním politickým elitám. Okruh osobností tam náležející je mnohem širší a lze vymezit následovně: 1) Jedná se o velmi úzký okruh elit (zejm. špičky samosprávy či pol. stran), 2) jejichž pozice je podpořena hromaděním úřadů a funkcí (správa-strany-spolky). 3) Pochází většinou ze středních vrstev a 4) přizpůsobují se ekonomické důležitosti svého rozhodovacího prostoru. 5) V tomto prostoru se považují za výsadní, a to i v případě, kdy pouze provádějí nařízení vyšších orgánů (tj. věří, že rozhodují, a to správně).

⁵⁰ Srov. ZÁVODNÁ – KADLEC: *Přehled hospodářských a sociálních dějin*, s. 144.

⁵¹ K pojmu občanský a měšťanský viz MALÍŘ: *Občanská společnost*, s. 18.

⁵² ZÁVODNÁ – KADLEC: *Přehled hospodářských a sociálních dějin*, s. 144.

⁵³ Tamtéž, s. 145.

⁵⁴ FASORA: *Svobodný občan*, s. 16–17.

6) Dominují správní špičky. 7) Bezprostřední kontakt s jednotlivými občany je nepatrný. Děje se tak většinou prostřednictvím spolků, skupin či svazů.⁵⁵

⁵⁵ Zkráceno a upraveno: FASORA – KLADIWA: *Dílčí výsledky*, s. 15–16.

II. Nástin dějin města a charakter života v něm

II.1 Nejstarší dějiny města

Svitavy leží na pomezí Čech a Moravy u pramene řeky Svitavy, dle níž mělo město získat své jméno.⁵⁶ Obec i její širší okolí obývalo německy mluvící obyvatelstvo, čímž se utvořil jazykový ostrov Hřebečsko (něm. *Schönbengstgau*), největší takový prostor v českých zemích. Vedle Moravské Třebové patřily k nejvýznamnějším centrům tohoto území právě Svitavy. Ostrov zasahoval i do prostoru Malé Hané, náležely k němu třeba i Mohelnice či Zábřeh. Hřebečsko si jakožto svébytný fenomén zajisté zaslouží zvláštní pozornost historie, folkloristiky či diachronní lingvistiky.

Přesné datum vzniku města nelze spolehlivě určit, ostatně tak je tomu v našem prostředí u většiny ve středověku založených měst.⁵⁷ První doložená zmínka o Svitavách pochází z 5. listopadu 1256. Právě tak je datována smírcí listina mezi představiteli litomyšlského premonstrátského kláštera a olomouckého biskupství.⁵⁸ Územní spor, jenž se rozhořel někdy v průběhu kolonizačních aktivit biskupského stolce, se tímto okamžikem ukončil a město bylo nadále podřízeno biskupské autoritě.⁵⁹

Fikejz s Velešíkem uvádí, že (mladší) osada na pravém břehu řeky Svitavy, která dnes tvoří centrum města, mohla vzniknout kolem r. 1250.⁶⁰ Jednalo se o výsledek kolonizační činnosti olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku (zemřel r. 1281). Ten patřil mezi klíčové představitele fenoménu osidlování území v českomoravském prostoru, jež vrcholilo právě ve 13. století. Vedle Svitav stál u zrodu Kroměříže, Mohelnice, hradu Mírova a mnoha dalších sídel.⁶¹ Biskupskou vrchnost ve městě zastupoval rychtář. První osobou v této funkci byl Helembert von Thurm, jehož jméno se objevilo na zakládací listině Kamenné Horky (1266). Je velmi pravděpodobné, že se jedná i o lokátora biskupské osady.⁶²

⁵⁶ Název řeky se objevil již v Kosmově Kronice české, jakožto hranice vymezující území knížete Slavníka, otce sv. Vojtěcha. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 14. Původně se pro název města užíval singulární tvar *Svitava*, jenž převažoval do 19. stol. Označení ve tvaru plurale tantum se v česky psaném prameni objevilo nejdříve roku 1525: Tamtéž, s. 17.

⁵⁷ Nesprávné by bylo označovat listinný nosič s první zmínkou o městě jako tzv. zakládací listinu (tak činí – byť s vysvětlujícím komentářem – např. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 18). Zakládací listinu lze definovat jako listinu vyjadřující podmínky založení a práva zakládaného města. Právní forma tohoto aktu byla mnohdy ústní, jindy se zakládací listina ztratila: HOFFMANN, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009, s. 36–38.

⁵⁸ Listina představuje první písemnou zmínku o městě, a tedy i důkaz, že město r. 1256 muselo již stát. Dřívější existence není vyloučena. Vzhledem k některým nejasným formulacím trvá podezření, že listina může být dobovým falzem, což a priori neznamená, že by informace v ní obsažené byly nesprávné: FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 18; BARTOŠ, Josef a kol.: *Svitavy. Dějiny a současnost města*. Hradec Králové 1987, s. 15.

⁵⁹ Překlad této listiny lze nalézt v Kronice města Svitavy. Litomyšlský konvent tímto okamžikem definitivně ztratil moc nad svitavským územím FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 18–19.

⁶⁰ Tamtéž, s. 18.

⁶¹ JANIŠ, Dalibor: *Bruno ze Schauenburku*. In: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (ed.): *Biografický slovník českých zemí*. 8. sešit (Brun–By). Praha 2007, s. 233.

⁶² Jedná se též o první historickou osobnost, která ve městě prokazatelně působila. Srov. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 21.

Starší osadu (známá pod názvem Stará Svitava) založili litomyšlští mniši a nacházela se na druhé straně říčky, kolem kostela sv. Jiljí, jenž tak představuje nejstarší dochovanou stavbu ve městě. V důsledku smíru postupem času toto osídlení zaniklo, resp. později splynulo s biskupským městem. Předpokládá se, že tamní obyvatelstvo bylo – na rozdíl od druhého sídla – slovanského původu. Pro starší české autory to byl důkaz jakéhosi „českého původu Svitav“.⁶³

Obdobně někteří starší český píší autoři vyzdvihovali období husitských válek, jakožto dobu spojenou s „českou správou měst“ a „počešťováním“.⁶⁴ Naproti tomu Fikejz s Velešíkem uzavírají, že husitství ve městě nezapustilo hlubší kořeny a německý ráz města zůstal zachován. Nadto lze hovořit o některých negativních projevech, kupř. branná povinnost či nutná finanční pomoc k obraně biskupského majetku, jehož součástí město v této době stále bylo. Vzhledem k absenci pramenů lze hovořit o bílých místech městské historie.⁶⁵

Svitavy se již v době středověku staly významným správním centrem. Na základě privilegia z r. 1330 náležela ves Čtyřicet Lánů ke svitavské rychtě.⁶⁶ V první polovině 16. století se rozrostlo i o další blízké vsi (Hradec, Vendolí, Sklené, Ostrý Kámen, Horní Hynčina, Kamenná Horka a Chrastová Lhota).⁶⁷ Je však vhodné připomenout, že význam Svitav jako střediska postupně upadal. Město bylo na čas biskupem dokonce zastaveno a následně ztratilo svou funkci správního centra, které od 15. století převzal hrad Mírov.⁶⁸

II.2 Svitavy v 18. a 19. století

Svitavské 19. století označila regionální historička a pedagožka Drahomíra Šustrová jako „drama našeho města“. Hned zpočátku století totiž město poškodil rozsáhlý požár.⁶⁹ Revoluce let 1848–1849 jako by rozpůlila století na dva svébytné celky. Předkládaná práce se zabývá především tím druhým, založením rozvíjení občanské společnosti a její participaci na městské samosprávě. Správní postavení Svitav bylo v druhé polovině 18. století následující – dle tehdy nové

⁶³ Např. Jan Kopecký uvedl, že „Svitavy jsou opět české, jako byly před 700 lety,“ srov. KOPECKÝ, Jan: *Svitavy a jejich kraj v minulosti*. Moravská Třebová 1946, s. 5; Ladislav Hosák pak ve svém příspěvku z 50. let zdůraznil, že „[z] listiny je zřejmé, že před založením městečka Svitav stávala ves Stará Svitava; byla již před středověkou kolonizací a není pochyby, že byla obývána Čechy.“ Srov. HOSÁK, Ladislav: *Svitavy v období feudalismu*. In: PETR, Jaroslav (ed.): *Svitavy – 700 let města*. Vlastivědný sborník. Brno 1956, s. 18.

⁶⁴ Tak činí např. v předmluvě sborníku vydaného u příležitosti 700 let města: PETR, Jaroslav (ed.): *Svitavy – 700 let města*. *Vlastivědný sborník*. Brno 1956, s. 6. Konkrétněji Hosák: „Prameny nenechávají nás na pochybách, [...] že Svitavy se již na konci 14. století počešťovaly a že tento přirozený vývoj byl husitskými válkami urychlen natolik, že Svitavy byly téměř po dobu jednoho století městem českým.“ Srov. HOSÁK, Ladislav: *Svitavy v období feudalismu*. In: PETR (ed.): *Svitavy – 700 let*, s. 28. Mnohem strídmeji, byť stále pod vlivem marxistické historiografie, se k tomuto období vyjadřuje Milan Skřivánek, srov. BARTOŠ a kol: *Dějiny*, s. 21–22.

⁶⁵ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 30 a 34.

⁶⁶ Tamtéž, s. 24.

⁶⁷ Tamtéž, s. 37.

⁶⁸ Tamtéž, s. 36.

⁶⁹ ŠUSTROVÁ, Drahomíra: *100 let města Svitavy, od r. 1848 po r. 1948*.

klasifikace měst Marie Terezie byly Svitavy (společně s Moravskou Třebovou a dalšími 29 městy) roku 1759 zařazeny do první třídy, jež měly ochrannou vrchnost. V období Josefa II. (hovoříme zde o druhé polovině 80. letech 18. století) patřily Svitavy k městům s regulovaným magistrátem.⁷⁰

V období předcházející samosprávě se představitelé města nevolili. Pro město Svitavy existuje přehledný a rozsáhlý přehled jmen (a to od r. 1539), jež vytvořil Karl Lick pro svou knihu *Zur Geschichte der Stadt Zwittau*. První starosta se jmenoval Lucz Baltes. Mezi lety 1600–1788 stál v čele města primátor. Za toto období se jich vystříдалo celkem 33. Funkční období trvalo pouhý jeden rok, přesto mnozí primátoři zastávali tento post i více let po sobě. Zprvu však docházelo k poměrně vysoké fluktuaci. Až Benedikt Zeißte vykonával úřad mezi lety 1661–1670 více než dva roky po sobě. Pokud jej jeho předchůdci vykonávali více let, nebylo tomu kontinuálně.⁷¹ Po roce 1788 došlo k opětovnému přejmenování funkce a představitel města se stal opět *starostou* (něm. *Bürgermeister*). Před r. 1850 tuto funkci vykonávali Johann Christimus Werner (1788–1805), Josef Tempes (1806–1838), Josef Liebolt a Franz Blodig (1839–1849).⁷² Právě u Blodiga je zřetelná určitá kontinuita mezi oběma obdobími, když po jedno období zasedal v obecním výboru.⁷³

Města se výrazně dotkly i události revolučních let v polovině století. Hojně se zdůrazňuje svěcení praporu Národní gardy konané 27. září 1848, o kterém referovaly i brněnské noviny *Moravia*.⁷⁴ Nicméně ještě předtím došlo k sepsání petice s požadavky reforem. Úkol byl svěřen 11. dubna 1848 12 svitavským měšťanům, mezi nimiž bylo i mnoho později zvolených členů obecního výboru (Karl Blodig, Johann Preßfreund, Anton Pirschl, Ignatz Fuchs, Johann Hiller, Karl Sander a starosta Dominik Schwab).⁷⁵

Svitavy, byť největší město politického okresu, nebyly sídlem okresního hejtmanství (tím byla Moravská Třebová).⁷⁶ Přesto představovaly významné správní středisko. Ve městě se nacházely rozličné správní úřady i jiné státní instituce. Předně tu sídlil okresní soud, s čímž souvisela i existence úřadu notáře ve městě. Sídlo tu dále měly např. daňový a soudní depositní úřad či poštovní a telegrafní úřad. Z bezpečnostních složek jmenuji zejména četnickou stanici a oddělení finanční stráže.⁷⁷ Vzhledem k délce popisovaného období, nemluvě o správních změnách po roce 1918, považuji za vhodné zdůraznit, že docházelo k různým změnám (a

⁷⁰ MALÍŘ, Jiří–ŘEPA, Milan: *Vlastivěda moravská. Země a lid, sv. 8: Dějiny Moravy. Díl 3/2. Morava na cestě k občanské společnosti*. Brno 2018, s. 59–68.

⁷¹ Údaje byly použity z tabulky: LICK: *Zur Geschichte*, s.106–107.

⁷² Tamtéž.

⁷³ SOKA Svitavy, Archiv města Svitavy (AMS), kart. 286.

⁷⁴ *Das Fest der Fahnerweihe in Zwittau am 27. September 1848*. *Moravia*, 5. 10. 1848, č. 120, s. 447–449.

⁷⁵ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 106.

⁷⁶ Politický okres Moravská Třebová se skládal ze tří soudních okresů – Moravská Třebová, Svitavy, Jevíčko. Zvláštním obdobím byl časový úsek mezi 1855–1868, kdy došlo ke spojení politické a soudní moci v jedné rukou. Svitavy se tak staly sídlem tzv. smíšeného okresního úřadu. Blíže: HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy*, s. 242.

⁷⁷ WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svitavy 1911, s. 4.

to v podobě pouhé změny názvu či zřízení nebo zrušení určitého úřadu). Zatímco vznik Československé republiky vzhledem k recepci rakouského práva nedošlo k výrazným změnám, po odstoupení pohraničí a jeho připojení k Německé říši nastaly rozsáhlé se síť úřadů proměnila výrazně.⁷⁸

II.3 Město jako křižovatka

Město díky své poloze představuje významnou křižovatku a dopravní uzel. Toho si byl vědom také kronikář Bruno Lick, když tyto přednosti uvedl ve své městské kronice.⁷⁹ Svitavy protínající státní silnice spojují – dnes stejně jako v Lickově době – Prahu s oběma moravskými centry, tedy Brnem a Olomoucí. Nadto další státní silnice směřovala přes Poličku až do Jihlavy a menší okresní silnice vedla do Lanškrouna. Pro rozvoj města se však ukázala zásadnější vlaková doprava. Svitavy se na železniční mapě objevily již při zprovoznění tratě mezi Brnem a Českou Třebovou. Svůj význam, byť menší, měla i stavba lokální dráhy ze Svitav do Poličky, resp. Skutče. Další lokální trať – mezi Svitavami a Moravskou Třebovou – realizována nebyla, ačkoliv vznikly velmi podrobné návrhy. Z plánů stavby vlakového spojení definitivně sešlo po druhé světové válce.

Největší a nejstarší železniční trať protínající město (mezi Brnem a Českou Třebovou) byla otevřena na počátku roku 1849. Samotná svitavská část dráhy byla vystavěna jako poslední (jednalo se o čtvrtý úsek z Březové do Semanína dlouhý zhruba 30 km), a to v nejednom případě na svazích a vysokých náspech. Svitavská stanice, zařazena do IV. třídy, měla být jedinou stanicí mezi Březovou a Semanínem, avšak po neúspěšném hledání pramene byly vystavěny ještě menší zastávky v Grándorfu (dnešní Hradec nad Svitavou) a Lačnově.⁸⁰ Města na trati doznala mnohem vyššího nárůstu obyvatel než ta, kterým se železnice (prozatím) vyhnula. Dle níže uvedené tabulky a grafu (podkapitola *Demografie města*) si lze povšimnout, že k tak prudkému nárůstu došlo v tamním regionu výhradně ve Svitavách a České Třebové.⁸¹

Strategická poloha s sebou nepřináší vždy pouze pozitiva. Riziko častějšího průtahu vojsk se mnohokrát ukázalo jako reálná hrozba. Západomoravské město se tak stalo svědkem válek a dobrovolným i nedobrovolným hostitelem mnoha armád. Po výše zmíněném husitském obléhání a švédském plenění stojí za zmínku průchod ruských vojáků v roce 1799 pochodujících na pomoc

⁷⁸ Podrobné vymezení úřadů – včetně personálního obsazení obsahuje adresář pro rok 1940. Zajímavé je i samotná systematika pramene, když nejdříve uvádí organizaci místní buňky NSDAP, spolky a až poté následují správní úřady. Srov. *Einwohnerverzeichnis der Stadt Zwittau*. Svitavy 1940, s. 9–18.

⁷⁹ SOkA Svitavy, Mezifondový soubor kronik, Kronika KR 146, 15–17.

⁸⁰ VENDOLSKÝ, Josef – STEJSKAL, Pavel: *Historie místní dráhy Svitavy – Polička – Žárec u Skutče*. Polička a Praha 2016, s. 12–14.

⁸¹ Ostatně to potvrzuje i literatura: FIKEJZ, Radoslav – VELEŠÍK, Vladimír: *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevišsku*. Žehušice 2003, s. 24; KLADIWA a spol.: *Lesk a bída*. II/1, s. 33.

vojevůdci Suvorovovi bojujícímu v té době ve Švýcarsku. Sám Suvorov ve městě dokonce přenocoval, a to na počátku následujícího roku, když se jeho armáda vracela zpět. Tato událost se stala předmětem oslav a odhalení pamětní desky v 50. letech 20. století.⁸² Připomenuli oba největší konflikty dlouhého 19. století – tedy napoleonské tažení (v pramenech označovaná jako francouzská válka⁸³) a prusko-rakouská válka v roce 1866, pak platí, že i ony se bezprostředně dotkly Svitav.

Během napoleonského tažení operovaly francouzské oddíly ve svitavském regionu především v roce 1805, tedy v době slavkovské bitvy. Několik z nich se na svitavských představitelích dožadovalo výpalného a celková škoda na majetku obce i svitavských obyvatel přesahovala 18 000 zlatých. Na chvíli dokonce Francouzi zajali svitavského starostu společně s dalšími městskými úředníky a drželi je v Letovicích.⁸⁴

II.4 Demografie města

Údaje o vývoji počtu obyvatel a jeho složení v 2. polovině 19. století a 1. polovině 20. století lze získat z pramenů vzniklých při sčítání lidu (první moderní sčítání lidu bylo provedeno roku 1869).⁸⁵ Zjišťované údaje se postupem času rozšiřovaly, nastíním však jen ty nejzákladnější – počet obyvatel a jeho složení z konfesijního a národnostního hlediska. Ve sledovaném období se Svitavy sestávaly ze dvou částí – města a předměstí. Oproti dnešnímu stavu tak obec tvořila menší celek.⁸⁶ Předměstí tvořilo zcela logicky větší část města, neboť na rozdíl od ohraničeného města mělo kam dále urbanisticky růst. Czepan ve svých *Statistikách* z r. 1862 udává, že se v této části nacházelo 517 domů z celkových 686 v obci. Při sčítání lidu v roce 1900 stálo ve městě již tisíc domů. O dalších více než 500 přibylo do r. 1930.⁸⁷

Co do počtu obyvatel se ve své době jednalo o největší město moravsko-třebovského politického okresu. V širším regionu čítala více obyvatel po jistou dobu Litomyšl (ta se nacházela oproti dnešnímu stavu v jiném politickém okresu). Až na přelomu století Svitavy Litomyšl v této statistice předčily. S výjimkou prvního poválečného sčítání lidu místní počet obyvatel oproti ostatním maloměstům v regionu kontinuálně rostl. Někde se vedle období stagnace objevil

⁸² FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 91.

⁸³ Např. SOkA Svitavy, Mezi fondový soubor kronik, Kronika KR 146, s. 106.

⁸⁴ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 92.

⁸⁵ O něco starší data publikoval městský písař Thomas Czepan: CZEPAN, Thomas: *Statistik von Zwittau. Verfaßt nach verlässlichen Quellen*. Brno 1862, 82 s.

⁸⁶ Svitavy se s Moravským Lačnovem a Čtyřiceti Lány sloučily až v roce 1960. Snahy o „velké Svitavy“ jsou však starší (r. 1938 a 1945). FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 290. Od roku 1976 pak byly součástí města i přilehlé obce Hradec nad Svitavou (dříve Gráňdorf), Opatovec a Javorník. Ty se však po roce 1989 opět osamostatnily. Tamtéž, s. 314.

⁸⁷ CZEPAN: *Statistik*, s. 3; BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek 5, Okresy: Prostějov, Moravská Třebová, Boskovice*. Ostrava 1976, s. 299.

dokonce úbytek. Krok v tomto ohledu držela jen Česká Třebová. Je nepochybné, že se jedná o důsledek existence významné železniční trati mezi Brnem a Prahou.

Z konfesijního pohledu bylo místní obyvatelstvo prakticky homogenní, s většinou římsko-katolického vyznání. Výraznější menšinu tvořili pouze židé, jichž bylo ve městě na dvě stovky. Zastoupení ostatních církví či nevěřících bylo zcela marginální, představováno jednotlivci.⁸⁸ Podobně stejnorodě lze hodnotit i národnostní složení. Při sčítání lidu se sice samotná národnost nezjišťovala, jisté závěry však lze tak usuzovat z tzv. obcovací řeči.⁸⁹ Přestože tato čísla nelze brát absolutně, nelze pochybovat o německém rázu města. Po 1. světové válce nicméně dochází k postupnému rozrůstání české menšiny. Pokud se v roce 1910 hlásilo k české obcovací řeči „pouze“ 123 osob, tak v roce 1921 to bylo již 878 a při sčítání lidu v r. 1930 dokonce 1176 osob.⁹⁰

Tabulka 1: Vývoj počtu obyvatel vybraných obcí⁹¹

	Svitavy	M. Třebová	Polička	Litomyšl	Č. Třebová	Ústí n. O.	Lanškroun	Jevíčko
1869	5800	5192	4414	7021	5141	4121	5012	2734
1880	6351	6056	4632	7538	4572	4127	5284	2719
1890	7787	7417	4550	8012	4982	4519	5843	2530
1900	9029	7733	4982	8077	6050	6136	6103	2624
1910	9649	7592	5262	7795	8707	6558	6828	2783
1921	9297	6686	5046	7310	8380	5360	6518	2718**
1930	10446	8167	6096	7205	9629	8391*	6497	2766

* V roce 1924 byla k obci Ústí nad Orlicí připojena obec Hylváty.

** V roce 1919 byla k Jevíčku administrativně připojena Židovská Obec.

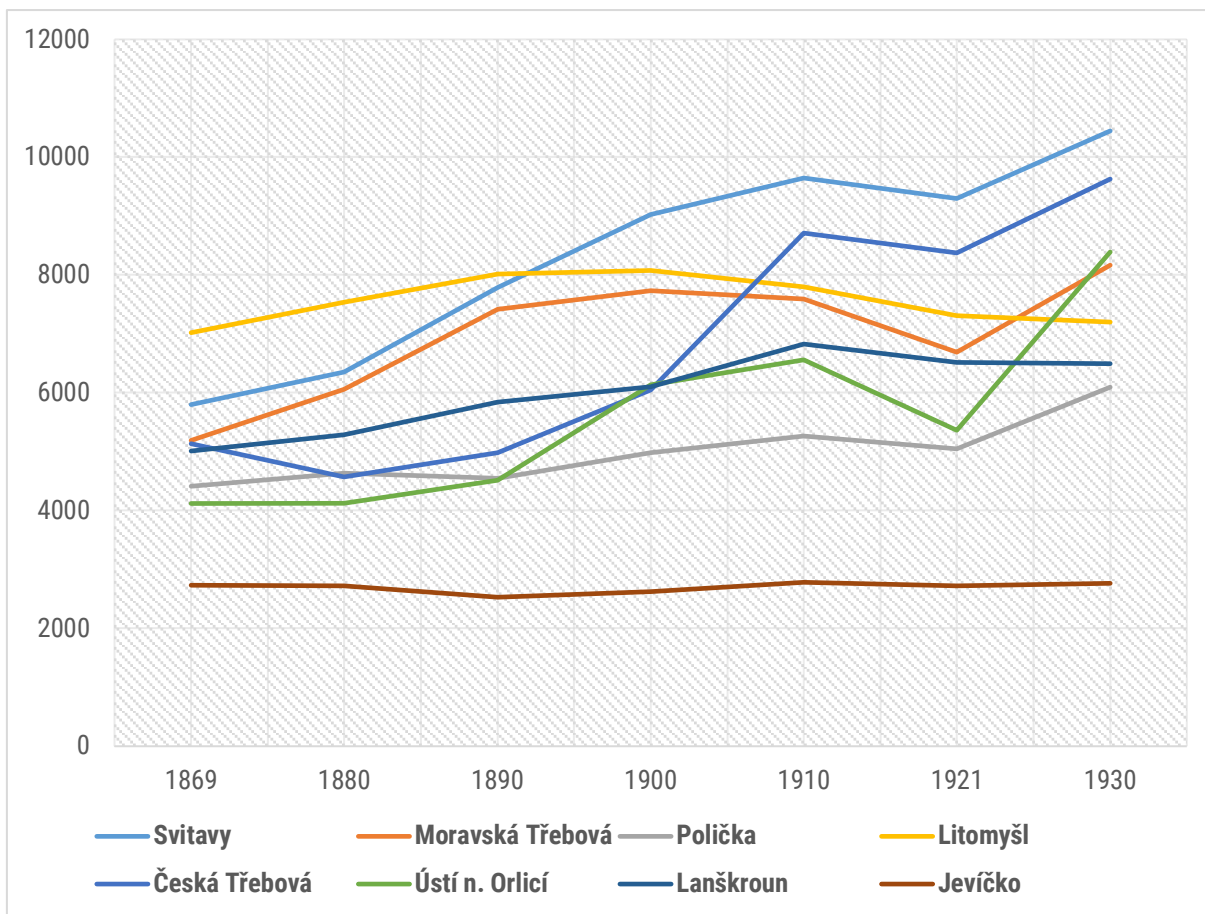
⁸⁸ WALENTA: *Adressbuch* 1911, s. 3; WALENTA: *Adressbuch* 1922, s. 5; WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svítavy 1929, s. 9. WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svítavy 1935, s. 11.

⁸⁹ Jsem si však vědom, že uvedení obcovací řeči do sčítacích operátů zůstává nadále značně složitou problematikou a nelze ji absolutně zaměňovat s národností. Ostatně tento proces vedl v minulosti k vážným křivdám.

⁹⁰ BARTOŠ a spol.: *Historický místopis*, sv. 5, s. 299.

⁹¹ BARTOŠ a spol.: *Historický místopis*, sv. 5, 330 s.; ČSÚ: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011. In: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [cit. 19. 8. 2022].

Graf 1: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích

II.5 Podnikání a průmysl

Charakter města v druhé polovině 19. století byl jednoznačně průmyslový. Na starých pohlednicích a fotografiích ční nad panoramatem vysoké tovární komíny. Na jiných obrazech se prezentovaly honosné vily fabrikantů, kteří tvořili nejprivilegovanější skupinu obyvatel. Objevilo se dokonce přirovnání k *(Západo-)moravskému Manchesteru*,⁹² takové označení však nelze přeceňovat.⁹³ Město

⁹² 23. července 1892 napsaly noviny *Die Brenn-Nessel* ve svém článku *Školská otázka ve Svitavách* mj.: „Die Gemeinde nimmt, was Gewerbefleiß anbelangt, unter den gesammten Städten der österreichischen Monarchie einen der ersten Plätze ein, ja man kann sie mit Recht **das Manchester Mährens** nennen. Zwittau ist nach Brünnder gewerbefleißigste Ort unseres Heimatlandes. Es dürfte wohl kaum eine zwite Standt in der ganzen Monarchie geben, welche verhältnismäßig eine so mannigfaltige Industrie aufzuweisen hat [...]“ Srov. *Zur Schulfrage in Zwittau*. Die Brenn-Nessel (BN), č. 13, 23. 7 1892, s. 1. Fikejz s Velešíkem v kronice k roku 1892 uvádí: „Noviny *Brenn Nessel* napsaly, že Svitavy se staly druhým nejprůmyslovějším moravským městem, s lichořivou přezdívkou „*západomoravský Manchester*“ [...]“ Srov. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 140. Obdobně též FIKEJZ: *Historie a současnost podnikání*, s. 10: „Svitavy se staly typicky průmyslovým městem s honosnou přezdívkou západomoravský Manchester.“

⁹³ Označení továrního města jakožto (moravský) Manchester nebylo neobvyklé, nicméně je typické spíše pro Brno. Regionálně se užívalo i pro jiná města, jak dokládá Michael Viktořík na příkladu Šternberku. VIKTOŘÍK, Michael: *Obecní volby ve Šternberku v letech 1850–1914*. *Historica Olomucensia*, 49, 2015, s. 109. Dle autorského kolektivu práce *Lesk a bída obecních samospráv* [...] lze Moravskotřebovsko zařadit mezi okresy agrárně průmyslové, agrární s nízkým stupněm industrializace a méně rozvinutou či stagnující řemeslnou výrobou, dle Kárníkové lze tento region charakterizovat jako stará textilní oblast: KLADIWA a spol.: *Lesk a bída. II/1.*, s. 32–33.

se co do stavu průmyslu rozhodně nemohlo srovnávat s Brnem, Ostravou či jinými industriálními centry, přesto některé podniky nabyly značného významu.

Nejvíce se tu dařilo textilnictví. Kořeny soukenického řemesla lze ve městě spolehlivě vysledovat až do období raného novověku. Radoslav Fikejz s Vladimírem Velešíkem k tomu dodávají, že „[n]ejzámožnějšími svitavskými cechy do po[l.] 19. sto[l.] byl[y] cechy soukeníků a řezníků, nejpočetnější však zůstali tkalci.“⁹⁴ Ve sledovaném období se do popředí dostaly především odvětví zpracování bavlny, výroby sukna a obchodu s plátnem.⁹⁵ Vzhledem k tomu, že se bavlna dovážela ze zahraničí, byly místní podniky závislé na světových trzích.⁹⁶ Z velkého počtu tkalcoven, které se ve městě nacházely, zaujímaly zvláštní místo hlavně ty barchetové. Svitavské adresáře pak Svitavy nejednou označily za „hlavní město“ barchetových tkalcoven v zemi.⁹⁷ Místní zboží bylo vskutku světové. Jan Janák uvádí, že „[...] do Tangeru v Maroku směřoval[o] lněné zboží ze Svitav, podobné zboží šlo do Alexandrie, Bejrutu, Kaira, Constantinopole, Korfu, Patrasu a Tunisu.“⁹⁸

V roce 1911 tu bylo téměř 60 tkalcoven.⁹⁹ Podstatná část podnikatelů se zapojovala do veřejných aktivit, včetně těch politických. Hned tři majitelé významných továrních podniků byli starostové – nejstarší z těchto firem je nepochybně Strakeleho továrna na sirup; následují Budigova přádelna a Schusterova tkalcovna. Někteří další starostové pak podnikali v menší míře. Opomenout nelze ani jiné podniky, jejichž majitelé se mnohdy taktéž zapojili do místní politiky. Na počátku 70. let 19. století byla založena firma bratří Ettlů. Velké renomé získala i od r. 1881 fungující mechanická tkalcovna Heinricha Klingera. V kožedělném průmyslu podnikala rodina poslance říšské rady Albrechta.¹⁰⁰ Dřevozpracujícímu průmyslu se věnoval majitel pily Julius Langer, cihelny vlastnili stavitelé Johann Bier a Julius Randa.

Velmi specifický podnik představovala tabáková továrna, o jejíž vybudování v r. 1874 se zasloužil i Johann Budig.¹⁰¹ Tabáková režie náležela ke státním monopolům, soukromé

⁹⁴ FIKEJZ: *Historie a současnost podnikání*, s. 25.

⁹⁵ To uvádí již Czepan, srov. CZEPAN: *Statistik*, s. 14.

⁹⁶ FIKEJZ: *Historie a současnost podnikání*, s. 10.

⁹⁷ WALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 6; WALENTA: *Adressbuch 1922*, s. 9. Barchet měl výraznou tradici i na Prostějovsku. Je vhodné podotknout, že ke konci předminulého století byla ztracena významná část zahraničních trhů (zejména Rusko a Rumunsko), čímž trpěla moravská výroba barchetu právě na Svitavsku i Prostějovsku. Místní produkce však trpěla i stále se rozšiřující velkovýrobou v Čechách, a naopak technicky zaostalou výrobou ve jmenovaných moravských oblastech. JANÁK, Jan: *Dějiny Moravy. Díl 3/1. Hospodářský rozmach Moravy 1740-1918*. Brno 1999, s. 112–113.

⁹⁸ JANÁK: *Hospodářský rozmach*, s. 270.

⁹⁹ WALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 6; detailněji CHYTIL, Alois: *Chytilův úplný adresář Moravy*. Brno 1911, 1014–1015.

¹⁰⁰ Tovární výrobu ve Svitavách v 19. století, vč. závěrečného dlouhého seznamu podnikatelů nabízí v příslušné kapitole FIKEJZ: *Historie a současnost podnikání*, s. 24–32. K Albrechtovi dále tamtéž, s. 38–39.

¹⁰¹ Viz medailonek Johanna Budiga; HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart. Bibliographisches Lexikon. Erster Teil: Gesetzgeber und Politiker*. Brno 1885, s. 9.

vlastnictví takového podniku tak bylo vyloučeno.¹⁰² O zřízení prozatímní výroby doutníků rozhodlo ministerstvo financí na žádost obecního výboru, a to v době hospodářské krize.¹⁰³ Vedle svitavské továrny vznikla ve stejné době na české straně zemské hranice též továrna v nedalekém Lanškrounu.¹⁰⁴ Nová pracovní místa napomohla s řešením vysoké nezaměstnanosti.¹⁰⁵ Pracovaly zde především ženy. Dle adresáře z r. 1911 to bylo celkem 1260 osob ženského pohlaví a vyrobilo se tu několik desítek milionů cigár a stovky milionů cigaret.¹⁰⁶

Z ekonomické síly svitavských průmyslníků (a dalších podnikatelů) byla odvozena jejich politická síla. Pro ilustraci uvádím seznam I. voličského sboru z roku 1899:

Tabulka 2: Seznam I. voličského sboru z r. 1899¹⁰⁷

	Jméno	Povolání		Jméno	Povolání
1.	Philipp Weber von Ebenhof	místodržitel	16.	Bratři Ettlové	továrníci
2.	Josef Holaschke	zemský soudní rada	17.	Robert Sponer	továrník
3.	dr. Franz Christ	lék. gen. štábu	18.	Hugo Sponer	továrník
4.	Soukromá R-U státní železniční společnost		19.	Julius Randa	stavitel
5.	Maximilian Friedmann	továrník	20.	Raimund Baudisch	továrník
6.	Johann Budig	továrník	21.	Ferdinand Sigmund	továrník
7.	J. Budig & Cons.	tovární podnik	22.	dr. Camillo Otto	notář
8.	Heinrich Klinger	továrník	23.	Friedrich Sander	soukromník
9.	J. Budig & Söhne	tovární podnik	24.	Adolf Kuttig	soukromník
10.	Karl Sponer	továrník	25.	Konzumní spolek pro dělníky tab. továrny	
11.	Pivovarnická společnost		26.	Max Freidmann	agent
12.	Svitavská spořitelna		27.	Franz Langer	soukromník
13.	Julius Strakele	továrník	28.	Julius Fauska	speditér
14.	Julius Langer	obchod. se dřevem	29.	dr. Hugo Sander	advokát
15.	Josef Freisler	soukromník	30.	Ferdinand Haupt	vlastník domu

¹⁰² Spotřeba tabáku byla tak velká, že se mnoha státům vyplatilo zřízení státního monopolu. Legislativní základy položil svým patentem z roku 1784 Josef II., resp. celním a monopolním zákonem z roku 1835 Ferdinand I. Tovární zpracování tabáku patřilo k prostřední části monopolu (po pěstování či nákupu a před samotným prodejem): MACKOVÁ, Marie: *Státní tabákové továrny v Lanškrouně a ve Svitavách do první světové války ve světle statistiky*. Pomezí Čech, Moravy a Slezska, 7, 2006, s. 80–81. Tabákovému monopolu se Marie Macková věnuje i v: MACKOVÁ, Marie: *To byla c. k. trafiká*. Praha 2010, s. 13–29.

¹⁰³ KOPECKÝ, Jan: *100 let tabákového průmyslu ve Svitavách*. Svitavy 1974, s. 6.

¹⁰⁴ MACKOVÁ: *Státní tabákové továrny*, s. 85–86.

¹⁰⁵ „[...] až v roce 1882 [...] byla překlasičkována na továrnu I. kategorie. I tady bývá uváděno, že za iniciativou městského zastupitelstva je třeba spatřovat obecný propad textilního průmyslu, který bylo nutné nahradit jinými pracovními místy.“ Tamtéž, s. 86.

¹⁰⁶ VALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 7.

¹⁰⁷ SOKA Svitavy, AMS, kart. 329.

II.6 Spolková činnost a kulturní život

Právo shromažďovat se a sdružovat se ve spolcích zcela nepochybně náleží k základním ústavním právům. Znalý je i nejstarší rakouské konstituce z konce 40. let 19. století, avšak k plnému rozvoji spolků mohlo dojít až po obnovení ústavnosti na počátku 60. let předminulého století. K zakotvení na zákonné úrovni došlo až roku 1867 zák. č. 134/1867 ř. z.¹⁰⁸ Připomeňme, že přísné regulativy, které tento právní předpis zaváděl, znesnadňoval zcela svobodný výkon spolčovacího práva. Příkladem budiž § 15 jmenovaného zákona, který udával, že „kdykoli spolek se chce shromáždit, má to představenstvo nejméně 24 hodin dříve oznámiti úřadu [...]“. § 18 pak umožňoval přítomnost zástupci úřadu. Po vzniku první Československé republiky se tento zákon recipoval a platil nadále.¹⁰⁹

Vyomezit samotný pojem spolku není jednoduché, protože vedle právní roviny se tu protínají i roviny jiné, např. sociální. Pavel Kladiwa a spol. tak učinili na příkladech právníka Jiřího Pražáka a rakouského badatele Hanse Petera Hyehe.¹¹⁰ Spolky byly zakládány jako dobrovolné sdružení osob, jímž chtějí dosáhnout určitého záměru vyjádřeného ve stanovách. Podstata spolků vychází z demokratických principů – volitelnost, rovnost, svobodná diskuse, účasť na vytváření vůle, angažovanost či zodpovědnost jedinců vůči většině.¹¹¹ Z jejich středu se „rodily“ komunální elity a již jen tím se výraznou měrou podílely na budování občanské společnosti. Zvláště pak v obcích hrály významnou úlohu při interakci místních elit tím, že spolkové schůze a akce byly prvním místem, kde bylo lze vyřešit spory a konflikty.¹¹² Jak však upozorňuje Malíř, i v těchto institucích se projevovala „přetrvávajíc[í] ,poddansk[á] mentalit[a]“, která se vyznačovala nedotknutelností a adorací vůdčích osobností.“¹¹³ Lze tak sledovat obdobný vývoj jako u občanské společnosti. V závěrečné fázi 19. století je pak již možné hovořit o zmasovění spolků, jejich demokratizaci, ale v mnohých případech i větší nacionalizaci.¹¹⁴

Dle spolkového katastru se k nejstarším svitavským spolkům řadí mužský pěvecký spolek, spořitelna, střelecký spolek, tělovýchovný spolek, čtenářský spolek a židovský kulturní spolek. Do konce 60. let vznikl ještě vojenský spolek veteránů.¹¹⁵ Již jen z takového příkladného výčtu

¹⁰⁸ VESELÁ, Renata: *Poznámky ke studiu spolkového zákona č. 134/1867 ř. z.* In: Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu. Sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi. Brno 1993, s. 283.

¹⁰⁹ DUSIL, Václav: Shromažďovací a spolkové právo. In: HÁCHA, Emil – HOETZEL, Jiří – WEYR, František (ed): *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV. S–T. Brno 1938, s. 188–205.

¹¹⁰ KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska. II.díl/ 1. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 87–89.

¹¹¹ MALÍŘ: *Občanská společnost*, s. 29.

¹¹² KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/ 1*, s. 87, 89–90, 97.

¹¹³ MALÍŘ: *Občanská společnost*, s. 31.

¹¹⁴ Tamtéž 31–33.

¹¹⁵ MZA, B 40, Zemský úřad Brno, kn. 437 I., II. manipulace.

je zřetelná výrazná diferenciacie cílů, s nimiž byly jednotlivé spolky zakládány. Dle oficiální rakouské statistiky z konce 19. století se rozeznávalo celkem 28 kategorií spolků.¹¹⁶ Politického spolku a spořitelný se dotknou v navazujících kapitolách.

Lze říci, že spolků existovalo ve Svitavách velké množství a jejich detailnější představení by si jistě zasloužilo samostatnou studii. Mezi členy se to jen hemžilo komunálními politiky, kteří nadto mnohdy působili jako spolkoví funkcionáři.¹¹⁷ Dlouholetým předsedou mužského pěveckého sboru byl městský radní a poslanec Hugo Albrecht. Exekutivní funkce ve spolicích vykonávali i jednotliví starostové. Ve sboru dobrovolných hasičů to byli např. Makowsky, Geier a Lick.¹¹⁸ Strakele a Tempes zase patřili k zakladatelům tělovýchovného spolku.¹¹⁹ Nejstarší starostové se pak setkávali především při činnosti právozárečných měšťanů.¹²⁰

Z každodenní rutiny života občanské společnosti vybočovaly festivity, což je pojem, pod nímž lze chápat nejrozličnější svátky či slavnosti s „částečkou mírného luxusu, jenž měl být dostupný všem, nejenom jakkoliv privilegované části společnosti.“¹²¹ Objektivní rovinu účasti lze spatřovat v kolektivní podpoře (či nepodpoře) události, subjektivní pak v osobním prožitku každého účastníka. Tento prožitek se projevoval mj. v možnosti společenské interakce, jejíž potřeba přetrvávala i přes rozvoj jiných komunikačních médií.¹²² Byly to právě spolky, které organizovaly podstatnou část takovýchto událostí a prostřednictvím tisku zvaly k účasti. Ze stovek událostí bych se rád zastavil u dvou, které zanechaly nejen na stránkách místního tisku výrazné stopy.

První z nich jsou dvě návštěvy Oswalda Ottendorfera ve Svitavách Roku 1886 i 1892 přijel navštívit své rodné město, aby tu slavnostně otevřel instituce, jejichž výstavbu podpořil štědrými dary. Při dvoudenní návštěvě v srpnu roku 1886 byl přivítán zástupci spolků na svitavském nádraží. Následujícího dne ráno slavnostně otevřel nemocnici a sirotčinec. Odpolední a večerní část návštěvy – banket a koncert – se konal v sále střelnice.¹²³ Ještě větší sláva se však konala o šest let později. Tehdy byla Ottendorferova návštěva nazvána *Ottendorferovou slavností*.¹²⁴ To přijel otevřít

¹¹⁶ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/1*, s. 92–93.

¹¹⁷ Jednotlivé životopisy starostů v závěru této práce obsahují i zmínky o členství v některých spolicích.

¹¹⁸ „Ve vedení sboru se od jeho založení vystřídal: Anton Geier, Julius Strakele, Konstantin Makowsky [...]“ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 123; Lick byl pokladníkem. WALENTA: *Adressbuch 1922*, s. 37.

¹¹⁹ BARTOŠ a kol: *Dějiny*, s. 58.

¹²⁰ Např.: „Nájemci pivovaru Dominik Schwab, [K]arl Strakele, Ludwig Temes a Anton Geier postavili vlastními náklady sklep na skladování ledu [...]“ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 112.

¹²¹ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2017, s. 300.

¹²² Obdobně tamtéž, s. 301. Citovaná kritéria jsem podřadil pod vlastní pojmy *objektivní* a *subjektivní*.

¹²³ SOKA Svitavy, Oswald Ottendorfer a knihovna, kart. označen 1–6.

¹²⁴ *Festschrift zur Ottendorfer-Feier*. Brenn-Nessel, 20. 8. 1892.

veřejnou knihovnu. Zajímavé je, že k této příležitosti byla složena Ottendorferova hymna, která se následně zpívala před svitavským mecenášem.

Druhou událostí je krátká návštěva T. G. Masaryka ve Svitavách dne 9. června 1929. Před samotnou návštěvou žádala městská rada prostřednictvím novin, aby obyvatelé města váženého hosta ve Svitavách vřele přivítali.¹²⁵ Vzhledem k tomu, že prezident měl toho dne harmonogram poměrně nabitý (navštívit měl i Choceň, Vysoké Mýto a Litomyšl), mohl se zdržet pouze půlhodinu mezi 17:30 a 18:00.¹²⁶ Po příjezdu promluvili Masaryk, starosta Lick a další představitelé samosprávy před občany města na náměstí, kde byla zřízena tribuna. Svitavy se pro tento den zahalily do praporů v československých, německých i městských barvách. Kromě toho stihnul též položit květinu k soše mateřské lásky, a přestože se již blížil plánovaný čas odjezdu, přijal ještě pozvání ke krátké prohlídce Ottendorferovy knihovny.¹²⁷

II.7 Vzdělání

Větší důraz na vzdělání je zřetelný již v době osvícenství a v 19. století se ještě zesiloval – v případě Svitav mj. s rozvojem místního průmyslu. Až do vzniku republiky fungovaly ve Svitavách výhradně německé školy. Zřizování a správa elementárních škol, zvláště pak obecných, které muselo absolvovat každé dítě, leželo na bedrech obcí. Některé děti dále pokračovaly na školy měšťanské, jiné pak na školy střední. Složitější byla situace u dívek, neboť s výjimkou učitelských ústavů neexistovaly až do 90. let 19. století střední školy pro dívky. Univerzitní vzdělání pak absolvovala jen velmi malá část obyvatelstva.¹²⁸

Organizace školství se dočkala v průběhu 2. poloviny předminulého století řady změn. V porevoluční době vznikly pro správu národního a středního školství zemské školní úřady, které však byly zrušeny silvestrovskými patenty, čímž došlo k výrazné centralizaci. V polovině 50. let získala v důsledku uzavření konkordátu výrazné slovo v oblasti školství katolická církev, a to až do konce 60. let 19. století, kdy došlo vlivem liberální legislativy ke zřízení specializovaných školských úřadů.¹²⁹ Rok 1861 byl ve Svitavách spojen se zdárným ukončením snah o zřízení hlavní školy, o což se zasloužilo vedení města pod starostou Tempesem.¹³⁰

Postupně bylo zřízeno několik školních institucí v různých stupních vzdělávacího systému. Před 1. světovou válkou existovalo ve Svitavách devět škol: dvě chlapecké obecné školy a dvě dívčí, průmyslová pokračovací škola, měšťanské školy chlapecká a dívčí, odborná škola tkalcovská a vyšší

¹²⁵ *Zum Präsidentenbesuche*. ZN, 6. 7. 1929, č. 27, s. 1.

¹²⁶ *Zum Besuche des Präsidenten*. ZN, 6. 7. 1929, č. 27, s. 2.

¹²⁷ *Präsident Masaryk in Zwittau*, ZN, 13. 7. 1929, č. 28, s. 1–2.

¹²⁸ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 150.

¹²⁹ HLEDÍKOVÁ a kol.: *Dějiny správy*, s. 284–285.

¹³⁰ Blíže viz Tempesův medailonek.

zemská reálka.¹³¹ Kromě elementárního školství je ze seznamu zřetelný důraz na výchovu a vzdělání budoucích zaměstnanců textilních podniků, ale i snaha o zřízení prestižního vyššího ústavu. Po vzniku Československé republiky došlo ke vzniku menšinové – české – školy, ale i středního vzdělávacího ústavu pro dívky.¹³²

Dle tehdy platné legislativy vzniklo několik stupňů školských úřadů. Zemské školní úřady byly podřízeny přímo ministerstvu kultu a vyučování. Pod nimi se pak nacházeli okresní a místní školní rady. Do působnosti okresních školních rad patřilo národní školství (tj. problematika obecných, měšťanských a odborných škol). Na starosti měla mj. jednání o rozšiřování stávajících či zřizování nových škol.¹³³ Mezi členy tohoto orgánu lze nalézt i jména svitavských starostů.¹³⁴

Místní školní úřady byly nejnižším úřadem v hierarchii na daném úseku. Zřizovaly je obce, v nichž bylo sídlo školy, což platí i pro Svitavy. Skládaly se z předsedy, několika zástupců obce, duchovních a zástupců školy. Dbaly především na dodržování zákonů a jiných právních předpisů týkajících se školství.¹³⁵ Dle československé legislativy vznikaly místní školní rady jako správní úřady. Členy rady volilo na čtyřleté funkční období zastupitelstvo obce a dozor nad ní vykonávali okresní a zemští školní inspektoři.¹³⁶ V meziválečném období sídlil Německý školní inspektor s působností pro celý okres právě ve Svitavách.¹³⁷ Pro menšinové školy byly zřizovány tzv. místní školní výbory. Ty však měly jen omezené kompetence, neboť jejich provoz platil stát z rozpočtu ministerstva.¹³⁸

Místní školní rada se skládala z předsedy, deseti členů a náhradníků.¹³⁹ Pod radu spadaly výbory jednotlivých škol, které volil obecní výbor.¹⁴⁰ Německou školní radu, která vznikla dle československých zákonů, vedl dlouhodobě starosta Karl Lick. Vedle ní existoval i český školní výbor reprezentující menšinové vzdělávání.¹⁴¹

¹³¹ CHYTIL: *Adresář*, s. 1013.

¹³² Dívčí řemeslná škola. WALENTA: *Adressbuch 1926* s. 36.

¹³³ HLEDÍKOVÁ a kol.: *Dějiny správy*, s. 284–285.

¹³⁴ Roku 1873 byl na zasedání zemského výboru jmenován členem okresní školské rady v Moravské Třebové Konstantin Makowsky. *Sitzung des mähr. Landesausschusses am 25. Jänner 1873*. Brüner Morgenpost, 8. 2. 1873, č. 32, s. 135.

¹³⁵ HLEDÍKOVÁ a kol.: *Dějiny správy*, s. 285.

¹³⁶ Tamtéž, s. 357.

¹³⁷ WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svitavy 1926, s. 20.

¹³⁸ HLEDÍKOVÁ a kol.: *Dějiny správy*, s. 357.

¹³⁹ Roku 1911 byl předsedou rady městský radní Adolf Kuttig; WALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 28.

¹⁴⁰ Roku 1911 lze nalézt v seznamech těchto výborů dvě jména starostů – Karl Schuster jako předseda výboru pro tkalcovskou odbornou školu, předseda výboru pro průmyslovou pokračovací školu. Karl Lick pak byl členem výboru pro průmyslovou pokračovací školu a dívčí živnostenskou školu. WALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 28–29.

¹⁴¹ Lick nadto předsedal výboru pro německou průmyslovou pokračovací školu, odbornou dívčí školu a později i výboru dalších škol. WALENTA: *Adressbuch 1922*, s. 25–26. WALENTA: *Adressbuch 1926*, s. 28. WALENTA: *Adressbuch 1929*, s. 39–40.

Vedle školských zařízení hrála významnou roli zejména veřejná knihovna, která ve Svitavách stojí od roku 1892.¹⁴² Jedná se o další z projektů, který mohl být realizován díky darům rodáka Ottendorefa. S ním knihovnu spojuje i to, že byla vystavěna na pozemku, na němž se nacházel jeho rodný dům. Instituce uschovávala desetitisíce knih,¹⁴³ žel většina se ztratila během 2. světové války. V přednáškovém sále knihovny se konaly přednášky na rozličná témata či hudební vystoupení. Pozvánky na tyto události lze nalézt v místním tisku.¹⁴⁴ Pro správu knihovny volil obecní výbor členy kuratoria.¹⁴⁵

¹⁴² Na zasedání obecního výboru dne 8. ledna 1891 informoval starosta Sander, že rodák Ottendorfer slíbil darovat na vybudování knihovny 13 000 zl.: SOkA Svitavy, AMS, kn. 152, protokoly ze zasedání o. v.; *Gemeindeausschußsitzung*. BN, 17. 1. 1891, č. 1, s. 2.

¹⁴³ V 10. letech knihovní fond čítal téměř 10 000 svazků, ve 20. letech již 22 000 svazků: srov. WALENTA: *Adressbuch 1926*, str. 10; WALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 4.

¹⁴⁴ Viz jednotlivé pozvánky v místním tisku.

¹⁴⁵ Viz jednotlivé adresáře.

III. Legislativní rámec k problematice obecních samospráv

Obec je veřejnoprávní korporací, a tedy i subjektem práva. Nadto je nadána samosprávou, což značí určitou míru autonomie při správě vlastních záležitostí. Je založena na principu subsidiarity a decentralizace. Přestože tak vykonává část veřejné správy, odlišuje se od správy státní.¹⁴⁶ Mezi dva nejpodstatnější znaky obce se řadí osobní substrát a vymezené území.¹⁴⁷ Přestože se lze bavit o více úrovních obcí, má z pohledu tématu práce relevanci zásadně obec místní. Ta představuje vůbec prostorově nejmenší a hierarchicky nejnižší samosprávnou jednotkou, v důsledku čehož je jejich počet největší.¹⁴⁸ Zasahuje do každodenního života občanů a má k nim nejbližší. Územně místní obce vycházely především z již existujících zákresů, tzv. josefinských katastrálních obcí,¹⁴⁹ původně vyměřeny pro berní účely.¹⁵⁰

Právní úprava habsburské monarchie rozlišovala mezi údy obce a cizinci (přespolními). Do první skupiny náleželi příslušníci obce (s domovským právem v obci), sousedé (tj. občané) obce (s tzv. sousedským právem v obci) a společníci obce, kteří nespádali ani do jedné skupiny, přesto však byli s obcí majetkově svázáni, neboť v ní vlastnili nemovitý majetek či vykonávali určitou činnost (zejm. řemeslo a živnost), z níž odváděli alespoň po jeden rok přímou daň. Osoby nenáležící ani do jedné skupiny byli cizinci. Otázkou může vzbuzovat postavení čestných občanů. Dle dobového komentáře je nutné je za členy obce považovat taktéž.¹⁵¹ S tím lze souhlasit, neboť i oni měli právo participovat na obecní samosprávě již tím, že disponovali volebním právem.

Meziválečné právo s ohledem na změnu pojetí volebního práva více akcentovalo bydliště. Volební řád z roku 1919 tak vázal práva na fakt, že osoba „[...] bydlí v obci volby aspoň tři měsíce počítajíc zpětně ode dne vyložení voličských seznamů [...]“.¹⁵² Nejvyšší správní soud Československé republiky pak ve svém rozhodnutí judikoval, že jako bydliště je nutné chápat místo,

¹⁴⁶ K pojmu samospráva blíže: HOETZEL, Jiří a kol.: *Samospráva. Územní samospráva. Obec*. In: HÁCHA, Emil – HOETZEL, Jiří – WEYR, František (ed.): *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV. S–T. Brno 1938, s. 2–53. Z novější literatury zejm. SCHELLE, Karel: *Samospráva obecní (1848–1939)*. In: SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin*. XII. svazek Sa–Smlouva ná. Plzeň 2018, s. 37–55; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha 2005, s. 297–308, 376–383.

¹⁴⁷ „Slovem obec naznačujeme v ohledu osobním svazek lidí spojených zájmy místními, v ohledu věcném pak plochu, která jest okrskem působnosti svazku onoho.“ PRAŽÁK, Jiří: *Rakouské právo veřejné. Díl první. Ústava obecní*. Praha 1900, s. 45. MACENAUER obec definuje jako „[...] společnost lidí, která má své vlastní území, kde vlastním řízením společně záležitosti spravuje“. MACENAUER, Josef: *Samospráva obecní. Příruční kniha pro starosty a zástupitele obecní na Moravě*. Brno 1899, s. 12.

¹⁴⁸ ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 17.

¹⁴⁹ HLEDÍKOVÁ a kol.: *Dějiny správy*, s. 298.

¹⁵⁰ ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 17.

¹⁵¹ MACENAUER: *Samospráva obecní*, s. 19.

¹⁵² § 1 zákona č. 75/1919 Sb. z. a n., Řád volení v obcích republiky Československé.

kde se osoba usadila s úmyslem se zde trvale zdržovat.¹⁵³ Nabytím domovského práva v obci vznikalo též československé státní občanství.¹⁵⁴

Odrazem dvojkolejnosti veřejné správy (tedy její rozdělení na samosprávu a státní správu) je dvojí působnost, již obec vykonávala. Dělíme ji na působnost samostatnou a přenesenou.¹⁵⁵ Samostatná působnost vyjadřovala právo rozhodovat v mezích zákona o vlastních záležitostech a projevovala se zejm. ve správě o vlastní majetek. Projevuje se však i v záležitostech vztahující se k obecnímu svazku (udílení domovského práva a čestného občanství), oblasti bezpečnosti, správy obecních silnic a cest, oblasti místní policie (zejm. polní, tržní, zdravotní, stavební, požární...) či v péči o chudé. Naproti tomu přenesenou působností se rozuměl soubor povinností, které stát delegoval na obce (např. organizace voleb, občanských sňatků, nebo vymáhání peněžitých pokut, trestní pravomoc...), čímž využíval místního aparátu k plnění vlastních úkolů a v konečném důsledku šetřil prostředky.¹⁵⁶ Přestože rakouský zákon předpokládal, že stát může obcím na výkon přenesené působnosti finančně přispívat, fakticky se tak nedělo.¹⁵⁷ Roku 1927 pak došlo k postátnění vyšších stupňů územní samosprávy, čímž došlo k odstranění dvojkolejnosti.¹⁵⁸

III.1 Zákonná úprava

Požadavky na zřízení obecní samosprávy se objevovaly během revolučních let 1848 a 1849 v nejrůznějších peticích a byli následně reflektovány v návrzích ústavněprávních předpisů.¹⁵⁹ Tak např. ve Ferdinandově Kabinetním listu se hovoří o „[s]amostatné[m] zřízení obcí se zvláštní správou jmění [...] a svobodn[ém] volen[í] úředníků“.¹⁶⁰ Návrh základních práv z pera výboru říšského sněmu předložený dne 26. září 1848 vymezoval obecní samosprávu postavenou na třech pilířích: volba představených a zástupců; správa vlastních záležitostí a veřejné uveřejnění stavu hospodaření.¹⁶¹ Podobná práva přiznávala obci i Kroměřížská ústava z r. 1849 i tzv. březnová

¹⁵³ NSS dále odkázal na procesní předpis, jurisdikční normu (§ 66 zákona č. 111/1895, ř. z.). Nález Nejvyššího správního soudu Československé republiky ze dne 24. listopadu 1925 č. 22542, podobně též nález NSS ze dne 1. září 1919 č. 3655. Vedle samotného zdržování se (objektivní stránka), byl nutný i úmysl užívat tohoto místa ke stálému pobytu, mít z něj centrum svého hospodářského života, mít zde šatstvo a jiné vybavení denní potřeby (subjektivní stránka). Nález NSS ze dne 9. září 1919 č. 4222.

¹⁵⁴ WEYR, František: *Řád volení v obcích republiky Československé a novela k obecním zřízením*. Brno 1919, s. 41.

¹⁵⁵ Srov. čl. 4 zákona ze dne 5. března 1862, č. 18 ř. z. a § 25 zákona ze dne 15. března, č. 4 z. z.

¹⁵⁶ SCHELLE: *Samospráva obecní*, s. 40–42. HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy*, s. 302.

¹⁵⁷ KLADIWA, Pavel: *Leska a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. Díl I. Výchov legislativy*. Ostrava 2007, s. 93.

¹⁵⁸ HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy*, s. 273.

¹⁵⁹ Např. Kabinetní list, Pillersdorfova ústava, návrh základních práv ze dne 26. září 1848 i 21. prosince 1848 apod. SCHELLE, Karel: *Státoprávní aspekty 1848–1849 v českých a uherských zemích*. Ostrava 2019, s. 70–166.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 71

¹⁶¹ Tamtéž, s. 98.

Stadionova ústava.¹⁶² Takovou obecní samosprávu je nutné odlišit od městské správy s tradicí od vrcholného středověku.¹⁶³

17. března 1849 vydal v Olomouci císař dekret č. 170/1849 ř. z., jímž byl vyhlášen prozatímní obecní zákon, uvozen okřídlenou větou: „Základ swobodného státu jest obec swobodná.“ Stal se legislativním podkladem pro konání vůbec prvních obecních voleb v roce 1850. Základní principy stanovené tímto právním předpisem zůstaly bez podstatných změn až do roku 1919. Autorství se přisuzuje tehdejšímu ministru vnitra Franzi Stadionovi. Ten prostřednictvím svého zákona předpokládal vedle zřízení samosprávné obce místní i obec okresní (§ 142 an.) a krajskou (§ 159 an.). Ty však na Moravě nikdy nebyly uvedeny v život.¹⁶⁴

Jak již název zákona napovídá, jednalo se o provizorium, jež měl brzy nahradit nový legislativní akt. K tomu však došlo až počátkem 60. let 19. století, neboť mezitímní období lze charakterizovat odklonem od ústavnosti a nástupem neoabsolutismu. Dne 5. března 1862 byl přijat rámcový zákon č. 18/1862 ř. z. Stal se základem pro vytvoření jednotlivých zemských zákonů. Zákon pro Moravu schválil Moravský zemský sněm dne 15. března 1864 jako zemský zákon č. 4/1864 z. z. (skládal se z obecního řádu a řádu volebního). V průběhu desetiletí byla přijata řada dílčích novel. Vzhledem k šíři a komplikovanosti právních norem byly vydávány různé příručky a výchovné spisy, které měly napomáhat nejen zastupitelům, ale i samotným voličům.¹⁶⁵

Přestože se jednalo o zákon vydaný pro Moravské markrabství, neplatil pro všechna moravská města. Z místní působnosti zákona byla vyjmuta ta s vlastním statutem (tzv. *statutární města*).¹⁶⁶ Svitavy se však vzhledem ke své velikosti a nevelkému významu nikdy mezi taková města neřadily. Právě proto, že byla přenechána pravomoc vydat volební řád zemským sněmům, resp. statutárním městům, došlo na území habsburské monarchie ke značné roztržičnosti právní úpravy. František Weyr spočetl, že na území Československé republiky platilo v době monarchie 14 volebních řádů do obcí současně.¹⁶⁷

Po vzniku Československé republiky bylo rakousko-uherské právo recipováno.¹⁶⁸ Platí tak, že dosavadní právní úprava zůstala v platnosti. K velké „revoluci“ v oblasti obecních samospráv, resp. způsobu utvoření obecního zastupitelského sboru však došlo již záhy. 6. listopadu 1918

¹⁶² Tamtéž, s. 127–8, 145. Počátky obecní samosprávy v Rakousku se zabývá též Klabouch ve své monografii: KLBOUCH: *Die Gemeindefelbstverwaltung*, s. 13–53.

¹⁶³ RŮŽIČKA: *Maloměstáci*, s. 59.

¹⁶⁴ HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha 2005, s. 298.

¹⁶⁵ RŮŽIČKA: *Maloměstáci*, s. 60. Mezi ně náleží příručky Josefa Macenauera či Ladislava Učíka vydané na konci 90. let 19. století či kniha Františka Schwarze *Starosta Václav Dobrovský, reformátor obce nezdarovské*.

¹⁶⁶ Srov. čl. 1 zál. z r. 1864. Na Moravě bylo šest statutárních měst: Brno, Olomouc, Jihlava (tehdy brána jako moravské město), Znojmo, Uherské Hradiště a Kroměříž. KLADIWA a spol.: *Lesk a bída. II/1*, s. 47.

¹⁶⁷ WEYR, František: *Řád volení v obcích republiky Československé a novela k obecním zřízením*. Brno 1919, s. 14–15.

¹⁶⁸ Recepční zákon: zák. č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu Československého.

se Národní výbor usnesl o potřebě vytvoření nového volebního řádu.¹⁶⁹ Již na konci ledna 1919 byl Národním shromážděním nový zákon přijat. Za jeho autory je nutno považovat především dr. Bedřicha Bobka, ředitele okresního výboru v Mladé Boleslavi, jemuž koreferovali prof. Jiří Hoetzel a doc. Václav Joachim. Poslaneckým zpravodajem byl sociální demokrat Alfréd Meissner.¹⁷⁰

Nový volební řád byl vydán jako zákon č. 75/1919 Sb. n. a z., kterým vydává se řád volení v obcích republiky Československé. Jednalo se o značný kompromis mezi sociálními demokraty a občanskými stranami.¹⁷¹ O principech, na nichž byl tento zákon vystavěn, pojednává příslušná podkapitola. Pro pochopení nových institutů, ale i celkové koncepci této volební revoluce lze využít dobového komentáře Františka Weyra.¹⁷²

Na základě zákona č. 76/1919 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňují některý ustanovení dosavadních obecních zřízení a městských statutů v Československé republice, se obecní orgány začaly nazývat (obecní) zastupitelstvo a rada. Došlo tak ke změně terminologie. Právní předpis výslovně zmiňuje i komise. V první části zákon stanovuje pravidla svolávání a jednání obecních orgánů, v druhé reguluje hospodářskou správu a přechod některých záležitostí z obecní působnosti. Dotčený zákon pouze novelizuje dosavadní obecní zřízení. Do konce meziválečného období nedošlo k přijetí žádného nového obecního zákona.¹⁷³

Zásadním mezníkem pro dějiny svitavské samosprávy je 1. říjen 1938, kdy se město stalo součástí Hitlerovy Německé říše. Tímto okamžikem přestal na postoupeném území platit československý právní řád a namísto toho se správa obcí řídila Německým obecním řádem (*Deutsche Gemeindeordnung*). Vzhledem k tomu, že tento právní předpis není pro tuto práci relevantní, nebudu jej dále rozebírat.

III.2 Legislativní rámec obecních voleb

Práva politické účasti na životě samosprávy se v letech 1850–1919 odvozovala od ekonomické účasti na provozu samosprávy. Volebním právem tak předně disponoval ten, kdo platil určitou částku na přímých daních.¹⁷⁴ Nadto bylo volební právo přiznáno i dalším osobám (tzv. *virilistům*), u nichž odvedení daně nehrálo roli (souhrnně lze konstatovat, že se jednalo o inteligenci, byrokraty

¹⁶⁹ HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy*, s. 376.

¹⁷⁰ WEYR: *Řád volení*, s. 16.; PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu. I. díl: 1918–1919*. Praha 1991, s. 412–413.

¹⁷¹ HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy*, s. 376–377.; Jako příklad lze uvést kompromisní řešení potřebného věku k výkonu aktivního a pasivního volebního práva. PEROUTKA: *Budování státu I.*, s. 414.

¹⁷² WEYR: *Řád volení v obcích*, 158 s.

¹⁷³ ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 73.

¹⁷⁴ Tato částka byla stanovena „v nejmenší sumě jednoho zlatého přímých daní bez přírážek“ (§ 1 bod 1. zákona z r. 1864). Později tato částka v nestatutárních městech činila alespoň 2 K ročně. Srov. KLADIWA a spol.: *Lesk a bída. II/1*, s. 48.

a armádní důstojníky).¹⁷⁵ Projevují se zde tak oba výrazné prvky definující občanské elity, tedy *Besitz* (předně) *und Bildung* (částečně).¹⁷⁶ Virilisty v tomto ohledu byli i čestní občané města.

Shora uvedená pravidla již napovídají, že nezáleželo na tom, zda osoba v obci skutečně bydlela. Hlas při tvorbě obecních reprezentací jí náležel i v takových případech, kdy např. vlastnila v obci nějaký nemovitý majetek, z nějž platila příslušnou daň, přestože objektivně i subjektivně své bydliště měla jinde. Osoba tak v podstatě mohla uplatňovat vliv v každém městě, kde měla majetek (resp. z něj platila přímou daň). Nerozlišovalo se dokonce ani mezi osobami fyzickými a právníckými. To vedlo (zejm. u těch nejbohatších) k hromadění hlasů v jedné ruce.¹⁷⁷ Volebním právem mohly disponovat – a také disponovaly – i ženy. I ty totiž mohly vlastnit nějaký majetek. Jejich přímá účast u voleb však byla vyloučena a jako nezpůsobilé mohly volit výhradně prostřednictvím zástupce. Ve volebních seznamech se však ženská jména vyskytovala velmi výjimečně.

Obecní volby v tomto období nebyly všeobecné, ba co více ani rovné, ani tajné. Ačkoliv měl každý volič pouze jeden hlas, nedala se jejich hodnota vzájemně srovnávat.¹⁷⁸ Kuriový systém stanovoval, že každý volební sbor volil právě 10 zástupců, nicméně tyto byly složeny co do počtu voličů tak rozdílně, že hlas voliče I. volebního sboru měl na složení obecního výboru vždy mnohem větší vliv (nehledě na to, že se v případě Svitav jednalo často o fabrikanty, kteří hlasovali i za své podniky).¹⁷⁹ Tajnost volby byla před 1919 porušována tím, že byl volič nucen nahlas své preferované kandidáty představit volební komisi.¹⁸⁰ Volebního procesu se mohl zúčastnit pouze rakouský státní občan (muž), který dosáhl 24 let věku. Disponoval-li volebním právem někdo jiný (ženy či právnícká osoba), samotnou volbu vykonal zplnomocněnec.

Nežli samotné volby proběhly, bylo třeba vytvořit voličské seznamy, proti čemuž existoval opravný prostředek – tzv. *reklamace*. Ve voličských seznamech se voliči seřadili sestupně dle toho, kolik ten který volič zaplatil na přímých daních.¹⁸¹ Následně došlo k rozdělení na tři volební sbory (něm. *Wahlkörper*) tak, aby každý ze sborů představoval zhruba třetinu odvedených daní. Logicky bylo nejvíce členů v posledním, III. volebním sboru. Naopak I. volební sbor obsadilo povětšinou

¹⁷⁵ § 1 bod 4 Řádu volebního z r. 1864. Jedná se o taxativní výčet osob vykonávající určitá povolání s právem voličským bez ohledu na odvedenou daň.

¹⁷⁶ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída. II/1*, s. 11.

¹⁷⁷ Ze 30 hlasů I. volebního sboru jich tak např. v r. 1908 náleželo rodině Budigových hned pět (Johann Budig; Budig J. & synové; Dr. Max Budig; Budig & Cons.; Fritz Budig).

¹⁷⁸ „[...] kuriový volební systém způsobil, že o výsledku obecních voleb rozhodovala poměrně úzká skupina voličů prvního a druhého volebního sboru, které tvořili největší daňoví plátcí a tzv. honorační neboli inteligenční voliči [...]“ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída. II/1*, s. 14.

¹⁷⁹ Např. v roce 1899 sestával I. volební sbor z 30 voličů, II. volební sbor ze 154 voličů a III. volební sbor z 1091 voličů. Přesto každý sbor volil 10 členů obecního výboru.

¹⁸⁰ Tento fakt je pro historiky jistě zajímavý, neboť umožňuje hlubší analýzu průběhu a výsledků voleb. U každého voliče existuje záznam jeho přesné volby. Avšak takovýto průběh není slučitelný s principem demokratických voleb.

¹⁸¹ Virilisté a čestní občané byli uvedeni zpravidla na prvních místech následování nejvyššími poplatníky.

několik bohatých továrníků (a jejich podniky). Právní normy však správně předpokládaly, že by se tímto mohla velká moc soustředit jen v několika málo rukou, teoreticky i jen v jedněch. Minimálně musel volební sbor zahrnovat vždy nejméně 30 subjektů.

Řád volení v obcích z roku 1919 zcela diametrálně změnil základní principy, na nichž do té doby právní úprava obecních voleb stála. Ekonomické hledisko již nehrálo žádnou roli. Volební právo se stalo přirozeným právem jedince – občana obce. Bylo známo, že by se všichni občané měli podílet na správě věcí veřejných,¹⁸² a to na všech úrovních, přestože se dříve na obecní samosprávu nenahlíželo jako na součást politiky.¹⁸³ Z toho důvodu již volební právo nepřislušelo právníkům osobám a stejně tak nebyli subjekty volebního práva ti, kteří sice v obci vlastní nějaký majetek, avšak nebyli jejími občany a trvale se zde nezdržovali.¹⁸⁴ Počet voličů přesto vzrostl. Došlo jednak ke snížení věkové hranice pro výkon práva volit (z 24 na 21)¹⁸⁵ a jednak bylo umožněno volit ženám (viz dále). Volební právo se i pro obce stalo všeobecné.¹⁸⁶ Zpřísnění doznala naopak úprava volitelnosti. Pasivní volební právo se zvýšilo na 26 let věku.¹⁸⁷

Vedle všeobecného volebního práva a principu voliče jako obyvatele obce stála právní úprava po roce 1919 ještě na principu stranické politiky, což byl důsledek přechodu od většinového k poměrnému volebnímu systému.¹⁸⁸ Politické strany získaly rozhodující vliv na správě věcí veřejných. Přestože se již v předchozím období strany etablovaly a prezentovaly své kandidátní listiny, jednalo se pouze o doporučení. V meziválečném období volili voliči vždy jednu kandidátní listinu. Ty byly tzv. vázané a nebylo možné vyjádřit preference.¹⁸⁹

Jiným prvkem, kterým se obě období od sebe navzájem odlišovala byla participace žen na volbách. Platí, že ženám bylo volební právo přiznáno právě roku 1919 s přijetím volebního řádu:¹⁹⁰ „Právo voliti [...] přísluší všem [...] bez rozdílu pohlaví, [...]“¹⁹¹ Nicméně byl by chybný závěr, kdybychom usoudili, že ženy neměly do této chvíle s volbami pranic společného. Díky mezeře v zákoně se dokonce některé ženy pokusily získat mandát poslankyně českého zemského

¹⁸² WEYR: *Řád volení v obcích*, s. 16.

¹⁸³ PEROUTKA: *Budování státu I.*, s. 411.

¹⁸⁴ „Každý občan smí vykonávat právo volební pouze v obci jediné a vykonává je osobně. To platí i v případě, že má několik bydlíšť.“ § 2 Řádu z r. 1919.

¹⁸⁵ Srov. § 9 zák. z r. 1864, resp. § 1 Řádu z r. 1919.

¹⁸⁶ Srov. § 1 Řádu z r. 1919: „Právo voliti do obecního zastupitelstva přísluší všem občanům Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří překročili 21. rok věku, bydlí v obci volby aspoň tři měsíce, počítajíc zpět ode dne vyložení voličských seznamů, a kteří nejsou tímto zákonem výslovně vyloučeni z práva voliti.“

¹⁸⁷ Srov. § 4 Řádu z r. 1919.

¹⁸⁸ Srov. § 19 Řádu z r. 1919. Existovala zde výjimka pro velmi malé obce (do 700 obyvatel). Ty měly možnost konat volby na základě většinového systému.

¹⁸⁹ Jednalo se o jednu z nejdiskutovanějších otázek v rámci přípravy nového zákona. PEROUTKA: *Budování státu I.*, s. 411-439.

¹⁹⁰ Přesto se i v odborné literatuře objevuje údaj, který volební právo žen spojuje až s Ústavní listinou z roku 1920: srov. BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc 2001, s. 40.

¹⁹¹ Srov. § 1 Řádu z r. 1919.

sněmu.¹⁹² V rámci monarchie mělo zvláštní úpravu Vorarlbersko. Tamním ženám, platícím daně, bylo přiznáno volební právo od roku 1909.¹⁹³ Vzhledem k principům, na nichž stál volební systém před rokem 1919, tj. zejména ekonomické hledisko, mohlo dojít k situaci, kdy žena vlastnila majetek.¹⁹⁴ Volební právo mohlo být sice vykonáno, nikoliv však ženou osobně. Ta musela zplnomocnit jinou, volby způsobilou osobu.¹⁹⁵

III.3 Orgány obecní samosprávy

Z obecních voleb vzešel obecní výbor. Všechny další orgány jsou od tohoto odvozeny, nepřímou tak reprezentují vůli voličů. Těmi nejvýznamnějšími jsou pochopitelně exekutivní orgány, tj. rada (či představenstvo) a starosta (či představený) obce. V předválečné éře byl podstatný též institut nejvyššího poplatníka, tj. osoba, jež v obci odváděla alespoň šestinu veškerých přímých daní odvedených obci. Na Moravě měla taková osoba právo být s poradním hlasem přizvána na každé jednání výboru, kde se projednávaly hospodářské záležitosti (taxativně vyjmenované § 17 zákona z r. 1864). Odlišné pak bylo pojetí nejvyššího poplatníka v Čechách a ve Slezsku.¹⁹⁶ Ve Svitavách tato ustanovení nebyla aplikovatelná, neboť žádná osoba nezískala takovou ekonomickou dominanci. *Za republiky* došlo ke zrušení tohoto institutu, neboť ustoupilo i ekonomické hledisko.

Zvolený zastupitel měl před rokem 1919 okleštěnou svobodnou vůli a zásadně byl povinen funkci přijmout. V opačném případě se vystavoval hrozbě uložení sankce. Dle zákona z r. 1864 se jednalo o pokutu ve výši až 100 zl. Volební řád z r. 1919 pak stanovoval výši pokuty v rozmezí od 20 do 500 Kč, alternativně též dokonce vězení v rozmezí 24 hodin až 1 měsíce.¹⁹⁷ Vyjmuty byly některé osoby. Obecně šlo o specifická povolání;¹⁹⁸ osoby starší 60. let; ty, kteří již vykonávali

¹⁹² Ženám nebylo přiznáno pasivní volební právo. Nicméně de iure nic nebránilo tomu, aby kandidovaly. Přes prvotní neúspěch byla v roce 1912 zvolena Božena Viková-Kunětická (politické strany nominovaly pouze ženy). Místodržitel kníže František Thun však tuto volbu nerespektoval a Viková-Kunětická svůj mandát prakticky nevykonávala: MUSILOVÁ, Dana: „Zrození“ političky v Předlitavsku. In: BAHENSKÁ, Marie – MALÍNSKÁ, Jana (ed.): *Ženy a politika: 1890–1938*. Praha 2014, s. 199–201.

¹⁹³ BUREŠOVÁ: *Proměny*, s. 37.

¹⁹⁴ Zde je třeba vnímat fakt, že volební právo bylo odvozeno od daného majetku, z něhož se platily přímé daně. Bylo tedy irelevantní, zda se jednalo o ženu či nikoliv.

¹⁹⁵ Srov. § 7 zák. z r. 1864.

¹⁹⁶ „[...] virilisté disponovali plnoprávným hlasem [...]“ ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 32.

¹⁹⁷ „[...] odepře přijmouti bez zákonného důvodu volbu nebo odmítne úřad podržeti, až byl k tomu dvakrát vyzván [...]“; srov. § 68 odst. 3 bod 3 zák. č. 75/1919 Sb. z. a n., Řád volení v obcích republiky Československé.

¹⁹⁸ Dle § 20 Volebního řádu z r. 1864 to byli např. duchovní a učitelé; dvorští, státní a zemští úředníci či vojáci. § 8 Řádu z r. 1919 to pak umožňoval těm osobám, „kdož pro svá povolání pobývají často nebo po delší čas mimo obec,“ zaměstnancům, kterým by jejich povolání bránilo náležitě vykonávat úřad; někteří volení činitelé a taktéž vojáci.

volenou funkci v obecní reprezentaci;¹⁹⁹ nebo o ty, kteří byli jinak zdravotně či sociálně znevýhodněni.²⁰⁰

Funkční období volených obecních orgánů se různilo tou kterou právní úpravou. První obecní výbor zvolený v roce 1850 měl být obměněn po třech letech. Tzv. bachovský neoabsolutismus, který principy samosprávy potlačil, se toto volební období nepřírozeně protáhlo až do roku 1861. Další výbory se pak již střídaly po třech letech, s výjimkou r. 1866, kdy volby proběhly již po dvou letech. Dle původních návrhů mělo být funkční období meziválečného zastupitelstva čtyři roky dlouhé. Výjimkou se mělo stát pouze to první, tříleté volební období (srov. § 10 Řádu z r. 1919). I to se však protáhlo na roky čtyři. V roce 1933 bylo volební období prodlouženo na 6 let (údajně proto, aby délka volebního období odpovídala délce volebního období okresních a zemských zastupitelstev).²⁰¹ Další volby se nakonec konaly již v roce 1938.

Zajímavá je též problematika diet – zastupitelé vykonávali své funkce zásadně bez nároku na honorář, nicméně jim příslušely náhrady za výdaje spojené s výkonem funkce.²⁰² Starostovi bylo možné stanovit odměnu, nicméně ve Svitavách k tomu v předválečném období nedošlo. V meziválečném období se pak takové odměny staly obvyklejší. Např. ve 20. letech minulého století se diety paušalizovaly pro členy městské rady (pro starostu 9 000 Kč ročně; pro místostarosty 4, resp. 3 000 Kč ročně; pro devět radních pak po 1 000 Kč ročně), avšak i ostatním členům zastupitelstva vznikaly nároky na náhrady za překážky, které jim zasedání způsobily (tj. zákonné nároky).²⁰³

OBECNÍ VÝBOR (POZDĚJI ZASTUPITELSTVO OBCE)

Obecní výbor představoval kolektivní orgán s *usnášecí a dozorovou* pravomocí.²⁰⁴ Do jeho působnosti náleželo zejm. rozhodovat o nakládání s obecním jměním. Nadto volil představenstvo obce, rozhodoval o propůjčení práva domovského, sousedského a čestného občanství. Byl usnášeníschopný, pokud byly přítomny alespoň 2/3 jeho členů. K platnému usnesení bylo zapotřebí alespoň 1/2 hlasů přítomných členů. Zásadně se hlasovalo ústně (dále bylo možné

¹⁹⁹ V době před 1. světovou válkou šlo o ty, kteří již vykonávali celé volební období funkci radního, místostarosty či starosty. V období následujícím se povinnost přijmout volenou funkci nevztahovala na ty, kteří dvě celá předchozí volební období byli členy rady obce.

²⁰⁰ Jednalo se o osoby různě zdravotně postižené, v meziválečném období též o ženy, kterým by výkon funkce bránil v péči o rodinu.

²⁰¹ HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy*, s. 376.

²⁰² § 24 zák. z r. 1864.

²⁰³ Zasedání zastupitelstva dne 14. 5. 1924: SOkA Svitavy, AMS, kn. 162; zasedání obecní rady dne 20. 12. 1927: tamtéž, kn. 153. Tomu odpovídá i 25 000 Kč v příslušné položce rozpočtu pro rok 1927 (tamtéž, kn. 935). Pro rok 1934 pak došlo k trvalému snížení této rozpočtové položky na 12 500 Kč (tamtéž, kn. 942–947). V předválečném období taková odměna neexistovala.

²⁰⁴ Čopík uvádí „nařizovací, rozhodovací, organizačně-správní a poradní působnost“. Srov. ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 32.

hlasovat tím, že člen o. v. vstal). Personální volby bylo možné konat tajně s pomocí hlasovacích lístků.

Vzhledem k tomu, že se nejednalo o exekutivní orgán, nebylo zapotřebí častého scházení. § 40 zákona z r. 1864 ukládal, že se má o. v. scházet dle potřeby, nejméně však vždy jednou za čtvrt roku, tj. jednou za tři měsíce. V praxi se však orgán scházel častěji.²⁰⁵ Schůzi svolával zásadně starosta (případně místostarosta). Dle § 40 zákona z r. 1864 se o. v. svolal vždy, požádala-li o to alespoň třetina jeho členů či okresní výbor.

Počet členů obecního výboru byl odvislý od počtu voličů (do r. 1919), resp. obyvatel obce (po r. 1919). Do roku 1864 se ve Svitavách volilo 24 zástupců,²⁰⁶ od té doby pak 30.²⁰⁷ V meziválečném Československu pak byl počet zastupitelů nejvyšší. Dle § 9 volebního řádu z roku 1919 se v těchto obcích²⁰⁸ rozdělovalo politickým stranám 36 mandátů. Předválečná právní úprava znala institut náhradníka, který se stával členem o. v. ad hoc při nepřítomnosti některého z jeho řádných členů. Při případné rezignaci se stal namísto něj řádným členem. Počet náhradníků představoval vždy polovinu členů výboru (tj. ve Svitavách nejprve 12, později 15²⁰⁹). Meziválečné zastupitelstvo mohlo svým usnesením zřizovat komise jako poradní orgány obce. Obligatorně byla obec povinna zřídit pouze komisi finanční a letopiseckou, nicméně bývalo zvykem, že takových komisí vzniklo mnohem více.²¹⁰

RADA (PŘEDSTAVENSTVO) A STAROSTA OBCE

U rady obce je ještě zřetelnější rozdíl mezi předválečnou a meziválečnou právní úpravou. Před rokem 1919 prováděl usnesení obecního výboru jako výkonný orgán starosta obce (či jinak purkmistr, představený obce, něm. *Bürgermeister*). Rada představovala pouze poradní a zástupčí orgán (v nepřítomnosti starosty jej zastupovali jednotliví radní ve stanoveném pořadí). Objevuje se již též funkce místostarosty (ta se však v právní úpravě nevyskytovala a šlo spíše o honosnost takového označení).²¹¹

Orgán se skládal z alespoň tří členů, neboť v přenesené působnosti vykonával též funkci trestního senátu.²¹² Zákon předpokládal rozšíření počtu členů obecního představenstva, nikoliv

²⁰⁵ Počet schůzí zastupitelstva měl stoupající trend. V letech 1879–1884 se scházel nejméně pětkrát a nejvíce osmkrát do roka. Již roku 1885 se obecní výbor scházel zhruba 13x do roka. Horní extrémy jsou pak konání 18, resp. 22 schůzí za jeden rok. Zápisy z jednání obecního výboru: SOkA Svitavy, AMS, kn. 152–155. V meziválečném období (zde mezi 1920–1934) se schůze konaly nejméně 5x a nejvíce 11x za rok. Průměrná četnost schůzí byla v tomto období zhruba osm za rok: SOkA Svitavy, AMS, kn. 161–164.

²⁰⁶ Dle §§ 45–46 zákona z r. 1849 se tento počet členů o. v. volil v obcích s 601–1000 voliči.

²⁰⁷ Dle § 14 zákona z r. 1864 se tento počet členů o. v. volil v obcích, které měly více než 600 voličů.

²⁰⁸ Obce, které měly více než 5 000, ale méně než 20 000 obyvatel.

²⁰⁹ Srov. § 14 zákona z r. 1864.

²¹⁰ SCHELLE: *Samospráva obecní*, s. 45.

²¹¹ HLEDÍKOVÁ a spol.: *Dějiny správy*, s. 298–302.

²¹² Tamtéž, s. 302 a 377.

však více, než kolik činí 1/3 o. v.²¹³ Po roce 1919 se těžiště pravomocí přeneslo na radu, která rozhodovala o záležitostech, jež nebyli svěřeny ani zastupitelstvu ani starostovi.²¹⁴ Obecně však starosta představuje nejvyššího představitele obecní samosprávy, což vyplývá již z toho, že tradičně zastupuje obec navenek, tj. vůči třetím osobám.²¹⁵

²¹³ § 15 Zák. z r. 1864.

²¹⁴ „Rada se stala usnášejícím se sborem. Tím se změnilo postavení starosty, který dosud vedl běžnou agendu sám.“
ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 73.

²¹⁵ V případě uzavírání obligačního smlouvy bylo zapotřebí kontrasignace dalšího člena rady.

IV. Obecní volby a orgány svitavské samosprávy v průběhu času²¹⁶

IV.1 Obecní volby v období habsburské monarchie

První volby do obecního výboru se konaly roku 1850. Ve Svitavách v nich vyjádřilo svou vůli více než 40 % voličů. Takový zájem o obecní volby naznačuje přetrvání revolučních nálad z předchozích let. K podobnému výsledku se Svitavy přiblížily opět až v 90. letech 19. století, které lze z pohledu tohoto kritéria považovat za vrchol. Výsledek z roku 1850 představuje dle dostupných zdrojů dokonce druhý nejlepší před 1. světovou válkou.²¹⁷ Desetiletá pauza mezi prvními dvěma obecními volbami však zmíněné nálady uzemnila. Celková volební účast nebyla ani poloviční a postupně kolísala v rozmezí zhruba 11–26 %. V roce 1881 činilo toto číslo dokonce jen 10,7 %!

Volební účast lze sledovat i v rámci jednotlivých volebních sborů. Tradičně patřili mezi nejukázněnější voliče ti z I. sboru, jejichž účast byla s výjimkou let 1887, 1890, 1893 a 1905 nejvyšší. Tito pocházeli z bohatšího prostředí a jejich volební sbor čítal nejméně osob. Vzhledem k tomu, že se podíleli na zvolení stejného počtu reprezentantů (totiž 30 členů obecního výboru), podíl účasti každého jednotlivce na vznik obecního výboru v tomto sboru neúměrně vzrostl. Naopak nejnižší volební účast vykazoval vždy III. volební sbor. Zatímco u I. ani u II. sboru neklesla účast nikdy pod 25 %, III. sbor se na tuto hodnotu dostává s výjimkou prvních voleb v roce 1850 až roku 1893. To opět naznačuje, že jistý přelom nastal v 90. letech 19. století, kdy i přes rozrůstající se počet členů III. sboru rostla rovněž volební účast (vrcholem je pak rok 1899, kdy se voleb účastnilo na 45 % voličů tohoto sboru). II. volební sbor se v tomto ohledu blížil spíše sboru I., a to jak volební účastí, tak i samotným počtem členů. Vzhledem k tomu, že každý sbor volil vždy třetinu všech zastupitelů, lze jednoduchými počty dojít k závěru, že výrazná menšina všech voličů (I. i II. volební sbor), avšak s většinou ekonomické síly (dle výše odvedených přímých daní), rozhodovala o osudu města tím, že zvolila hned dvě třetiny reprezentantů.

Postupem času se výrazně měnil celkový podíl obyvatelstva, které vůbec mohlo participovat na veřejném dění. Na konečné číslo měl vliv jednak přírůstek obyvatel, jednak počet osob platící min. přímou daň. Výsledky rakouských historiků ukazují, že podíl obyvatelstva disponující volebním právem byl v počátcích ústavnosti 9–15 %, před 1. světovou válkou se pak pohyboval mezi 10–20 %.²¹⁸ Ve Svitavách se podíl pohyboval po celou dobu nad hranicí 10 %. Na přelomu 60. a 70. let stoupl nad 14 %, naopak v následujících letech zase klesal. Vyrůstající trend se opět

²¹⁶ Není-li uvedeno jinak, vychází data z příložených tabulek a grafů a příslušných archivních pramenů. SOkA Svitavy, AMS, kart. 286, kart. 326–332, kart. 411, 413, 416, 422 a 426.

²¹⁷ Následně byla volební účast povinná, její sledování v meziválečném období tak postrádá smysl.

²¹⁸ KLADIWA a spol.: *Lesé a bída II/1*, s. 48.; M. Viktořík komparoval ve své studii podíl oprávněných voličů na obyvatelstvu Šumperka a Šternberka. V Šumperku se mezi lety 1882–1903 jednalo o 9,43–13 %, v Šternberku o 9,6–11,3 %.: VIKTOŘÍK: *Obecní volby ve Šternberku*, s. 116–117.

projevil až od konce 90. let 19. století, kdy se mezi lety 1899–1911 tato hodnota pohybovala od 14,1 % do 16,6 %.

Vývoj výše zmíněných hodnot ukazuje, že 90. léta předminulého století lze nepochybně považovat za zlomové období. Nejvýraznějšími prvky těchto změn bylo zejména etablování místního tisku a počátky sdružování osob v politických subjektech. Po několika neúspěšných pokusech²¹⁹ se tu objevily noviny, jež se zaměřovaly na dění ve Svitavách a vycházely po delší dobu. Čtrnáctitýdenník *Brenn-Nessel* (tedy „kopřiva“) vzniknul v roce 1891. Vedle původně spíše hospodářského zaměření se v něm stále více akcentovalo politické dění ve městě. V průběhu roku 1900 došlo k přejmenování novin na *Zwittauer Nachrichten*. Změnou názvu se změnila též periodicita a Svitavské zprávy se staly týdeníkem. Od roku 1900 vycházel též *Grenzpost* jako tisk německých křesťanských sociálů.

Druhý prvek konstituující změny v 90. letech 19. století představuje vznik Německého lidového spolku (*Deutscher Volksverein*). Ten se stal hegemonem v závěrečné fázi svitavské komunální politiky před 1. světovou válkou. Byl založen, resp. na základě schválení moravského místodržitelství zapsán do spolkového katastru dne 7. května 1898.²²⁰ Za cíl si vytyčil:²²¹

„péči o německví obecně, zvláště pak zachování německého charakteru města Svitav a okresu, stejně jako dodržování a podporování zájmů města Svitavy ve všech oblastech života za použití všech zákonem dovolených prostředků.“

§ 1 Stanov Německého lid. spolku

Do zvolení prvního výboru (výkonného orgánu) měla o záležitostech spolku rozhodovat pětice mužů (tzv. zakládající výbor) – Max Budig, Hugo Albrecht, Robert Baudisch, Karl Lick a Ferdinand Werner.²²² Později dlouhodobě jako předseda spolku vystupoval Hugo Albrecht.²²³ Dalším předsedou pak byl Julius Schuster, naposledy spolek vedl Julius Langer. Spolek fakticky zanikl zastavením činnosti roku 1914 a ze spolkového katastru byl vymazán v květnu 1922.²²⁴ Mezi členy lze nalézt řadu zkušených politiků. Přední členové, Hugo Albrecht a Max Budig byli dokonce zvoleni poslanci říšské rady. Tím byl i Maxův otec, starosta Johann Budig, který později svým jménem kandidátku spolku taktéž podpořil.

²¹⁹ *Der Anzeiger für Zwittau, Mähr. Triibau und Umgebung* (od č. 5 jako *Zwittauer Wochenblatt*) vycházel pouze v průběhu roku 1876. V 2. polovině roku 1884 pak vycházel *Zwittauer Reform*.

²²⁰ MZA, Fond B 40 – Zemský úřad Brno. Kn. č. 437/I., II. manipulace: Spolkový katastr okr. Moravská Třebová.

²²¹ SOKA Svitavy, fond OÚ MĚT, fasc. 1618 (překlad autora).

²²² § 2 stanov, tamtéž. Jedná se obecně o výrazné tváře komunální politiky ve Svitavách. Lick se stal meziválečným starostou, Albrecht s Budigem zase působili jako předváleční místostarostové a stali se dokonce poslanci. Ferdinand Werner pak byl v době založení spolku členem obecní rady.

²²³ Např. zpráva o valném shromáždění spolku, kde byl Albrecht znovuzvolen jeho předsedou. *Hauptversammlung des deutschen Volksvereins*. BN, 4. dubna 1899, č. 7, s. 4.

²²⁴ SOKA Svitavy, fond OÚ MĚT, fasc. 1618.

Svitavský lidový spolek přitahoval od samého počátku pozornost a již na konci prvního roku trvání sestával z 224 členů.²²⁵ Na schůzi konanou 10. července 1899 na střelnici pak dorazilo dle *Brenn-Nessel* na 700 osob.²²⁶ Na programu totiž byla problematika veřejného osvětlení, která se v prostředí Svitav strhla v mnohaletý svár se soudní dohrou.²²⁷

Max Budig i Hugo Albrecht patřili do poslaneckého klubu Německé lidové strany, která se zakládala na silném nacionalismu. Strana se často dostávala do konfliktu s liberály, ale taktéž se sociálními demokraty, již dokázali velmi úspěšně oslovovat lidové vrstvy i narušovat nacionální shromáždění.²²⁸ Animosita panovala i vůči křesťanským sociálům, což se v určité míře projevovalo i ve Svitavách občasnými šarvátky na stránkách *Brenn-Nessel* (*Zwittauer Nachrichten*) a *Grenzpost*.

Přestože Německá lidová strana zamýšlela vystavět svou organizační strukturu na základě profesionálních svazů, nikoliv na „přežitém spolkaření“, hrály v životě strany spolky významnou roli.²²⁹ Roku 1897 pak zástupci strany přednesli na říšské radě mj. návrh, který směřoval ke zrušení zákazu tvorby vzájemných svazků mezi spolky.²³⁰ Svitavský spolek totiž nebyl jediným straně blízkým spolkem. Další vznikly např. v Novém Jičíně, Šumperku, Mohelnici, Zábřehu apod.²³¹ Velký význam hrál zejména brněnský spolek *Der deutsche Volksverein für Mähren*, který sídlil v Brně a stranou byl dokonce pověřen vydávat stranický tisk.²³² Činnost spolku se neomezovala pouze na Brno a mezi jeho členy lze nalézt i svitavské tváře – Hugo Albrecht, Ferdinand Werner se stal dokonce členem výboru spolku.²³³

Poprvé se Svitavský lidový spolek utkal o mandáty v roce 1899 a z klání vyšel vskutku vítězně. Získal hned 19 mandátů (tedy i většinu členů obecního výboru). S výjimkou továrníka Schustera plně obsadil II. a III. sbor Místa náhradníků uzmul úplně. Naopak v I. volební sbor spolek dokonce ani nekandidoval, a to přesto, že socioekonomické prostředí I. a II. sbor bylo velmi podobné. Vedle převažujících továrníků se vyskytovala i inteligence (lékař, lékárník či advokát). Odlišnosti však je třeba hledat ve věkovém složení obou sborů. Voliči I. volebního sboru totiž byli povětšinou starší politici, kteří se podíleli na vedení města již v 70. a 80. letech. Naproti tomu

²²⁵ *Hauptversammlung des deutschen Volksvereines*, BN, 8. 4. 1899, č. 7, s. 4.

²²⁶ *Eine Kundgebung des deutschen Volksvereines in der Beleuchtungsfreige*, BN, 15. 7. 1899, č. 13, s. 3.

²²⁷ Viz kapitola obecní hospodaření.

²²⁸ Blíže k Německé lidové straně: CIBULKA, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890-1918). Ideje – programy – osobnosti*. Praha 2012, s. 127-206.

²²⁹ Tamtéž, s. 129. Zde platí, že nacionalisté byli aktivnější v kontaktu s voličem. I Německý lidový spolek pořádal různá shromáždění, na nichž se (podobně jako v tisku) věnoval velkým politickým tématům. Viz: KLADIWA a spol.: *Lesk a bída. II/1*, s. 15

²³⁰ CIBULKA: *Německé strany*, s. 136.

²³¹ Tamtéž, s. 199.

²³² Tamtéž, s. 195.

²³³ MZA, B 26 Policejní ředitelství Brno, kart. 2508, Sign. 466. Dle stanov spolku se členem mohl stát každý Němec volitelný do říšské rady. Je nicméně evidentní, že oproti svitavskému spolku se tento moc neujal. V roce 1904 měl např. pouze 85 členů.

zastupitelé spolku se v naprosté většině obecním výboru objevili až v 90. letech. V městské radě pak obsadili tři křesla ze sedmi. Vedle starosty Budiga měl totiž I. volební sbor, kde spolek neměl kandidáta, další dva radní. Navíc dalším radním byl nestraník Karl Schuster.

Ve následujících pak spolek získal prakticky všechny možné mandáty. Kromě jediného křesla obsazeného Viktorem Sanderem, byli všichni ostatní kandidáti ze spolku. Podařilo se mu tak obsadit místa i v I. volebním sboru. Za tím stojí dva fakty. Zaprvé se podařilo na kandidátní listinu získat jména, která v předchozím volebním období již za I. volební sbor působila (členy o. v. Lichtneckerta, Sponera a Langer a všechny členy rady z tohoto volebního sboru, tj. Budiga, Kuttiga a Sigmunda). Druhým faktorem bylo, že se v nejvyšším sboru začali objevovat voliči, jež při minulých volbách byli členy nižších sborů, tj. výše jimi odvedené daně byla mnohem vyšší oproti předchozímu období (jedná se o zastupitele Baudische, Albrechta a Schustera – ten v minulém období za spolek navíc ani nekandidoval). Vzhledem k dominanci bylo složení rady čistě ze zastupitelů spolku.²³⁴

Naposledy se v rámci habsburské monarchie volilo v prosinci roku 1911. Tříletý volební cyklus se měl opakovat na konci roku 1914, tj. v době, kdy již dávno naplno zuřila válka. Přestože k některým přípravám došlo (začaly se připravovat voličské seznamy²³⁵), samotné volby se již nerealizovaly. Zářijový článek z roku 1914 prozrazuje, že volby byly místodržitelstvím odloženy.²³⁶ Výměnu členů obecního výboru neprozrazují ani zápisy z jednání orgánu ani zevrubná komparace členů obecního výboru přítomných na schůzích.²³⁷

Mezi vydávaným tiskem a etablováním politických subjektů existoval silný vzájemný vztah. Vlastníky *Zwittauer Nachrichten* (resp. *Brenn-Nessel*) byli zastupitelé zvolení za Německý lidový spolek. Jednalo se konkrétně o Huga Albrechta, Hermana Klara a Karla Licka. Starší literatura označila *Zwittauer Nachrichten* dokonce přímo za „hlásnou troubu spolku“.²³⁸ Tento vztah pak platil i v následujícím období, neboť noviny podporovaly Německou živnostenskou stranu, která kandidovala pod Lickovým vedením.

Mezi lety 1850–1918 se obecní volby konaly celkem 19×. Teoreticky tak mohlo být zvoleno až 546 různých osob.²³⁹ Výsledné číslo však bylo pochopitelně nižší, neboť mnoho zastupitelů své mandáty často úspěšně obhájilo. V předválečném období vykonávalo funkci člena o. v. celkem 171 Svitavanů. Podstatná část z nich (75) usedla do zastupitelských lavic na pouhé jedno funkční

²³⁴ *Gemeindewahlen*. ZN, 9. 12. 1905, č. 49 s. 1.; SOKA Svitavy, AMS kart. 330.

²³⁵ SOKA Svitavy, AMS, kart. 409.

²³⁶ ZN, 17. 10. 1914, č. 42, s. 3.

²³⁷ Komparace složení členů OV ze zápisů jednání OV zveřejněných v místním periodiku *Zwittauer Nachrichten* v letech 1911-1918.

²³⁸ BARTOŠ a kol.: *Dějiny*, s. 71–72.

²³⁹ Je důležité mít na paměti, že od roku 1864 došlo k navýšení počtu členů obecního výboru z 18 na 30.

období. Hned 13 z nich však bylo zvoleno ve volbách r. 1850, po nichž následovala jedenáctiletá pomlka. R. 1861 byly zvoleny pouze čtyři z těchto osob.

Naopak někteří zastupitelé byli zvoleni i více než desetkrát, což představuje výkon veřejné funkce a službu městu po dobu nejméně 30 let. Mezi těmito devíti osobnostmi byli především členové obecních představenstev. Pouze dva z nich takovou funkci nevykonávali (Anton Lichtneckert, Johann Bier). Naproti tomu Johann Budig a Karl Schuster (oba zvoleni celkem 14×), dokonce zastávali post starostů.²⁴⁰ V tomto kontextu by neměl být opomenut ani meziválečný starosta Karl Lick, jehož politické angažmá skončilo po téměř 40 letech v roce 1935 (členem výboru se stal v roce 1896). S celkovou délkou 17 let byl nejdéle sloužícím starostou v dějinách města.²⁴¹

Podíváme-li se na kontinuitu jednotlivých obecních výborů, zjistíme, že od roku 1864, kdy je tento orgán třicetičlenný, obhájilo svůj post vždy alespoň 18 zastupitelů (tj. nejm. 60 %). Období dvou předcházejících obecních výborů ponechávám stranou, neboť se lišil počet členů, nadto mezi těmito dvěma volbami uplynulo 11 let. Nemůže tak být překvapující, že post obhájili pouze čtyři členové. Od roku 1875 se stalo pouze třikrát, že by počet nových zastupitelů převyšoval 10 osob.²⁴² Fluktuace byla největší ve III. volebním sboru, kde bylo voličů nejvíce. Naopak ve sboru složeného z 30 osob (tj. I. volební sbor) vybírajícího 10 členů obecního výboru je pochopitelná nižší míra obměny.²⁴³

IV.2 Činnost svitavské samosprávy za Velké války

Období 1. světové války představuje ve sledovaném období zcela specifickou situaci. Přestože v této době nemohla občanská společnost fungovat v plné míře, musela svitavská samospráva nadále plnit své úkoly, které se přizpůsobily oné době. Personálním východiskem byl stav z roku 1911, kdy se obecní volby konaly naposledy. Byť k některým změnám v obsazení obecního výboru došlo, podstatná část orgánu zůstala. To platí i o obsazení městské rady – úřad starosty vykonával po celé období Karl Schuster a rezignoval až na konci roku 1918. Městskou radu pak tvořili Max Budig, Hugo Albrecht, Viktor Sander, Rudolf Jaich, Adolf Haupt a Julius Langer (od roku 1912). Faktický vliv však uplatňovali zejména první dva jmenovaní radní:²⁴⁴

„Staříčkého starostu Carla Schustera v podstatě zastupoval místostarosta dr. Max Budig, jenž byl v té době kooptován i do správní rady rakouské průmyslové a obchodní banky. Bojové a nacionální nadšení veřejnosti podněcoval zemský a říšský poslanec Hugo Albrecht [...]“

²⁴⁰ SOkA Svitavy, AMS, kart. 286, kart. 326–329.

²⁴¹ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 171.

²⁴² SOkA Svitavy, AMS, kart. 286, kart. 326–332.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ BARTOŠ a kol.: *Dějiny*, s. 83.

To však odpovídalo dohodě, která zazněla při volbě starosty roku 1911.²⁴⁵ Tehdy totiž pro své zdravotní problémy již nechtěl stávající starosta Schuster tento post obhajovat. Na žádost zastupitelů a zejména pak poslance Albrechta svolil k této kandidatuře pod podmínkou, že zastupitelé vezmou v úvahu co možná nejpříjemnější úlevu pro jeho osobu a zároveň že bude po jeho boku zvolen energický místostarosta, což je úloha, která připadla právě Budigovi. V úvahu je třeba vzít také to, že kdyby nevypukla válka, konaly by se zajisté obecní volby, po nichž by Schustera nahradil někdo jiný. V tomto ohledu tak o více než jedno funkční období přesluhoval.

Z pohledu četnosti konání schůzí obecního výboru došlo v letech války k podstatnému snížení. Zatímco v letech 1912 a 1913 se konalo hned 11, resp. 12 schůzí, v následujícím roce to bylo již jen devět (z toho jedna byla schůzí smuteční po sarajevském atentátu). V roce 1915 se výbor sešel jen čtyřikrát (poprvé až v dubnu) a roku 1916 pětkrát (z toho jedna schůze byla smuteční po císařově úmrtí). Vůbec nejméně schůzí se konalo roku 1917, kdy se výbor sešel pouze třikrát. V posledním roce války se do vzniku republiky konaly čtyři schůze a frekvence tedy nikterak nevybočovala z válečného standardu. Po 28. říjnu se výbor sešel dvakrát, naposledy kvůli volbě starosty.²⁴⁶

Z pohledu výkonu úkolů obecní samosprávy se během válečných let akcentovaly především oblasti zdravotnictví a sociální péče. Vedle ostatních nemocí se totiž v uprchlickém táboře objevil skrvnitý tyfus. Velké problémy činila později i španělská chřipka. Na Vánoce roku 1916 pak vznikla iniciativa vánoční nadílky a rozdávání polévek 238 chudým rodinám a v létě roku 1917 pak byla otevřena válečná kuchyně pro chudé obyvatelstvo.²⁴⁷

IV.3 Obecní volby v meziválečném Československu

„Samostatný stát československý vstoupil v život“.²⁴⁸ Němečtí představitelé ve Svitavách i okolí se však přihlásili k novému útvaru *Deutsch-Österreich*. Jejich neústupnost donutila čs. úřady konat a město bylo dne 10. prosince vojensky obsazeno. V té době již stál v čele města nový starosta, Karl Lick. Obecní zastupitelstvo zůstalo nadále ve své funkci.²⁴⁹ Vedle něho byl však ustaven český

²⁴⁵ *Die Bürgermeisterwahl*. ZN, 23. 12. 1911, č. 51, s. 3.

²⁴⁶ SOKA Svitavy, AMS, kn. 160.

²⁴⁷ Fikejz s Velešikem dávají tuto událost do spojitosti s demonstrací před Pirschlovou mlékárnou dne 2. července. Nicméně o otevření kuchyně, která rozdávala porce polévky se psalo již v červnu. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 170–171. *Kriegsküche*. SZ, 16.6.1917, č. 24, s. 3; *Ausspeisung in der Kriegsküche*. SZ, 30.6.1917, č. 26, s. 3.

²⁴⁸ Touto větou je uvozen tzv. recepční zákon: zák. č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu Československého.

²⁴⁹ „Všechny ústavy samosprávné, státní a župní, ústavy státní, zemské, okresní, a zejména i obecní jsou podřízeny Národnímu výboru a prozatím úřadují a jednají dle dosavadních platných zákonů a nařízení.“ Čl. 4 recepčního zákona.

Národní výbor.²⁵⁰ Popelka v souvislosti s předáním moci hovoří o transferu moci.²⁵¹ Domnívám se však, že tyto závěry nejsou pro město Svitavy příliš aplikovatelné, neboť nedlouho po obsazení města československou armádou se svitavská správa vrátila opět do německých rukou.

První obecní volby se konaly 15. a 16. června 1919, tedy necelých osm měsíců po vzniku státu. Může být zářející, že se nový stát začal konsolidovat prostřednictvím voleb od obecních samospráv, zatímco zákonodárny orgán byl zvolen až v dubnu 1920 (do té doby ustanoven jako Revoluční národní shromáždění). Je třeba si však uvědomit vnitřní stav mladého státu počátkem roku 1919. Pakliže Československo mělo dostát prohlášení svých představitelů, muselo se stát demokratické. K tomu bylo třeba demokratických voleb jako prostředku občanů pro výkon své moci. Vnitřní i vnější situace mladého státu tomu však nebyla nakloněna. Zatímco v českomoravské části republiky se stále nepodařilo vyřešit odstředivé tendence německých pohraničních oblastí, válka o Těšínsko byla po krátkých bojích ukončena. Slovensko bylo rozděleno na dvě části. Na jihu probíhaly boje s maďarskými komunisty (rudá armáda Maďarské republiky rad) a na zbytku území byla suspendována občanská práva. Volby probíhající na pouhém zlomku území by nemohly vytvořit legitimní zákonodárny sbor. Právě to byl jeden z hlavních důvodů, jenž upřednostnil konání zrovna komunálních voleb. Jednalo se skutečně o velmi zvláštní volby. Nejenže se nekonaly na Slovensku, ale i samotná atmosféra v Čechách a na Moravě nepřipomínala období předvolebních kampaní. Zapojila se však i německá menšina.²⁵²

Ve Svitavách tehdy zvítězila německá sociální demokracie, tak jako v mnoha jiných městech Československa. Je možné, že jejich úspěchu přispěla poválečná nálada. Ve výsledcích v regionu lze pozorovat jistý vzorec. Ve městech zvítězila sociální demokracie (např. Moravská Třebová, Šternberk, Lanškroun), zatímco v menších obcích se z vítězství radovali převážně křesťanští sociálové (např. Gráňdorf, tj. dnešní Hradec nad Svitavou, Moravský Lačnov a Čtyřicet Lánů). Přesto ani zde nepřišla levicová strana zkrátka.²⁵³

Vzhledem k faktu, že se obecní volby vůbec poprvé konaly v jeden den na celém území (o způsobu konání komunálních voleb před rokem 1918 viz výše), reflektovala jejich výsledky i celostátní politická reprezentace, a to přesto, že se konaly jen na zlomku území nově vzniklého

²⁵⁰ Ve složení: František Martinů, František Šafář, Josef Holík, František Vavřín, Josef Plíva, Alois Řehulka. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 171.

²⁵¹ POPELKA, Petr: *Mocenský transfer, boj o radnice a problém slučování obcí po první světové válce. Příklad národnostně smíšené oblasti Zábřezka*. Časopis Matice moravské, č. 1, roč. 137, 2018, s. 87–111.

²⁵² O příčinách, průběhu i následcích komunálních voleb konaných v červnu roku 1919 více: KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Vznik, budování a zlá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2017, s. 68–77; KLÍMEK, Antonín: *Velké dějiny země koruny české. Svazek XIII. 1918–1929*. Praha a Litomyšl 2000, s. 118–127 a v podstatě totéž: KLÍMEK, Antonín: *Boj o Hrad / 1. /: Hrad a pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Praha 1996, s. 55–66.

²⁵³ *Die Gemeindevahlen in Zwittau*. SZ, 21. 6. 1919, č. 25, s. 1; *Wahlergebnisse in der Landgemeinden*. SZ, 21. 6. 1919, č. 25, s. 2–3.

státu. Vítězství sociálních demokratů otrásl stávající vládou Karla Kramáře, pro nějž neúspěch národně demokratických stran znamenal úplný konec v exekutivních funkcích. Do čela nové vlády se postavil Vlastimil Tusar. Na Hradě přitom panovala obava, že by sociální demokrat v čele státu mohl budit nedůvěru.²⁵⁴

Ve většině obcí byly za starosty voleny nové osoby.²⁵⁵ Ve Svitavách byla situace složitější. Do funkce starosty byl zvolen dosavadní starosta, Karl Lick již v listopadu 1918 po rezignaci Karla Schustera, který stál v čele města od roku 1903 (členem obecního výboru byl dokonce od roku 1872). Dle počtu mandátů měla nárok na funkci starosty sociální demokracie. Ostatní německé strany však vytvořily blok, s nímž nakonec souhlasila za výměnu jiných funkcí i levicová strana.²⁵⁶

Ve Svitavách pak již sociální demokracie nikdy nezvítězila. Město se naopak stalo baštou křesťanských sociálů pod vedením zákonodárce pátera Fritschera. Zajímavé však je, že i přes tuto převahu získala strana starostenské křeslo až v r. 1935 – do té doby se pro volbu starosty vždy sdružili se živnostenskou stranou Karla Licka.

Sociální demokracie oslabila i v Moravské Třebové. V r. 1923 získala 11 mandátů a v následujících volbách 12 (v r. 1919 přitom získali 16). Druhé místo dlouhodobě držela volební skupina německé občanské a nacionální strany. Podobně těsný náskok si německá sociální demokracie držela i ve Šternberku. Přestože oproti volbám v r. 1919 ztratila polovinu mandátů nedokázala živnostenská či později křesťansko-sociální strana získat více. V malých obcích se situace vyvinula opět trochu jinak. V Gráňdorfu i Lačnově (obcím v těsné blízkosti Svitav) pokračovala vítězství křesťanských sociálů. I sociální demokracie si v obou obcích nepočínala špatně. Jen v Gráňdorfu se od r. 1923 mezi tyto dvě strany vklínil ve výsledcích ještě svaz zemědělců.²⁵⁷

S příchodem národního socialismu došlo k největšímu zemřetřesení ve svitavské komunální politice, když si v r. 1938 uzmula politickou moc pro sebe. Svitavská buňka SdP vznikla z velké části ze členských základů jiných stran. Hned šestice kandidátů do obecních voleb v roce 1938 za Henleinovu stranu kandidovalo dříve taktéž za Německou živnostenskou stranu. Tři pak kandidovali nebo byli zvoleni za německé národní socialisty a dva za křesťanské sociály. Ryze mužská kandidátní listina získala téměř 80 % hlasů. Opozici měla tvořit spojená kandidátní listina českých demokratických stran a sdružení sociálně demokratických stran.

²⁵⁴ KÁRNÍK: *Vznik, budování*, s. 73.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 71.

²⁵⁶ *Bürgermeisterwahl in Zwittau*. SZ, 5. 7. 1919, č. 27, s. 1.

²⁵⁷ *Wahlergebnisse*. ZN, 22. 9. 1923, č. 38, s. 1–2; *Weitere Wahlergebnisse*. ZN 22. 10. 1927, č. 43, s. 2; *Die Gemeindevahl in Mähr.-Trübau*. SZ, 22. 10. 1927, č. 43, s. 1–2.

Aktivní zapojení žen do politiky lze pozorovat i v meziválečných Svitavách.²⁵⁸ Hned v prvních volbách, v nichž kandidovalo sedm subjektů, se o mandát ucházelo 29 žen. Do zastupitelstva jich však usedlo pouze pět (dvě sociální demokratky, dvě křesťanské sociálky a jedna národní socialistka). Nejvýraznější osobností meziválečné komunální politiky se z žen stala Marie Fialová, která zastávala post městské radní. Žádná jiná svitavská politička tuto funkci v prezentovaném období nevykonávala. Fialová byla zvolena ještě v dalších třech obecních volbách, což představuje další unikát. Žádná jiná žena nebyla dokonce zvolena více než jednou!

Další obecní volby již svitavským ženám takové zisky nepřinesly. Celkem se zastupitelkami stalo sedm žen, což je oproti 105 mužským mandátům skutečně velmi nízké číslo.²⁵⁹ Počet zvolených žen je důsledkem především nízkých pozic na vázaných kandidátních listinách. Z pohledu jednotlivých stran bylo zastoupení žen výrazné zejména u křesťanských sociálů, kde ženy obsadily vždy alespoň desetinu kandidátky (v r. 1919 dokonce celou čtvrtinu na plně obsazené kandidátní listině, tj. devět míst). Silné, byť obdobně klesající obsazení měly i kandidátní listiny německých sociálních demokratů (nejprve sedm, poté pět a v následujících dvou volbách již jen tři). O něco extrémnější je pád viditelný u národních socialistů (devět, jedna, dvě, tři). To u živnostenské strany nebyla v roce 1919 jediná žena. V následujících volbách jich pak nepostavili více než tři. Česká společná kandidátní listina nebyla nikdy plně obsazena. Největší počet jmen obsahovala v roce 1938 (16), kdy také kandidovalo žen nejvíce (hned čtyři). V ostatních obecních volbách nepostavili více než dvě (1923 dokonce žádnou).²⁶⁰

Pakliže kandidátek a političek bylo poskrovnu, voliček bylo mnohem větší množství. *Zwittauer Nachrichten* si dokonce všiml, že ženských hlasů je ve městě zhruba o tisíc více nežli těch mužských. Jedná se především o důsledek existence tabákové továrny, která zaměstnávala právě více než tisíc zaměstnankyň.²⁶¹

Novým fenoménem bylo i předvolební či povolební sdružování jednotlivých politických subjektů. Po roce 1919 bylo zvykem, že se dvě či více stran spojily ve větší sílu, s vidinou zisku lukrativnějších postů. Nejvýraznějším příkladem budiž vícenásobná volba starosty Licka, přestože nikdy nebyl součástí vítězného celku. Obdobně docházelo ke kopulaci subjektů pro účely volby do komisí. K tomu došlo např. v r. 1931, kdy se pro účely určení počtu členů spojily obě sociální demokracie, čímž měly společně s nejsilnějšími křesťanskými sociály nejvíce, tj. 3 mandáty.²⁶² V roce 1919 se spojily německé strany pro volbu starosty a radních. Česká menšina předpokládala,

²⁵⁸ SOkA Svitavy, AMS, kart. 411, 413, 416, 422 a 426.

²⁵⁹ Jestliže v roce 1919 bylo zvoleno pět žen, v r. 1923 již pouze jedna a v r. 1927 a 1931 dvě. Ve volbách r. 1938 nebyla zvolena žena žádná.

²⁶⁰ SOkA Svitavy, AMS, kart. 411, 413, 416, 422 a 426.

²⁶¹ *Zu den Gemeindewahlen*. ZN, 29. 9. 1923, č. 39, s. 3.

²⁶² Zasedání obecní rady dne 1. 8. 1919: SOkA Svitavy, AMS kn. 161.

že toto spojení platí i volbu členů komisí, čímž by získali možnost mít svého člena v každé z nich. Německé strany však nesouhlasily. Tento malý spor vyřešil předsedající tak, že nabídl zvýšení počtu členů ve všech komisích, v nichž by česká menšina ráda zasedala.²⁶³ K tomu mělo dojít hned na dalším zasedání, nicméně návrh městské rady byl po delší debatě, v níž vystoupil např. Albrecht či Fritscher, odmítnut.²⁶⁴

Pouze čtyři členové o. v. zvolení v roce 1911 byli znovuzvoleni v novém státu v roce 1919 (Hugo Albrecht, Karl Lick, Fritz Budig, Stefan Langer). Přímá personální kontinuita s rokem 1911 je velmi slabá a reprezentuje ji zejm. starosta Karl Lick. V meziválečných Svitavách se konaly obecní volby celkem pětkrát. Během této doby se v zastupitelstvu vystříдалo 112 různých osob. Paradoxně nejvíce jich reprezentovalo SdP, která kandidovala pouze jedenkrát (celkem 29 osob).²⁶⁵ Sociální demokraty reprezentovalo celkem 26 osob, křesťanské sociály 21. Zástupci českých stran se pohybovaly v rozmezí jednoho až tří zástupců. Čeští sociální demokraté stavěli na spolupráci s těmi německými.²⁶⁶

Až na sociálního demokrata Wilhelma Wintera nebyl žádný jiný zastupitel zvolen ve všech pěti volbách. Pouze osm zastupitelů pak vykonávalo mandát čtyři volební období a devět tři období. 72 osob se zastupiteli stali pouze jednou. Mimo volby v roce 1938 se do zastupitelstva dostala vždy alespoň polovina těch zastupitelů, již mandát vykonávali i v předchozím období. Tato čísla ovlivnil především vstup SdP do komunální politiky v roce 1938.

V radě města Svitavy se v letech 1919–1938 vystříдалo 37 různých osob. Většina z nich (25) vykonávala mandát pouhé jedno volební období. Do voleb roku 1938 se v průměru obměnila polovina rady oproti předchozímu období. Roli v tom hraje opět úspěch SdP ve volbách v roce 1938, v důsledku čehož se zcela obměnilo složení rady (až s výjimkou místostarosty Johanna Wolfa, který se od křesťanských sociálů přesunul k Henleinově Sudetoněmecké straně). „Rekordmanem“ je opět sociální demokrat Winter, který zastával post radního (a v prvním funkčním období též post místostarosty) po celou dobu meziválečného období.²⁶⁷

²⁶³ Zasedání zastupitelstva 8. 7. 1919: SOkA Svitavy, AMS, kn. 161.

²⁶⁴ Zasedání zastupitelstva dne 1. 8. 1919: tamtéž.

²⁶⁵ Avšak tři z nich působili dříve za jiné strany – Johann Wolf a Rudolf Gerischer byli zastupiteli za křesťanské sociály, Franz Prix pak za Německou národně socialistickou stranu.

²⁶⁶ SOkA Svitavy, AMS, kart. 411, 413, 416, 422 a 426.

²⁶⁷ Tamtéž. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 175, 185, 191, 198 a 212.

IV.4 K volbě starostů

Ustavující zasedání obecního výboru (zastupitelstva) následovalo obvykle několik týdnů po obecních volbách. Schůzi zásadně řídil nejstarší zastupitel (něm. *Älterpräsident*) a zpravidla na jejím programu byla jen volba starosty a rady města, popř. dalších volených orgánů (komisi). Vzhledem k tomu, že je starosta samostatný orgán, a k tomu, jakého významu požívá, volil se odděleně od ostatních radních. Posléze následovala volba zbytku městské rady s tím, že dle počtu získaných hlasů byli jednotliví radní oprávněni starostu zastupovat (v případě rovnosti rozhodoval los). Svitavská praxe znala hned několik forem volby – ústně, tajně prostřednictvím hlasovacích lístků a aklamací.

Většina voleb svitavských starostů probíhala klidně a na kandidátech byl obecný konsenzus. Nejtěsnější volba se udála roku 1875, kdy obhajitel postu Anton Geier získal „pouze“ 15 hlasů. Největším vyzyvatelem mu byl bývalý radní Johann Budig se ziskem 13 hlasů, který tak na zisk této funkce musel počkat ještě tři roky. Po jednom hlasu získali Alexander Hnilitschka a lékárník Karl Sander, které mj. spojuje příbuzenství k některému z pozdějších starostů.²⁶⁸ Obvyklejší byla situace, kdy jeden ze zastupitelů získal naprostou většinu hlasů, protikandidát pak jen několik z nich, mnohdy pouze jeden jediný.²⁶⁹

V letech 1885, 1918 a 1935 došlo k rezignacím starostů. Johann Budig nechtěl být nadále osočován odpůrci stavby vodovodu, kteří tvrdili, že realizací projektu chce získat lepší vodu do svých továren. Karl Schuster a jeho nástupce Lick pak rezignoval ze zdravotních důvodů. Odchody zasloužilých starostů mohly mnohdy vzbudit otázky na budoucnost – kdo se stane jeho nástupcem? Jak bude svůj úřad vykonávat? Takové otázky padaly i v roce 1902, když vzhledem ke svému věku Johann Budig avizoval, že již kandidovat nebude. Stalo se tak ve stejném roce, kdy jej kritizoval *Grenzpost* a nastalou situaci označil za „starostovskou krizi“.²⁷⁰ Vzhledem k pevným vazbám na radnici se však úřadu ujal – jednoznačně zvolený prostřednictvím aklamace – dlouholetý radní Schuster.

Karl Lick, který přišel po Schusterovi, byl zvolen starostou ještě před prvními obecními volbami dle nového československého zákona. Zajímavostí je, že v této funkci opakovaně

²⁶⁸ Sander byl otcem Budigova nástupce, Hnilitschka pak tchánem meziválečného starosty Licka.

²⁶⁹ Ve volbě starosty roku 1864 zvítězil Karl F. Strakele se ziskem 27 hlasů, po jednom získali Johann Budig a Johann Schuster. Roku 1869 zvítězil Makowsky nad Budigem v poměru 29:1. O dva roky později byl úspěšnější Geier, který získal 26 hlasů, zatímco Makowsky pouze jeden. Taktéž ve volbě roku 1878 chtěl stávající starosta Geier svůj post obhájit, získal však jen dva hlasy. Zvítězil Budig se ziskem 29. Protikandidát se následně objevil až ve volbě roku 1890, kdy zvítězil Sander (25) nad Budigem (3) a Johannem Christem (1). O tři roky později dopadla volba obráceně a starostou byl zvolen Budig se ziskem 23 hlasů (následovali Sander se 4 a lékař Lichtneckert s 1). Zatímco roku 1896 získal Budig všechny hlasy, v dalších volbách jej o jeden připravil Ferdinand Sigmund. Roku 1902 nahradil Budiga Schuster jako jediný kandidát a mandát obhájil též v dalších letech (1905, 1908 a 1911 zvolen aklamací). SOkA Svitavy, AMS, kart. 286, kart. 326–332.

²⁷⁰ *Bürgermeisterkrise*. Grenzpost, 15.2.1902, č. 7, s. 3.

pokračoval i poté, co ani jednou jeho živnostenská strana nevyhrála obecní volby. Až s Lickovou rezignací v polovině 30. let se do starostenského úřadu dostal zástupce vítězné strany. Tak tomu bylo i po posledních volbách roku 1938, po vítězství SdP.

IV.5 Obecní zastupitelé a vysoká politika

Zvolení do veřejné funkce ve velké míře reflektuje předchozí působení jedince. Nezřídka tak úspěšné vykonávání politického mandátu na jedné úrovni může „pootevřít dvířka“ ke zvolení na úrovni jiné. Jiří Malíř se zabýval zemskými poslanci, jež se rekrutovali z řad starostů moravských obcí.²⁷¹ V Malířově stati bychom Svitavany hledali marně. Žádný z místních starostů se nestal poslancem zemského sněmu v Brně – a naopak, žádný ze svitavských zemských poslanců nebyl nikdy zvolen starostou Svitav.

Pro účely této práce jsem rozšířil okruh reprezentantů na ty členy zákonodárných sborů, jež byli zároveň zvoleni do svitavského zastupitelstva. V takovém případě lze začít již od obnovení ústavnosti, neboť roku 1861 se zemským i říšským stal advokát Oswald Neumeister.²⁷² V té době neměl žádné zkušenosti ze svitavské komunální politiky. Členem obecního výboru a později i městské rady se stal až po více než deseti letech od odchodu z Moravského zemského sněmu.

To Johann Budig byl při svém zvolení poslancem říšské rady ve Vídni mnohem zkušenějším politikem. V té době již vykonával post městského radního a tři roky nato se jako jediný v této společnosti stal i starostou Svitav.²⁷³ Před rokem 1918 pak vykonávali mandát v zákonodárném sboru ve Vídni či Brně pouze dva svitavští zastupitelé, Budigův syn Max a Hugo Albrecht. U obou platí, že mandát získali až po zkušenosti s obecní politikou. Albrecht byl pak podobně jako Neumeister poslancem zemským i říšským. Přestože ve výčtu figuruje pouze jediný starosta, představuje i zbylá trojice mužů výrazné tváře svitavské komunální politiky. Všichni byli alespoň po jedno období členy obecního představenstva.²⁷⁴

V předválečné Moravské Třebové byl starostenský post s tím poslancekým svázán o něco těsněji. Franz Sales Steinbrecher vykonával funkci starosty i poslance Moravského zemského sněmu. Jeho osoba je zajímavá především proto, že oba tyto mandáty zastával jednak před rokem 1850, jednak po něm. Starostou města byl v letech 1844–1850 a 1856–1870.²⁷⁵

²⁷¹ MALÍŘ, Jiří: *Samospráva jako prostředek poslanceké kariéry*. In: FASORA a kol. (eds.): *Občanské elity*, s. 152–164.

²⁷² JUDr. Oswald Neumeister zastával mandát poslance říšské rady v letech 1861–1865. V Moravském zemském sněmu usedal v letech 1861–1867. Mezi lety 1878–1902 byl zastupitelem města Svitavy (radní v letech 1881–1884 a 1887–1893). MALÍŘ, Jiří a kol.: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno 2012, s. 445. SOkA Svitavy, AMS, kart. 326-332.

²⁷³ Budig byl poslancem zvolen v doplňovacích volbách roku 1876. SOkA Svitavy, AMS, kart. 326-332; FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 125.

²⁷⁴ SOkA Svitavy, AMS, kart. 326-332; FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 151; MALÍŘ a kol.: *Biografický slovník*, s. 60–61.

²⁷⁵ MALÍŘ a kol.: *Biografický slovník*, s. 655–656.

Další dlouholetý moravsko-třebovský starosta Emil Hofrichter (v úřadu mezi lety 1885–1891 a 1906–1909) byl zvolen poslancem Moravského zemského sněmu v roce 1896. Roku 1902 uvolnil místo svému kolegovi Hugo Albrechtovi ze Svitav.²⁷⁶

I v případě meziválečných Svitav lze nalézt obdobné případy. Páter Karl Fritscher byl vůdčí osobností svitavských křesťanských sociálů. Pravidelně byl jejím volebním lídrem při volbách do městského zastupitelstva. V Národním shromáždění Československé republiky působil nejprve coby senátor, posléze i jako poslanec.²⁷⁷ Po obecních volbách se do této společnosti dostal i Franz Jesser.²⁷⁸ V roce 1927 se stal zastupitelem Max Budig ml., čímž tato rodina získala již třetí generaci aktivních politiků. Nakrátko byl i poslancem Národního shromáždění za SdP.²⁷⁹

Volenou funkci na více úrovních, tedy na obecní a zemské či státní, zastávalo v daném období celkem sedm svitavských občanů. V případě říšské rady se jednalo o poslance městské kurie, jež zahrnovala nejen Svitavy, nýbrž i další města v okolí (zejména Moravskou Třebovou). Tím byla omezena možnost zvolení více svitavských občanů, neboť po určitá volební období obsadili toto místo občané jiných měst. S příchodem všeobecného volebního práva se sice rozšířily možnosti, nicméně i přesto byli od té doby zvoleni jen dva Svitavané (Albrecht a Jesser). Objektivní překážku v případě meziválečného parlamentu pak tvořily vázané kandidátní listiny, jež neumožňovaly vyjádření úplné voličovy preference. Zajímavým poznatkem je též fakt, že z devíti starostů ve sledovaném období se zákonodárcem stal pouze jeden jediný. Nelze však říci, že by se činnost těchto mužů soustředila pouze ve Svitavách, jak ostatně vyplývá z jejich biogramů.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 260.

²⁷⁷ Fritscher stál u zrodu několika křesťanských spolků. Byl to antinacista, který byl za své postoje i vězněn. Zemřel na samém konci války po těžké operaci. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 154.

²⁷⁸ Ten působil nejprve jako poslanec říšské rady, po vzniku republiky pak byl dlouholetým senátorem za DNSAP. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 183.

²⁷⁹ Max Budig, databáze členů NS. In: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=289&cid=794&l=cz> [cit. 21.2.2021].

V. Obecní hospodaření²⁸⁰

V.1 Obecní rozpočty

Základní a zároveň zcela zásadní činnost samosprávy spočívala ve správě obecních financí. Pro volené reprezentanty byl takový úkol velmi nesnadný, neboť již od počátku existence samosprávy neměly obce dostatečný finanční kapitál pro svůj rozvoj. Pavel Kladiwa k tomu uvádí, že pokud finanční zdroje, které obcím legislativa přikázala, nepostačovaly ani pro ještě „jednoduchou“ správu 60. let předminulého století, mohly být jen stěží dostatečné v době výstavby moderní komunální infrastruktury.²⁸¹ Nadto obec vykonávala v rámci přenesené působnosti i část státní správy – jako přenesenou působnost, a to zásadně na vlastní náklady.²⁸²

„Města prodělávala překotné změny v souvislosti se vzájemně propojenými procesy industrializace, urbanizace a výstavby moderní komunální infrastruktury.“²⁸³ Zatímco na výdajové stránce rozpočtu bylo vždy do čeho investovat, příjmová stránka strádala.²⁸⁴ Velkým impulzem se stal příchod nové generace komunálních politiků, kteří se nebáli pro zřizování infrastruktury ve veřejném zájmu municipality zadlužit. Tento přechod na model tzv. *výkonové samosprávy*, který souvisel mj. s profesionalizací a byrokratizací samosprávy a potřebou vyřešit nevhodné hygienické podmínky ve městech²⁸⁵ znamenal oslabování pozic honoračních „starých struktur“.²⁸⁶ *Municipální socialismus*, jehož podstatou byla snaha obcí získat výdělečné podniky zajišťující veřejně prospěšné služby pod svou kontrolu, se projevoval nejdříve v oblasti veřejného osvětlení.²⁸⁷ Dřívější individualistické přesvědčení bránilo ve vytváření městských podniků, nicméně se nakonec pro obce ukázalo finančně výhodné tyto podniky provozovat na vlastní účet.²⁸⁸

²⁸⁰ Není-li stanoveno jinak, údaje z rozpočtů v této kapitole pochází ze SOkA Svitavy, kn. 905–943 (rozpočty). V příloze práce lze nalézt tabulky a grafy vázající se k této kapitole – přehled vybraných rozpočtů a přehled obecních přírůžek.

²⁸¹ KLADIWA: *Leska a bída I*, s. 93.

²⁸² Přestože zákon s příspěvkem (či úplným finančním krytím) na výkon přenesené působnosti obcí počítal, fakticky toho stát nikdy nevyužil. Tamtéž.

²⁸³ KLADIWA a spol.: *Leska a bída II/2*, s. 212–213.

²⁸⁴ Záměrem zákonodárců bylo, aby se obecní výdaje hradili zejména z výnosů obecního majetku. Ostatní nástroje měly být pouze doplňkové. Jak však bude nastíněno, taková představa naprosto neodpovídala potřebě měst. FASORA: *Svobodný občan*, s. 160.

²⁸⁵ V počátcích samosprávy rozhodovalo ještě o všech záležitostech samo zastupitelstvo. Až později se s příchodem tzv. výkonové samosprávy začalo spolupracovat s profesionály v daném oboru (např. lékaři či architekti). *Leska a bída II/2*, s. 14. Na přelomu 19. a 20. století pak již byl tento druh přístupu k obecní samosprávě zcela dotvořen. Tamtéž, s. 21.

²⁸⁶ „Staré městské honorace z řad řemeslníků, živnostníků a obchodníků chtěly v ekonomické oblasti zachovat ještě v 60. a 70. letech 19. století bezpodmínečnou rovnováhu obecního hospodaření a pokud možno se vyvarovat přijímání půjček, přenést činnosti ve veřejném zájmu na „privátní iniciativy“ a konečně vyhnout se zřizování komunálních monopolních podniků [...] Tento staroliberálně-konzervativní model měl přirozeně krátký život, hlavně ze zdravotně-hygienických důvodů se od 80. let odehrávala vlna komunalizace, která si samozřejmě vyžádala poměrně velké komunální investice.“ Tamtéž, s. 212.

²⁸⁷ Blíže viz níže – Elektrárna a plynárna, aneb spor o veřejné osvětlení.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 21.

Pokud byl stav financí tak tristní, nabízí se otázka, kde obce mohly získat potřebný finanční kapitál, když bylo třeba pokrýt nejen běžnou správu, nýbrž i plánovaný rozvoj infrastruktury. Dary mecenášů mohly sice finančně zabezpečit i realizaci celého jednoho projektu, takové však byly spíše výjimečné (viz níže). Každoročně musely vysoké schodky sanovat jiné zdroje. Dle § 71 Obecního řádu z roku 1864 mohl obecní výbor „[n]a zapravení výloh k potřebám obecním, na něž příjmy [...] nestačí, [...] rozvrhnouti jisté příspěvky na obec.“ Jednalo se o přirážky k daním přímým a spotřebním,²⁸⁹ o poplatky a samostatné obecní dávky s vlastním vyměřovacím základem. K zavedení nových poplatků a samostatných obecních dávek (nikoliv však daňových přirážek) či k jejich zvýšení bylo zapotřebí zemského zákona.²⁹⁰

Rakouský právní řád rozlišoval mezi několika přímými daněmi, které lze rozdělit do dvou kategorií, a to podle toho, zda mají svůj základ v osobě (*Personalsteuer*) či věci nemovité, resp. práv z ní plynoucí (*Realsteuer*). Do první kategorie se řadily daň výdělková, z příjmu a rentová. V roce 1896 došlo k reorganizaci daňové soustavy²⁹¹ a kategorie osobních daní nově zahrnovala daň všeobecnou výdělkovou, výdělkovou podniků s veřejným účetnictvím, rentovou, osobní z příjmu a z vyššího služného. Druhou kategorií tvořila daň pozemková, činžovní a domovní daň třídní. Nepřímé daně byly předně daně spotřební – jinak řečeno potravní či konzumní a svůj základ měly zejména v konzumaci alkoholu.²⁹²

Po vzniku republiky bylo zřejmé, že městské finance je nutné ozdravit. Z toho důvodu byly mezi lety 1921–1935 vypracovány celkem čtyři finanční novely, které měly sloužit jako legislativní rámec procesu dosažení udržitelnosti obecních rozpočtů. Toho se mělo docílit mj. prostřednictvím umožnění výběru nových poplatků a samostatných dávek mimo přirážky.²⁹³

²⁸⁹ Rakouská legislativa stanovovala horní hranici přirážky, kterou mohl stanovit obecní výbor samostatně, bez participace vyšších úřadů. Jde o důsledek původního smyslu přirážky, který na tento instrument financování pohlížel jako na nouzové řešení. Zatímco původní úprava z roku 1864 dovolovala obcím samostatně stanovit přirážku do 10 % k daním přímým a 15 % k daní spotřební (v roce 1883 zvýšen limit přirážky k daním přímým taktéž na 15 %), tak v roce 1888 to bylo již 18 % k oběma daním. Od roku 1898 mohla obec navíc samostatně rozhodnout o přirážce až 24 % ke všeobecné výdělkové dani. Dále rozhodovaly zemské orgány – nejprve zemský výbor (do 25 % k přímým daním, resp. do 30 % k potravní dani; od roku 1898 do 30 % k oběma zmíněným daním, resp. do 40 % k všeobecné dani výdělkové), posléze muselo dát od roku 1883 k vyšším limitům souhlas místodržitelství. Při překročení nejvyšších prahových hodnot (od roku 1863 více než 25 % k přímým daním, resp. 30 % k potravní dani a mezi lety 1883–1886 více než 80 % k oběma zmíněným daním) bylo třeba k povolení přirážek zemského zákona. KLADIWA: *Lesk a bída I*, s. 95–97.

²⁹⁰ KLADIWA: *Lesk a bída I*, s. 93.

²⁹¹ Daňový zákon č. 220/1896 ř. z. platil až do konce roku 1926. Blíže k zákonu: MAIER, Karel: *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938*. Praha 2005, s. 54–55.

²⁹² KLADIWA: *Lesk a bída I*, s. 93.

²⁹³ Dle § 28 zák. č. 329/1921 Sb. z. a n. byla obec oprávněna vybírat poplatky, a to jako náhradu za užívání veřejně prospěšných zařízení nebo jako náhradu za jednotlivé úkony obecních orgánů. Konkrétně šlo o poplatky z místa, dlažební, vodné, stočné, poplatky hřbitovní, stavební, zdravotní, domovské a dávky z obecního úřadování. Na základě § 38 téhož zákona se mohly obce usnést na vybírání obecních dávek. Dle odst. 1 cit. ustanovení šlo o „dávku z nájemného nebo z používaných místností, dávku z přechodného ubytování, dávku z návštěv jakéhokoliv druhu, určených pro veřejnost, vyjímajíc inseráty v časopisech a v knihách, dávku z nezastavených pozemků, dávku z držení motorických dopravních prostředků, dávku z dopravy, dávku ze spotřeby elektrické energie a plynu k účelům

Došlo též ke zvýšení státních přídelů za současného zvýšení dozorčí činnosti ze strany centrální moci.²⁹⁴ Kýžený výsledek se přesto nedostavil, naopak se krize obecních příjmů dále prohlubovala.

První novelou byl zákon č. 329/1921 Sb. z. a n., o přechodné úpravě finančního hospodářství obcí a měst s právem municipálním, který v úvodních ustanoveních uložil obcím povinnost dělit obecní rozpočet na část řádnou a mimořádnou.²⁹⁵ Druhá změna přišla na konci 20. let minulého století v době hospodářské konjunktury, kdy byl přijat zákon č. 77/1927 Sb. z. a n., o nové úpravě finančního hospodářství svazků územní samosprávy. Ten stanovoval nové hranice výše obecních přírážek dosahující již nízké stovky procent! Nadto bylo plánováno jejich postupné zvyšování.²⁹⁶ Třetí a čtvrtá novela (zákony č. 169/1930 Sb. z. a n. a č. 69/1935 Sb. z. a n.) dále pouze zpřesňovaly nejvyšší možné hranice obecních přírážek.²⁹⁷

Rozpočtová politika svitavského obecního výboru, resp. zastupitelstva odpovídá obecným trendům a je pro ni proto charakteristické postupné zadlužování města, což vyplývá z postupného zvyšování schodků.²⁹⁸ Poměrně výrazný rozdíl mezi jednotlivými rozpočtovými schodky lze z pochopitelných důvodů nalézt ve válečných letech 1914–1915 (zvýšení o více než polovinu). Podobně – zvýšení téměř o polovinu – pak lze nalézt mezi lety 1895–1897. Pro rok 1925 již schodek překročil milion Kč (1 342 000 Kč), což zároveň představovalo ztrátu o více než milion Kč vyšší než v roce 1919. Extrémem byl rok 1928, kdy schodek dosáhl 3 milionů Kč. Z dlouhodobého hlediska tak docházelo k výraznému zadlužování, přesto město dokázalo v krátkodobém horizontu držet deficit na relativně stejné hladině.

Zvláštností meziválečné doby je vydělení jednotlivých městských podniků a ústavů (např. knihovna, elektrárna, vodovod, plynárna, kino aj.) do zvláštního, tzv. vedlejšího rozpočtu. O takovém vynětí rozhodovalo zastupitelstvo dle potřeby a vhodnosti a obecně se vyskytovalo od 90. let 19. století.²⁹⁹ „Důvodem zakládání vedlejších rozpočtů, které by byly oddělené

osvětlovacím, dávkou ze psů, dávky přepychové (na př. dávky z luxusních bytů, dávky z útraty v zábavních místnostech přepychových)“.

²⁹⁴ ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 74.

²⁹⁵ Podstatné především bylo, že „[p]říjmy mimořádnými nesmějí býti nahrazeny výdaje rozpočtu řádného“ a „[p]řesuny v položkách vydání a příjmu rozpočtu podléhají schválení bezprostředního úřadu dohlédacího.“ § 5 odst. 1 a 2 zák. č. 329/1921 Sb. z. a n.

²⁹⁶ Dle § 1 odst. 1 cit. zákona mohou být „[p]řirážky svazků územní samosprávy [...] vybírány k těmto daním přímým: dani pozemkové [...] dani domovní, všeobecné dani výdělkové, zvláštní dani výdělkové bez přírážky rentabilitní a likvidační, dani rentové, pokud se vybírá přímo, dani z vyššího služného, a to pro léta 1928 a další [...] přírážky obecní 200 %. Pro léta 1931 a další zvyšuje se nejvýše přípustná sazba obecních přírážek na 250 %. Pro léta 1936 a další stanoví se nejvýše přípustné sazby přírážek obecních 350 % [...]“ Dle § 3 „[k] vybírání nejvýše 200 % přírážky obecní [...] není třeba vyššího povolení. Vyšší přírážky povoluje a rozpočty schvaluje [...] ostatním obcím do 300 % okresní výbor, nad 300 % zemský výbor.“ Dle § 9 „Obcím, které v roce předcházejícím rok berní vybíraly více než 150 % obecních přírážek, přikazuje se celá splatná daň domovní v té které obci na berní rok predepsaná.“

²⁹⁷ ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 75.

²⁹⁸ Jistou zajímavou výjimkou je v tomto ohledu období mezi lety 1907–1910 s vyrovnanými rozpočty (resp. s deficitem 10 000 K v roce 1910). Jde však o důsledek rozdílného procesu sestavování rozpočtu, kdy byly instrumenty k sanování ztráty (tj. přírážky, poplatky a dávky) vneseny přímo do rozpočtu.

²⁹⁹ MAIER: *Hospodaření a rozvoj*, s. 56.

od rozpočtu hlavního, byl odlišný charakter městských podniků oproti rozpočtovému hospodaření ostatních útvarů města. Vedlejší rozpočty dávaly městským podnikům alespoň v operativních záležitostech jistou míru nezávislosti na těžkopádném a politicky ovlivňovaném mechanismu zastupitelstva.³⁰⁰ Netypická byla rovněž vyrovnanost těchto rozpočtových položek. Obsahovaly jen běžné provozní výdaje a příjmy (v nejednom případě se jen účetně převáděly finance z jednoho podniku do druhého – jako v případě dodávání elektrického proudu do vodárny).

Podobně jako v jiných městech museli i svitavští zastupitelé hledat zdroje na pokrytí vysokých výdajů především v obecních přírážkách k přímým daním. V procesu přípravy rozpočtu se stanovovaly až po zjištění deficitu, který by vzniknul, kdyby město žádné další poplatky nezavedlo.³⁰¹ Při pohledu na graf předválečných přírážek je zřetelná jasná postupně stoupající tendence. Zatímco v 80. a 90. letech se přírážky pohybovaly kolem 40 %, na přelomu století byly zvýšeny o více než třetinu. Viditelný je též projev krize válečného hospodářství, když v roce 1915 přírážky dosáhly hranice 100 %.

V meziválečném období byly ve svitavských rozpočtech stanoveny dva druhy přírážek. Jedna z nich byla k dani činžovní (stanovena po většinu tohoto období na 163 % daně), druhá pak ke všem ostatním přímým daním. V polovině 20. let činila 400 %, ke konci desetiletí následně postupně klesla až na 220 %. V důsledku hospodářské situace však zanedlouho dosáhla až 350 %. Na základě průměrných výší přírážek pro rok 1930, které uvádí Čopík, lze konstatovat, že svitavské přírážky dosahují v daném roce ve srovnání s městy podobné velikosti (10 446 obyvatel) nadprůměru, a to jak u daně činžovní (135 % průměrně, 163 % ve Svitavách), tak i u ostatních daní (232 % obecně, 300 % ve Svitavách).³⁰²

Vedle přírážek k daním přímým využívalo město Svitavy i přírážek k daním spotřebním, které byly stanoveny pro určité druhy zboží, zejména pak pro alkoholické nápoje.³⁰³ Tyto se lišily dle druhu nápoje. Pro pivo byla stanovena na 1,7 zl./hl, později na 3,4 K/hl (daň byla vypočtena vždy za uplynulý rok). Podobně pro víno byla přírážka stanovena na 1,3 kr./l (později na 1,18 kr./l a 2,36 K/hl). Poněkud složitější byla situace u pálenek, kde byla přírážka závislá na obsahu alkoholu a byla stanovena v rozsahu 2–20 zl./hl (později v rozsahu 2,64–22 K/hl). Nadto se po určitou dobu stanovovala přírážka na masné výrobky a obecní přírážka (v dnešní terminologii spíše „poplatek“) za vlastnění psa (mezi lety 1907–1910 byla stanovena na 4 K za jednoho psa).

³⁰⁰ Tamtéž.

³⁰¹ „[...] po odečtení výdajů od příjmů byl vyčíslen deficit rozpočtu a město stanovilo takovou výši přírážky k přímým daním (celková výše přímých daní na následující rok byla známa), aby získané prostředky pokryly schodek rozpočtu.“ KLADIWA: *Lesk a bída I*, s. 93.

³⁰² ČOPÍK: *Proměny a kontinuita*, s. 75.

³⁰³ Samostatná obecní dávka měla vlastní vyměřovací základ a vedle zde uvedených potravních dávek se nejčastěji jednalo o činžovní dávku, obecní daň ze služebného a níže uvedená daň z vlastnictví psa. KLADIWA: *Lesk a bída I*, s. 95.

Meziválečné zastupitelstvo pak využilo širokou paletu samostatných dávek, přičemž byly zachovány ty stávající, tj. dávky z konzumace alkoholických nápojů a za vlastnění psa. Pro účely zvýšení příjmů do městské pokladny se v průběhu času stanovily i další dávky, nicméně jejich výše i počet se v čase vyvíjel.³⁰⁴ Zatímco roku 1923–1925 měl výnos z dávek činit kolem 300–320 tisíc korun, v letech 1926–1928 to bylo 217–235 tisíc korun. Bídňá ekonomická situace zapříčinila, že město roku 1931 plánovalo tímto způsobem získat již 611 000 Kč, což je částka, která již v meziválečném období výrazně neklesla. Obecní zastupitelé proto museli jednotlivé dávky zvyšovat a nadto ukládat nové. Nejvíce chtěla obec získat z tzv. dávky z používaných místností³⁰⁵ a dávky ze zábavy, tedy takové, která se váže na pořádání kulturních a sportovních akcí. Do obecního rozpočtu měla ve sledovaném období přinést vysoké desetitisíce, resp. nízké stovky tisíc Kč. Významnou složkou obecních příjmů však představovala i dávka z konzumace piva, u níž zastupitelé počítali s příjmem kolem 40–75 tisíc korun. Příjem vyšší než 50 tisíc Kč měl plynout ještě z dávky za užívání kanalizace.

Nelze opomenout ani další významné zdroje finančního kapitálu, mezi které patří zejména obecní spořitelny, které umožňovaly snadný zisk úvěru a představovaly tak pro investice nenahraditelný zdroj příjmů.³⁰⁶ Původně byly určeny pro drobné střadatele, k čemuž odkazuje i § 1 stanov svitavské spořitelny:³⁰⁷

„Svitavská spořitelna je ústavem založeným městem Svitavy, a to na její odpovědnost a za povolení Ministerstva vnitra. Jejím účelem je zejména podporovat mezi méně majetnými měšťany lásku k práci a spořivosti a tím i domácímu štěstí tím, že bezpečně uschová, bude spravovat a výhodně zúročí, byť i drobné jí svěřené částky.“

Posléze se vzhledem k výhodám spojených s bezpečnou úschovou a úročením vkladů okruh uživatelů spořitelen rozšířil i na jiné subjekty.³⁰⁸ Obce zde mohly mít uloženy své fondy či spořitelnu mohly požádat o úvěr na stavbu potřebné infrastruktury. Zřizovaly je jednak spolky, zejména později však dominovaly ty zřízené obcemi a okresy. I svitavská spořitelna byla institucí obecní, což vyplývá již z výše citovaného ustanovení stanov. Snahy o její zřízení vrcholily na přelomu 50. a 60. let předminulého století. Díky usilovné práci svitavské radnice pod vedením starosty Schwaba

³⁰⁴ Ve sledovaném období šlo např. o dávky ze spotřeby plynu a elektrické energie (od roku 1929), ze zábavy, užívání obecního majetku (od 1930), z hazardu (od 1930), z užívání kanalizační sítě (od 1931), z přechodného ubytování či vlastnictví motorového dopravního prostředku (do 1927).

³⁰⁵ Ta se od dávky z nájemného lišila tím, že její základ byl stanoven dle počtu obývaných místností.

³⁰⁶ FASORA: *Svobodný občan*, s. 161.

³⁰⁷ SOKA Svitavy, AMS, kart. 335.

³⁰⁸ Mezi následné projevy lze řadit zrušení maximální výše vkladů nebo zrušení ustanovení ukládající úročit vyšší částky nižším procentem. KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 128. Původní rozšířená praxe totiž spočívala v progresivním úročení drobných vkladů. FASORA, Lukáš: *Městské spořitelny v teorii a praxi obecní samosprávy ve druhé polovině 19. století*. In: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (ed.): *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 269.

se jí podařilo založit již roku 1860, čímž se řadí mezi nejstarší na Moravě.³⁰⁹ S ohledem na téma práce zmíníme ještě, že je tato instituce neodmyslitelně spjata s činností svitavských starostů.³¹⁰

Příjem obce pak mohl představovat i dar, a to jak finanční, tak věcný. Oba případy stojí za zmínku především z toho důvodu, že pomohly Svitavám ke zřízení či převzetí významných institucí a podniků. Svůj význam měli zajisté i dárci nízkých hodnot, nicméně je třeba především zmínit Valentina Oswalda Ottendorfera, který daroval desetitisíce zlatých na zřízení několika institucí – nejprve nemocnice, sirotčince a chudobince, posléze i veřejnou knihovnu, při jejímž otevření nechal též odhalit známou sochu mateřské lásky, jejíž dvojnice lze nalézt ve Stuttgartu, Výmaru a New Yorku.³¹¹ Písemný kontakt s ním navázal starosta Budig. Ottendorfer daroval prostředky především na výstavbu nemocnice, sirotčince a chudobince a veřejné knihovny, při jejímž otevření nechal též odhalit známou sochu mateřské lásky, jejíž dvojnice lze nalézt ve Stuttgartu, Výmaru a New Yorku.³¹² Jak vřelý vztah měl Ottendorfer ke svému rodnému městu může naznačovat i fakt, že štedrý dar poskytl ve 20. letech (tedy době vysoké inflace) i jeho nevlastní dcera Anna Woerishofferová, na jejíž počest byla pojmenována jedna ze svitavských ulic.³¹³ Příkladem věcného daru budiž bezplatné převedení vlastnictví k elektrárně, což učinil její původní majitel Johann Budig roku 1911.

V.2 Vybrané infrastrukturní projekty

Hospodaření bylo alfou a omegou obecní samosprávy. Fasora k tomu uvádí, že právě tato oblast představovala v jistém smyslu „denní chléb zastupitelů“, neboť tvořila mantinely pro samotný výkon komunální politiky.³¹⁴ K tomu, aby mohla obec plnit své úkoly v samostatné i přenesené působnosti, bylo předně zapotřebí finanční pokrytí jednotlivých činností. Při pohledu do obecního rozpočtu lze v názvech jednotlivých kapitol rozpoznat úkoly zákonem svěřené obci do její působnosti. Nebude cílem analyzovat všechny složky obecních aktivit, jakož spíše charakterizovat vybrané infrastrukturní projekty, prostřednictvím nichž obec plnila tyto své závazky a úkoly.

³⁰⁹ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 114–115. Spořitelny vznikaly nejdříve ve městech s německou správou. Dle Kladiwy a dalších je to nejspíše důsledek hospodářské vyspělosti těchto měst. KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 129.

³¹⁰ Starosta stál v čele jako vrchní ředitel. Vedle toho podstatná část bývalých starostů získala post člena direktoria (viz biogramy). Nejvýznamněji je však instituce spojena se jménem starosty Licka, který zde začal jako kancelista, nicméně v pozdějším období působil jako ředitel spořitelny a platil za jednu z největších osobností spořitelnictví v zemi.

³¹¹ Ottendorfer se narodil ve Svitavách. Poté, co se jako student aktivně účastnil revoluce roku 1848 byl nucen emigrovat do USA. Je příkladem tradičního amerického selfmademana, který se postupně vypracoval až na redaktora *New-Yorker Staats-Zeitung*. Vzal si vdovu po majiteli těchto novin, jejichž prestiž následně ještě více stoupla. O příběhu Oswalda Ottendorfera více v: ŠTĚRBA, Vlastimil: *Valentin Oswald Ottendorfer: 1826–1900*. Svitavy 2000. 62 s; LICK, Carl: *Oswald Ottendorfer – ein Lebensbild*. Svitavy 1922. 51 s; FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 97.

³¹² Finanční dary poskytl též New Yorku. I zde z nich byla vystavěna mj. knihovna.

³¹³ *Woerishoffergasse*: WALENTA: *Adressbuch 1935*, s. 98.

³¹⁴ FASORA: *Snobodný občan*, s. 219.

Historikové se pokoušeli vytvořit dělení infrastrukturních zařízení, nicméně v tom nepanuje jednoznačná shoda. Nejednotně se přistupuje např. k zařazení školních zařízení či lokálních železničních tratí. O něco výraznější konsenzus se naopak týká bezpečnostních a zdravotních zařízení a komunálních podniků. Přesto v dělení Wolfganga Krabbeho nenalezneme např. nemocnici či chudobinec. Karel Maier pak zase nemocnici, sociální péči i vzdělání zahrnuje do jedné kategorie s názvem sociální infrastruktura. Jiné dělení pak zase zohledňuje, zda podniky přinášely finanční zisk, nebo je bylo naopak nutné dotovat.³¹⁵

Mnou zvolené rozdělení částečně reflektuje svitavská specifika. Kategorie hospodářských zařízení (plynárna a elektrárna) zohledňuje spor o veřejné osvětlení, které podniky vedly na přelomu století. Spojení stavby nemocnice se sirotčincem pak odráží fakt, že za projekty stojí v obou případech rodák Ottendorfer (obě instituce byly dokonce slavnostně otevřeny ve stejném roce). Přestože stavba vodovodu představuje svébytný projekt iniciovaný jinými osobami, souvisí přísně vzato se zdravotnictvím a hygienou. Meziválečné období pak bude reprezentovat záměr koupě Langerovy vily pro účely svitavské radnice.

Velký význam pro tuto kapitolu má pojem výkonové správy, která byla dokončena na přelomu 19. a 20. století, tedy v době, kdy již zcela běžně obce zaměstnávaly kompetentní úředníky a profesionály. Naopak v 60. letech předminulého století bylo se záměrem nízkého zatížení obecních rozpočtů zřízení nových hospodářských podniků (typu plynárna či vodárna) přenecháno dle individualistických zásad liberalismu soukromým iniciativám.³¹⁶ Bylo nepředstavitelné, aby samotné město provozovalo průmyslový podnik. Naopak obec se zmíněnými subjekty uzavírala smlouvy.³¹⁷

V.2.1 Plynárna a elektrárna, aneb spor o veřejné osvětlení

Přestože ani plynárna ani elektrárna nepatřily (na rozdíl od přístupu ke kvalitnímu zdroji pitné vody) k bezpodmínečným nutnostem, jednalo se o významná veřejná zařízení, a to především v souvislosti s veřejným osvětlením. Někteří autoři dokonce pokládají vybudování plynového osvětlení za symbol přechodu z temného středověku do moderního období světla.³¹⁸ Co se plynáren týče, potřebné znalosti se do habsburské monarchie dostaly z Německa, kde již na konci 20. let předminulého století vznikl plynárenský podnik v Drážďanech a v polovině století jich v německém prostředí fungovalo několik desítek. Výstavba plynáren spadá ještě do období

³¹⁵ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 13.

³¹⁶ Tamtéž, s. 18.

³¹⁷ Tamtéž, s. 21.

³¹⁸ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 21. V Bolzanu zastánci plynového osvětlení hovořili o vítězství „osvícenského světla“ proti „katolické temnotě“. RŮŽIČKA: *Maloměstáci*, s. 248.

vlád staroměst'anských vrstev, u nichž nebyla vůle pro takový projekt město zadlužit.³¹⁹ To znamená, že se spoléhalo na výstavbu a dodávky komodity od soukromých společností. Ostatně to platí i pro Svitavy, v nichž plynárna vznikla na přelomu 60. a 70. let 19. století jako soukromý projekt, byť z popudu města.³²⁰

Plynárnu zřídil jménem vídeňské plynárenské společnosti pardubický obchodník Adalbert Fuchs, s nímž město uzavřelo dne 17. června 1869 smlouvu, v níž se podnikatel zavázal vedle samotného podniku vybudovat na vlastní náklady i plynovodní systém a pro veřejné osvětlení kandelábrů a lucerny s tím, že nadále zůstal jejich vlastníkem. Nejpodstatnější byl čl. 3 smlouvy, na jehož základě měl Fuchs výlučné právo po 40 let od zřízení veřejného osvětlení dodávat městu plyn.³²¹ Samotný plynovod byl uveden do provozu dne 1. září 1871.³²² Podnik od vídeňské společnosti, majitele plynárny, odkoupili roku 1897 svitavští obchodníci Müller a Pirschl za 40 000 zlatých.³²³ Práva plynoucí z Fuchsovy koncese a smlouvy s městem získali od pardubického podnikatele za cenu 2 000 zlatých.³²⁴ Obchod proběhl za zády starosty Budiga, který chtěl přitom zařízení získat do vlastnictví města.³²⁵ Pikantní na celé záležitosti bylo, že se starosta s podnikatelem Müllerem znal, neboť ten dříve zastupoval jeho firmu a svého času byl i jeho společníkem.³²⁶ Noví vlastníci plynárny následně chtěli využít svého monopolního postavení, které jim smlouva zaručovala až do roku 1911.

Situaci komplikoval fakt, že se starosta Budig zavázal vybudovat elektrárnu, jež měla nadto částečně sloužit i k osvětlení města.³²⁷ Oproti plynárnám byly elektrárny obecně záležitostí mladší, neboť se jednalo o zařízení složitější a méně dokonalá. Na jejich stavbu a provoz chyběly zkušenosti i odborníci.³²⁸ Nejenže s tímto druhem energie lidé neuměli zacházet, i samotné elektrické osvětlení bylo dvakrát až čtyřikrát dražší.³²⁹ 19. ledna 1895 se přesto vedle plynových lamp rozzářily i ty elektrické. Podnik vybudovaný roku 1894 je dokonce považován za nejstarší

³¹⁹ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 21–22.

³²⁰ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 122.

³²¹ Smlouva o zřízení plynárny. SOKA Svitavy, AMS, kart. 391.

³²² Protokol městského zastupitelstva ze dne 17. 12. 1931, který se v bodě 7 věnuje jubileím svitavské plynárny. SOKA Svitavy, AMS, kn. 164.

³²³ SOKA Svitavy, AMS, kn. 164.

³²⁴ Tamtéž. SOKA Svitavy, AMS, kart. 391.

³²⁵ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 146.

³²⁶ MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 9.

³²⁷ Plány na vybudování elektrárny a vodovodu měly pozitivní vliv na jeho znovuzvolení roku 1893. Tamtéž, s. 6; FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 146.

³²⁸ Vybudováním elektrické centrály byl pověřen dvorní rada profesor Dörfel, s kterým se již Budig znal z dřívějšího působení v jeho továrně. MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 7.

³²⁹ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 35–36.

městskou elektrárnu na Moravě vůbec.³³⁰ Budig následně slíbil, že elektrárnu, kterou vystavěl výhradně ze svých zdrojů, bezplatně převede do vlastnictví města.³³¹

Od poloviny 90. let 19. století však ve Svitavách vypukla pře, jež si noviny dovolily nazvat *plynovou válkou*.³³² Předmětem sporu byla problematika veřejného osvětlení, pro nějž mohlo být využito zdrojů místní elektrárny i místní plynárny. Svár měl dokonce několikerou soudní dohru. Explicitně se ve smlouvě mezi městem a podnikatelem Fuchsem sice hovořilo pouze o výlučném právu na veřejném osvětlení na základě plynu, nicméně soud dovodil, že tento monopol by měl platit i pro jiné způsoby osvětlení, v daném případě prostřednictvím elektrického proudu.³³³ Konflikt byl silně reflektován v místním tisku a stal se též tématem obecních voleb roku 1899. Uspěli v nich kandidáti Německého lidového spolku, který se postavil na stranu města, resp. starosty Budiga. Naopak zcela propadla kandidátní listina *Gaspartei*, již sestavili vlastníci plynárny Pirschl s Müllerem.³³⁴

Aby toho nebylo málo, rozhodli se Pirschl s Müllerem podat soukromou žalobu, neboť se dle nich měli zastupitelé dopustit přečinů dle §§ 488 a 491 trestního zákona tím, že se na jednání obecního výboru dne 2. prosince 1897 usnesli na rezoluci, již odsuzovala koupi plynárny ze strany svitavských podnikatelů, kteří tím údajně chtěli způsobit škodu svému městu. Pirschl s Müller museli dle rezoluce vědět o zájmu města získat podnik do svého vlastnictví a koupí chtěli údajně prohloubit finanční nouzi města, které tak bylo nuceno zvýšit přírážky k přímým daním o celých 25 %, což je zřetelné z příložené tabulky. Nadto starosta Budig referoval o šířících se fámách, že viníkem špatné finanční kondice města je elektrárna. Dle slov Budiga na ni však nešel z rozpočtu města prozatím ani krejcar.³³⁵ Brněnský trestní soud pak v červenci 1898 rozhodl o nevině starosty Budiga, neboť prý o plánované rezoluci nevěděl a jeho účast na ní plynula z povinnosti předsedajícího zasedání. Naopak všem ostatním zastupitelům uložil soud pokutu 10 zl. za urážku na cti dotčených pánů podnikatelů.³³⁶

Spor utichl až roku 1911, tedy v době, kdy uplynula smluvní klauzule opravňující vlastníky plynárny k výlučným dodávkám plynu.³³⁷ Město následně vedlo jednání o koupi plynárny,

³³⁰ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 37. O něco mladší jsou městské elektrárny ve Znojmě a Slezské Ostravě (1985), ve Vsetíně (1896) a Brně, Přerově, Prostějově a Moravské Ostravě (1897). JANÁK: *Hospodářský rozmach*, s. 171.

³³¹ MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s 7.

³³² FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 146.

³³³ SOKA Svitavy, AMS, kart. 391.

³³⁴ *Die Zwittauer Gemeindenvahlen*. BN, 23. 12. 1899, č. 24, s. 3–4.

³³⁵ *Gemeindeausschuß-Sitzung vom 2. December 1897*. BN, 11. 12. 1897, s. 1–2.

³³⁶ SOKA Svitavy, AMS, kart. 391; *Gaswerke Müller und Pirschl contra Gemeindevertretung*. BN, 9. 7. 1898, č. 13, s. 2–3.

³³⁷ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 147.

již nakonec získalo za obnos 320 000 K.³³⁸ Takový spor v obecných rysech odpovídal schématu konfliktů mezi městem a plynárnami v německých městech:³³⁹

„1) Město uzavřelo se soukromým podnikem smlouvu o vybudování plynáren a podmínkách zásobování plynem; 2) V průběhu desetiletí došlo ke konfliktům mezi plynárnou a odběrateli, kteří si stěžovali na bezohledné zneužívání monopolního postavení; 3) Nespokojenost vedla k jednání mezi městem jako reprezentantem odběratelů a plynárenskou společností, jen v některých případech došlo k ústupkům ze strany plynáren; 4) Všechna zařízení plynárny přešla do vlastnictví města nebo konkurenčního podniku provozovaného v komunální režii.“

Z pohledu obecního rozpočtu představovala elektrárna i plynárna samostatnou kapitolu tzv. vedlejšího rozpočtu, které byly sestavovány vyrovnaně. Obě instituce měly v podstatě totožnou strukturu největší části příjmů a výdajů. Bezprecedentně nejvyšší položkou na výdajové stránce bylo uhlí (u plynárny společně s koksem), které společně se mzdami tvořili prakticky polovinu obou rozpočtů. To vše bylo pochopitelně kryto ziskem z prodeje elektřiny, resp. plynu. Elektrárna dodávala proud jak do privátní sféry, tak i do tabákové továrny či vodovodu. U plynárny byli odběratelé tvořeni z větší části soukromým sektorem, z menší pak tabákovou továrnou a dráhami. Část zisku plynula i z prodeje koksu. Z veřejného osvětlení získávala několikanásobně vyšší zisky plynárna.

Po 1. světové válce byl provoz plynárny ztrátový, neboť od jejího zřízení v 70. letech předminulého století docházelo jen k nejpotřebnějším opravám a minimálním investicím.³⁴⁰ K rekonstrukci podniku, která měla zvýšit její konkurenceschopnost bylo přistoupeno až v polovině 30. let 20. století. Dne 20. prosince 1934 se zastupitelé usnesli na schválení plánu výstavby vertikálních čtyřkomorových pecí za přibližně 900 tisíc Kč, díky nimž mělo dojít k efektivnější produkci plynu za menší spotřeby uhlí. Současně se měla zvýšit kapacita plynojemu.³⁴¹ Město práce svěřilo firmám Didier a Škoda, kterým se zavázalo zaplatit požadovanou částku v sedmi splátkách, přičemž poslední měla být splatná v listopadu 1941.³⁴²

V.2.2 Zdravotnictví a stavba vodovodu

Na přelomu 18. a 19. století docházelo ve střední a západní Evropě ke změně faktorů, které ohrožovaly lidské životy. Dříve převažující mor či nedostatek potravy nahradily nové

³³⁸ SOkA Svitavy, AMS, kn. 164.

³³⁹ KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 22.

³⁴⁰ Zasedání zastupitelstva dne 14. 3. 1935: SOkA Svitavy, AMS, kn. 164.

³⁴¹ Zasedání zastupitelstva dne 20. 12. 1934: tamtéž.

³⁴² Zasedání zastupitelstva dne 14. 3. 1935: tamtéž.

nemoci.³⁴³ Byly to právě obce, které mohly svou činností a výstavbou výrazně ovlivnit jednak prevenci, jednak následnou péči. Nepůjde tak jen o prezentaci výstavby nemocnice. Svůj význam hrál přístup ke kvalitní vodě a kanalizace,³⁴⁴ ale i další pro hygienu příznivé podmínky – zřízení centrální porážky³⁴⁵ či opatření stran hřbitova.

I Svitavští si po výskytu nových nemocí uvědomovali potřebu výstavby nové infrastruktury. První svitavská nemocnice s osmi lůžky byla zřízena roku 1851 a prvním městským lékařem se stal dr. Franz Schneider. Tato první instituce je spojena především se jménem svitavského radního Johanna Antona Tempese, jenž byl pověřen správou nemocničního fondu.³⁴⁶ Nemocnice, která měla své prostory v budově při kostele sv. Floriána, přestala brzy kapacitně dostačovat.³⁴⁷ Záměrem města bylo zřídit novou nemocnici, na což však chyběly finance. V červnu 1883 se v psaní adresovaném Johannu Budigovi zavázal svitavský rodák a filantrop Oswald Ottendorfer, že finančně městu při řešení této otázky pomůže.³⁴⁸ Tak se skutečně stalo a nemocnice byla slavnostně otevřena již 28. srpna 1886 za přímé účasti Oswalda Ottendorfera. Nemocnice, na tehdejší dobu moderní stavba, byla vytvořena v pavilónovém stylu.³⁴⁹ K výraznému rozšíření nemocnice došlo též v meziválečném období, kdy byla roku 1927 naplánována stavba pavilonu pro pacienty s tuberkulózou³⁵⁰ a roku 1932 pak došlo k rozšíření o infekční pavilon, jehož stavba stála 550 000 Kč.³⁵¹

Vedle samotného řešení důsledku bylo též zapotřebí řešit příčiny. Primitivní a nehygienická péče o vodu, která se vedla dřevěnými rourami v blízkosti močůvek, ohrožovala zdraví obyvatelstva. V případě kontaminace hrozily obyvatelstvu rozličné zdravotní problémy.³⁵² Vedle absence moderních vodovodů je vhodné připomenout i absenci kanalizace.³⁵³ To vše byl

³⁴³ Mezi ty lze počítat tyf, tuberkulózu či dětské nemoci jako spalničky, spálu, zarděnky apod. KLADIWA a spol.: *Lesk a bída II/2*, s. 113.

³⁴⁴ Absence kanalizace znečišťovala podzemní zdroje vody, což vedlo k mnohým onemocněním. Z hygienického hlediska se situace ve městech podobala středověku, nadto se projevovala industrializace. Tamtéž, s. 89.

³⁴⁵ Cílem byla snaha eliminovat onemocnění vznikající ze zkaženého masa. Tamtéž, s. 98–99. Ve Svitavách došlo k otevření jatek až roku 1904. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 158.

³⁴⁶ SOKA Svitavy, AMS, kart. 392.

³⁴⁷ Např. v roce 1861 se v nemocnici léčilo 63 osob, z toho 44 mužů a 19 žen. Z tohoto počtu zemřelo osm osob a 20 odešlo bez uzdravení. Nejčastějšími onemocněními byla tuberkulóza a zápal plic. KOPECKÝ, Jan: *Dějiny Svitav v posledních 100 letech (1848–1945)*. In: PETR, Jaroslav (ed.): *Svitavy – 700 let města*, s. 59.

³⁴⁸ SOKA Svitavy, AMS, kart. 392.

³⁴⁹ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 136.

³⁵⁰ Zápis ze schůze zastupitelstva ze dne 15. 7. 1927. SOKA Svitavy, AMS, kn. 162.

³⁵¹ Ke splnění závazků bylo zapotřebí přijmout zápůjčku ve výši 300 000 Kč. Zápis ze schůze zastupitelstva ze dne 4. 7. 1932. SOKA Svitavy, AMS, kn. 164.

³⁵² Budigovu roli při výstavbě vodovodu popisuje Budigova dcera Helene v rodinné kronice: MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 2.

³⁵³ Vedle cholery se jednalo často o epidemii břišního tyfu. KLADIWA: *Lesk a bída II/2*, s. 89. K epidemii břišního tyfu, vč. podmínek Svitavska s porovnáním s ostatními moravskými oblastmi blíže viz: FASORA, Lukáš: *Epidemie břišního tyfu na Moravě a jejich prevence v letech 1881–1913*. Časopis Maticе Moravské, č. 1/2002, s. 47–81

jeden z negativních důsledků industrializace a urbanizace, který však ovlivňoval i menší obce.³⁵⁴ Výstavba kvalitního vodovodu pomohla zdravotní situaci zlepšit. Moravská oblast byla znevýhodněna slabšími a hůře využitelnými zdroji spodní vody, přesto bylo v daném prostoru na konci roku 1912 135 veřejných vodovodů. Pro Svitavy a okolí se dokonce realizoval před 1. světovou válkou jediný skupinový vodovod pro více obcí.³⁵⁵

Výstavbu nového vodovodu si předsevzal již starosta Budig.³⁵⁶ Ten pro projekt městského vodovodu oslovil hydrotechnického inženýra Adolfa Friedricha s cílem rekonstruovat vedení z oblasti *Siegmundsried*, které měly nahradit železné roury. Projekt byl vypracován roku 1884 a stavba vodovodu měla poskytovat kvalitní přístup k vodě v dolní části města a pivovaru.³⁵⁷ Projekt rekonstrukce vodovodu vyvolal překvapivé kontroverze a opozici vůči starostovi Budigovi, neboť dle nich si chtěl stavbou zajistit přivedení dobré vody pro své továrny. Ozývalo se, že *je nutné chránit dobrou vodu před Budigem*. Z tohoto důvodu na úřad starosty rezignoval s odůvodněním, že *bez plné důvěry občanstva není ochoten dále pokračovat v práci na vrcholném postu obce*.³⁵⁸ Otázkou je, zda opozice dosáhla svého, neboť stavba byla kolaudována v září 1885.

To však byla pouze první část. Již o rok později došlo k rozšíření vodovodu, přičemž náklady šly částečně za městem, částečně za pivovarem, který se tak na stavbě významně podílel. Ani to nebyl poslední vodovodní projekt v tomto období. Hned poté, co se na konci roku 1893 stal starostou opět Johann Budig, vznikl projekt vedoucí vodu z tzv. kostelních luk. Významnou úlohu tu sehrál radní a pozdější starosta Karl Schuster, svého času i předseda stavební komise. Realizace celého projektu se protáhla na téměř 20 let, přičemž většinu času se řešily přípravy a finanční zajištění. Až roku 1907 byl vytvořen projekt z kostelních luk a stavba byla zemskou vládou schválena až roku 1911.³⁵⁹ Ke slavnostnímu otevření nového vodovodu došlo 30. prosince 1912. Celý projekt stál 600 000 K. Voda byla brána z velké hloubky ze studny na kostelních loukách a byla pumpována 22 km dlouhým potrubím.³⁶⁰ I zde došlo v meziválečné době k investičním pracím. Roku 1933 byly zřízeny dvě nové studny na Sigmunsried za více než 50 000 Kč.³⁶¹

³⁵⁴ „Vážná situace panovala v obcích ležících jižně od Svitav vypouštějících nebezpečný odpad z textilních továren.“ Přestože samotné město Svitavy nepatřilo k nejpostiženějším lokalitám, znečišťovalo svými továrnami řeku, což se projevilo dále po proudu. KLADIWA: *Lesk a bída II/2*, s. 66–67.

³⁵⁵ Tamtéž.

³⁵⁶ MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 2.

³⁵⁷ Tamtéž. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 166–167.

³⁵⁸ MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 3. Zasedání o. v. 15. 8. 1882: SOkA Svitavy, kn. 149.

³⁵⁹ Blíže viz FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 166–167.

³⁶⁰ *Zwittau (Eröffnung der neuen Wasserleitung)*. SZ, 4.1.1913, č. 1, s. 5–6.

³⁶¹ Zasedání zastupitelstva dne 20. 10. 1933: SOkA Svitavy, AMS, kn. 164.

V.2.3 Nerealizovaná koupě Langerovy vily ve 30. letech, aneb reprezentativní sídlo obce

Jen stěží by se hledal nákladnější projekt meziválečné doby, než jaký představoval plán koupě Langerovy vily. Městští zastupitelé se na schůzi konané 21. prosince 1928 usnesli, že nejhonosnější vilu ve městě koupí, a to i s přilehlými hospodářskými budovami a zahradou. Koupě byla obhajována potřebou získání prostoru pro úřadování radnice. Stěhovat se sem tak měly její úřady, školka a hasičská garáž. Park náležící vile měl být zpřístupněn veřejnosti. Obec však měla jinou motivaci, neboť nechtěla, aby objekt skončil v rukách spekulantů.³⁶² Cena byla odpovídající předmětu koupě, tudíž poměrně vysoká, a činila 1 250 000 Kč, což představovalo zhruba třetinu rozpočtových výdajů pro rok 1929. Záměr města pokrýt náklady výhradně ze svých zdrojů připadal mnohým subjektům ve městě kontroverzní. Podali proto k okresnímu úřadu rekursy, jímž příslušný orgán vyhověl, a dotčené usnesení zastupitelstva pro nerentabilnost projektu zrušil.³⁶³

Langerova vila patří k nejhonosnějším budovám ve městě, nadto její prostornost plně vyhovovala vedení města, která se již delší dobu poohlížela po novém sídle radnice. Město proto na zasedání zastupitelstva dne 25. dubna 1930 schválilo nový způsob krytí částky, která však již činila 1 500 000 Kč, neboť dalších 250 000 Kč mělo připadnout na adaptaci a jiné výdaje spojené s převodem nemovitosti.³⁶⁴ Potřebný finanční kapitál měl být získán jednak prodejem nemovitého majetku ve vlastnictví města (počítalo se se ziskem mezi 500–700 000 Kč) a jednak zápůjčkou u městské spořitelny ve výši 1 000 000 Kč, která však vytvářela další pasiva ve výši zhruba 70 000 Kč na úrocích a amortizaci. Vedení města chtělo tyto náklady pokrýt z nájmu a propachtování zahrad náležejících k vile a dalších prostor, které by se následně uvolnily přestěhováním úřadů do vily. Nadto plánovala zvýšit vstupné v městském kině Elysium o 50 h. Právě posledně jmenovaný návrh napadla Nákupní, výrobní a podnikatelská společnost a ve stejném znění též Česká okresní péče o mládež ve Svitavách.³⁶⁵

Do hry nicméně vstoupil nový zájemce, totiž Ministerstvo školství, které na popud Národní jednoty a Matice školské zamýšlelo budovu koupit pro účely českých škol.³⁶⁶ Starosta Lick se obrátil s žádostí o pomoc na ministry Spinu a Czecha. Upozornil na nevhodnost objektu pro účely školy

³⁶² Zasedání zastupitelstva dne 21. 12. 1928: SOkA Svitavy, AMS, kn. 163. Nemovitost se sestávala z vily, hospodářské budovy, stodoly, skleníku, zahrady a přilehlého parku o rozloze více než 27 000 m². Tamtéž, kart. 442.

³⁶³ Rekursy podal fabrikant Haupt, majitel tkalcovny Gerlich a firma J. Budig a synové. Tamtéž.

³⁶⁴ Zasedání zastupitelstva 25. 4. 1930: SOkA Svitavy, AMS, kn. 163.

³⁶⁵ Argumentace byla vystavěna na tom, že jednak zvýšením přírážky pravděpodobně klesne návštěvnost kina a jednak může být kino konkurencí jiného takového podniku nuceno snížit vstupné, což v konečném důsledku mělo dle odpůrců vést k budoucímu zvýšení přírážek a poplatků. Nelíbilo se jim též, že se úřady mají stěhovat z náměstí na periferii, což mělo vést ke ztížení styku s městskými úřady. SOkA Svitavy, AMS, kart. 442.

³⁶⁶ Tuto zprávu sdělil radní Rehulka na jednání zastupitelstva dne 25. 4. 1930. Nicméně místostarosta Jankowsky upozornil, že usnesení se týká pouze plánu finančního krytí, nikoliv záměru vilu koupit. Toto usnesení mělo být stále platné. SOkA Svitavy, AMS, kn. 163.

a vyjádřil obavu, že nemovitost bude využita pro zázemí českých spolků, kina a jiných subjektů. Ústřední matice školská se následně u krajského soudu v Brně domáhala určení, že je majitelkou předmětné vily. Spor však prakticky skončil dříve, než vůbec začal, neboť strany souhlasně prohlásily, že k uzavření kupní smlouvy vůbec nedošlo, a žalovatelka následně vzala žalobu zpět.³⁶⁷

Přestože z plánované koupě nakonec sešlo, stěhoval se již roku 1933 městský úřad do prostor Langerovy vily. Nemovitost totiž koupila svitavská spořitelna, která městu objekt pronajala na 25 let s nájemným ve výši 6 000 Kč. Dále se pro veřejnost otevřel park náležící k vile. Část prostor byla dále pronajata – instalatéru Hicklovi, četnictvu a muzejnímu spolku.³⁶⁸ Radnice v prostorech zůstala, třebaže plány 2. poloviny 30. let byly jiné. Město zamýšlelo nové sídlo úřadu postavit v oblasti dnešního sídliště Bohuslava Martinů. Roku 1942 však od spořitelny namísto toho definitivně odkoupilo vilu.³⁶⁹

³⁶⁷ SOkA Svitavy, AMS, kart. 442.

³⁶⁸ Zasedání městského zastupitelstva dne 20. 10. 1933, SOkA Svitavy, AMS, kn. 164.

³⁶⁹ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 200.

VI. K životům a činnostem svitavských starostů

VI.1 Dominik Schwab (1850–1860)

Narození: 1. srpna 1799 ve Svitavách

Úmrtí: 18. března 1883 ve Svitavách

První svitavský starosta po vzniku obecní samosprávy se narodil na samém přelomu 18. a 19. století.³⁷⁰ Dominik Schwab je vůbec nejstarší představenou osobou. V době prvních voleb do obecního výboru již oslavil půlstoletí života. Vzhledem k tomu, že jako starosta působil v celém období neoabsolutismu, ukončil tak své politické angažmá ve svých 60 letech. Při konání prvního moderního sčítání lidu mu bylo již 70 let³⁷¹ a oproti ostatním osobnostem se tak projevuje mírný nedostatek použitelných faktů. Dle dochovaných pramenů žil na *Margaretengasse* č. 116 (dnešní Lázeňská ulice) společně se svou ženou Katharinou (nar. 1796) a hospodyní.³⁷² Přestože nepochybně víme, že zemřel 17. 3. 1883, nenalézá se ve fondu okresního soudu jeho pozůstalostní spis.³⁷³

Schwab byl povoláním předně obchodník a jeho obchody souvisely s textilnictvím.³⁷⁴ K zaprotokolování vlastní firmy došlo r. 1864.³⁷⁵ Společně s obchodníkem Rosenzweigem ze Čtyřiceti Lánů začal Schwab dovážet útkovou přízi z Vídně. S touto se začalo pracovat ve 20. letech 19. století.³⁷⁶ Značného majetku dosáhl skupováním nemovitostí v exekuci.³⁷⁷ Tuto skutečnost popsala s jistým negativním podtónem předrevoluční Bartošova kolektivní monografie.³⁷⁸

³⁷⁰ Velmi zajímavý rozpor se nachází v dochovaných sčítacích operátech a matrice. Zatímco operát z r. 1869 uvádí, že se narodil r. 1800, ten z r. 1880 přichází s rozdílným údajem, a to 31. 7. 1799. Matriční záznam tak uvádí třetí údaj, a to 1. 8. 1799. S ohledem na dobu a způsob vzniku jednotlivých pramenů presumuji správnost matričního záznamu. Srov. SOkA Svitavy, sčítání lidu (SL) 1869, soudní okres Svitavy, kart. 332 a SL 1880, soudní okres Svitavy, kart. 339. SOA Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje (SMVK), matrika narozených, sign. M-30 2397, f. 304.

³⁷¹ Dožil se ještě druhého sčítání v roce 1880.

³⁷² SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 332 a SL 1880, kart. 339.

³⁷³ SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 2423, f. 93. Příčinou úmrtí bylo měknutí mozku (encefalomalacii).

³⁷⁴ Sčítací operát z r. 1869 uvádí vlastní tkalcovnu barchetu: SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 332. Již v letech 1926 a 1927 založili s Antonem a Franzem Sponerovými a Thadausem Fuchsem první tkalcovny ve městě spřádající bavlnu do útkové příze: *Die Weberei in Zwittau*. Wochenblatt für Mähr. Trübau und Zwittau sammt Umgebung (WMTuZ), 4. 10. 1890, č. 39, s. 1. V roce 1852 je zapsán jako jeden ze tří svitavských obchodníků s bavlnou. *Handbuch des Fabriks, Handels- und Gewerbe-Standes im Bezirke der Brünnner Handels- und Gewerbe-Kammer*. Brno 1852, s. 2.

³⁷⁵ „Dominik Schwab, tkadlec a obch. v bavlněné přízi ve Svitavách.“ *Dominik Schwab*. Moravské noviny, 31. 5. 1864, č. 44, s. 176.; *Dominik Schwab*. Amtsblatt zur Brünnner Zeitung, 30. 5. 1864, č. 247, s. 1036. Spis je veden: MZA, C 11 Krajský soud civilní Brno, I. manipulace, sign. D 1 142/1864, kart. 730. K výmazu firmy došlo až roku 1888. Tamtéž.

³⁷⁶ BARTOŠ a kol: *Dějiny*, s. 43

³⁷⁷ Např. dům č. 274 ve vlastnictví manželů Kolowratových dne 23. 7. 1856 [*Executiver Verkauf*. Brünnner Morgenpost (BM), 9. 8. 1856, č. 186, s. 1376]; domy č. 470 a 430 a 2 stavební parcely patřící manželům Skuherským (*Executiver Verkauf*. BM, 12. 8. 1856, č. 188, s. 1391) či dům č. 178 (*Executiver Verkauf*. BM, 6. 1. 1857, č. 4, s. 31).

³⁷⁸ BARTOŠ a kol: *Dějiny*, s. 57.

„Mnozí tkalci se zruinovali; podnikavý svitavský purkmistr Dominik Schwab, jeden z předních obchodníků přízí, získal exekucemi u insolventních dlužníků do svého vlastnictví pěknou řádku domů. Období krymské války 1854–1856 pak pomohlo k značnému majetku několika obchodním podnikatelům [...]“

Již před vznikem obecní samosprávy se Schwab stal aktivním a působil v řadě funkcí. Pro rok 1840 byl např. *Schöffem*.³⁷⁹ Literatura se zmiňuje i o jeho dalších aktivitách v průběhu 40. let, které měly veřejně prospěšný charakter.³⁸⁰ Výrazně zasáhl do revolučního dění r. 1848–1849 ve Svitavách, byť se jedná pouze o záležitost místního charakteru. Byl totiž jedním z 12 svitavských měšťanů, jimž byl svěřen úkol sepsat petici, jejíž jeden bod se týkal mj. požadavku zřízení obecní samosprávy.³⁸¹

Do zvolení prvního obecního výboru byli stávající představitelé města pověřeni prozatímní správou. Vedle Schwaba se jednalo o purkmistra Blodiga a radního Schwarze.³⁸² První dva jmenovaní byli následně zvoleni členy prvního obecního výboru, a stali se tak symbolem kontinuity staré a nové doby. Schwabova volba do funkce se do jisté míry zdála logická, přesto k ní došlo až po vášnivé debatě – na základě užší volby.³⁸³ Radu vedle starosty tvořili dva radní – v první fázi lékárník Karl Sander, klempíř Anton Tempes a obchodník Daniel Blodig.³⁸⁴ Schwab byl zároveň zvolen do poroty Zemského soudu v Brně.³⁸⁵

Jednou z největších zásluh Schwabova starostenského působení, které trvalo deset let, je zřízení městské spořitelny. Svitavská spořitelna se stala jednou z nejstarších takových institucí na Moravě.³⁸⁶ Jako první *vrchní ředitel* spořitelny se již roku 1859 setkal v direktoriu instituce hned se třemi svými nástupci.³⁸⁷ Že Schwab byl jednou z nejvýznamnějších osobností své doby dokazuje fakt, že jeho jméno nesla jedna ze svitavských ulic.³⁸⁸

³⁷⁹ LICK: *Zur Geschichte*, s. 110.

³⁸⁰ Roku 1845 uspořádal sbírku na kostel sv. Jiljí. O dva roky později společně s purkmistrem Blodigem navrhl sbírku pro chudé, neboť se město od počátku 40. let potýkalo se sociálními nepokoji v důsledku velké neúrody. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 102–103.

³⁸¹ Tamtéž, s. 106. Obdobně též: BARTOŠ a kol.: *Dějiny*, s. 49.

³⁸² SOKA Svitavy, Mezifondový soubor kronik, KR 146. O Dominiku Schwabovi jako radním se hovoří též v jiné městské kronice: Tamtéž, KR 282.

³⁸³ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika* 109.

³⁸⁴ SOKA Svitavy, KR 282; LICK: *Zur Geschichte der Stadt Zwittau*, s. 111.

³⁸⁵ MZA, C11 Krajský soud civilní Brno, I. manipulace, kart. 1619.

³⁸⁶ Cestu k založení spořitelny detailně popsal FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 114–115.

³⁸⁷ Členy direktoria byli budoucí starostové Tempes, Strakele a Budig. *Die Sparcasse in Zwittau*, WMTuZ, 2. 5. 1885, č. 18, s. 2.

³⁸⁸ *Dominik Schwabgasse* je zaznamenána až v adresáři z r. 1922. WALENTA: *Adressbuch 1922*, s. 59.

VI.2 Leopold Tempes (1861–1863)

Narození: 3. listopadu 1917 ve Svitavách

Úmrtí: 15. dubna 1864 ve Svitavách

Jednoduché není představit ani druhého ze svitavských starostů. Problematické je především Tempesovo brzké úmrtí (z představovaných osobností zemřel dokonce jako první). Vylučuje to možnost práce s některými prameny (zejm. sčítacími operáty, o místním tisku nemluvě). Na druhé straně se zachoval pozůstalostní spis. O Tempesově soukromém životě z dochovaného pramenného materiálu víme, že se narodil na konci roku 1817 do rodiny svitavského soukeníka Antona Tempese a jeho ženy Franzisky (roz. Dittrichové).³⁸⁹ V dospělosti se živil jako krásnobarvíř.³⁹⁰ Sňatek uzavřel s Cäcilí Jaichovou, dcerou svitavského soukeníka Antona Jaicha.³⁹¹ Roku 1838 se jim narodila dcera Mathilda, která si v září 1863 vzala za muže vojenského lékaře Franze Christa.³⁹² Tempes zemřel ve svém svitavském domě č. 336 v polovině roku 1864, tedy poměrně krátce po odchodu z úřadu starosty.³⁹³

Leopold Tempes byl členem prvního obecního výboru, přestože ve volbách roku 1850 vůbec nebyl zvolen. Původně totiž zastával pouze post náhradníka, nicméně ještě před historicky druhými volbami se stal předním svitavským politikem. Byl povolán do obecního výboru jako řádný zastupitel a již 16. 7. 1856 nahradil v městské radě Karla Blodiga.³⁹⁴ Ve volbách roku 1861 byl řádně zvolen do zastupitelstva a na jeho schůzi dne 19. 2. 1861 se stal starostou.³⁹⁵ Rok před svou smrtí Tempes spoluzakládal tělovýchovný spolek,³⁹⁶ v němž působil i jeho nástupce ve funkci starosty.³⁹⁷

³⁸⁹ SOA Zámorsk, SMVK, matrika narozených, sign. M-30 2398, f. 155. V matričním záznamu uveden jako *Tempes Karl Leonard Leopold*.

³⁹⁰ Např. LICK: *Zur Geschichte der Stadt Zwittau*, s. 111.

³⁹¹ Cäcilia Tempesová zemřela až 26. ledna 1890 ve věku 72 let. SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 2423, f. 411.

³⁹² SOA Zámorsk, SMVK, matrika narozených, sign. M-30 2401, f. 57; SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 2414, f. 268; SOKA Svitavy, Okresní soud Svitavy, pozůstalostní spis č. IV 1864/121.

³⁹³ SOKA Svitavy, Okresní soud Svitavy, pozůstalostní spis č. IV 1864/121; příčinou brzkého úmrtí bylo krvácení do mozku: SOA Zámorsk, matrika zemřelých, sign. M-30 2422, f. 140; Jeho žena pak zemřela až roku 1890. *Zwittau. Deutsches Volksblatt für Mähren und Schlesien*, 5. 2. 1890, č. 5, s. 5.

³⁹⁴ *Veränderungen in der Gemeinde-Repräsentanz*; *Brünner Zeitung*, 29. 7. 1856, č. 176, s. 1298.

³⁹⁵ Schůze o. v. 19. 2. 1861. SOKA Svitavy, AMS, kn. 145; tamtéž, kart. 286.

³⁹⁶ BARTOŠ a kol: *Dějiny*, s. 58.

³⁹⁷ Strakele byl zvolen představitelem výboru tohoto spolku v roce 1868: FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 118.

Regionální historiografická produkce reflektuje osobu Leopolda Tempese poskrovnu. Stručná hodnocení činnosti starosty i jeho spolupracovníků však lze shrnout jako vcelku pozitivní. Největší přínos tohoto období se spatřuje ve zřízení hlavní školy:³⁹⁸

„Purkmistr Leopold Tempes spolu s lékárníkem Sanderem [otec starosty Sandera, pozn. aut.] se energetičtěji než dosavadní městská správa ujali záměru zřídit hlavní školu. V roce 1861 obecní výbor odhlasoval potřebnou adaptaci budovy filiální školy [...] Otevření hlavní školy, chystané na počátek školního roku 1862/63, oddálila stížnost arcibiskupské konzistoře v Olomouci, která se obávala projevu odporu proti dohodě státu s církví, takzvanému konkordátu.“

VI.3 Karl F. Strakele (1864–1869)

Narození: 15. října 1818 ve Svitavách

Úmrtí: 16. ledna 1896 ve Svitavách

Karl Ferdinand Strakele se narodil ve Svitavách 15. října 1818. Jeho otec Karl se živil jako voskář.³⁹⁹ Budoucí svitavský starosta si vzal v dubnu roku 1842 Rosinu Müllerovou,⁴⁰⁰ s níž později bydlel v bytě domu č. p. 66 a s níž měl čtyři děti – Julia, Mariu, Amalii a Agnes.⁴⁰¹ Vlastnil továrnu na výrobu sirupu, což se vskutku lišilo od tradičního svitavského průmyslového odvětví, totiž textilnictví.⁴⁰² Jeho firma byla zapsána do firemního rejstříku na podzim roku 1863.⁴⁰³ Partnerem v podnikání se mu později stal i jeho jediný syn Julius, jenž byl od roku 1867 zapsán ve firemním rejstříku jako společník firmy.⁴⁰⁴

Veřejně aktivním se Strakele stal již na počátku 60. let, kdy byl zvolen do obecního výboru. Tento post obhájoval i v dalších volbách až do 2. poloviny 70. let. Stal se tak prvním starostou, jenž i po odchodu z tohoto úřadu zůstal nadále veřejně aktivním. I v pozdním období svého života

³⁹⁸ Dějiny, s. 58. Fikejz s Velešíkem k tomu dodávají, že „[...] největší zásluhu na zřízení této školy měl starosta Tempes, [o čemž] vypovídal nápis na pamětním kameni v někdejších základech školy.“ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 117. Na konci roku 1861 se již v novinách inzerovalo místo učitele (s příjmem 621 zl. a bytem). *Erste Lehrer-Stelle*. BM, 17. 11. 1861, s. 2192. V polovině roku 1862 se pak inzerovaly další místa. *Lehrerstellen*. Brüner Morgenpost, 18. 7. 1862, s. 1324.

³⁹⁹ Matka se jmenovala Magdalena Kaiserová. SOA Zámorsk, SMVK, matrika narozených, sign. M-30 2398, f. 179.

⁴⁰⁰ Byla dcerou kloboučnického mistra Ignaze Müllera. SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 2413, f. 87.

⁴⁰¹ Po smrti ženy zůstala Agnes Strakelová bydlit s otcem a starala se o domácnost. SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 334; SOkA Svitavy, SL 1880, kart. 339; SL 1890, kart. 349.

⁴⁰² „Společnost pro továrnu na vyrábění sirupu bramborového, šokolády a kanditů.“ *K. F. Strakele & Sohn*. Moravské noviny, 1.8.1867, č. 92, s. 368.

⁴⁰³ MZA, fond C 11 Krajský soud civilní (C 11), kart. 743, Sign. J VI 59, K. F. Strakele & Sohn. Fikejz s Velešíkem však uvádí, že zmínka o továrně je doložena až k roku 1884: FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 117.

⁴⁰⁴ Tamtéž. *K. F. Strakele & Sohn*. Moravské noviny, 1.8.1867, č. 92, s. 368.

vystupoval Strakele v nejrůznějších funkcích. Jako příklad může sloužit působení na postu člena kuratoria svitavského chudobince a sirotčince, kde jej nalezneme ještě v polovině 90. let.⁴⁰⁵

Pro tehdejšího starostu byl významný především rok 1866, kdy se město stalo svědkem válečných útrap. Vzhledem k výhodné poloze Svitav, na železnici spojující Moravu a Čechy, se ve městě soustředilo rakouské vojsko a taktéž sem mířili zranění z bojišť.⁴⁰⁶ Císař František Josef I. posléze v říjnu roku 1866 vyznamenal řadu představitelů moravských samospráv. Mezi nimi byl i Strakele s radními Karlem Sandrem, Antonem Geierem a Antonem Tempesem. Sám Strakele obdržel Rytířský kříž řádu Františka Josefa. Toto císařovo rozhodnutí bylo odůvodněno následovně:⁴⁰⁷

„[...] za věrnost a loyaltitu za příčinou posledních válečných událostí vynikajícím způsobem v markrabství Moravském činně osvědčenou a za hojně důkazy obětivého patriotismu, jakož i za láskyplné účastenství a neléčenou oddanost s jakou ranění a onemocnělí vojínové podporováni a opatrováni byli a za všestranné skutečné podporováni opatření vládních, jakož i operací válečných [...]“

Život starosty Strakeleho vyhasl 16. ledna 1896. Zemřel v nedožitých 78 letech sešlostí věkem.⁴⁰⁸

Na památku svého otce věnoval Julius Strakele 100 zlatých pro potřeby místních chudých.⁴⁰⁹

S odchodem zakladatele firmy se Strakeleho továrně nedařilo. Od přelomu století podnik neprosperoval a v prosinci roku 1901 se nacházel v úpadku.⁴¹⁰ K výmazu firmy došlo v červenci 1903.⁴¹¹

⁴⁰⁵ *Communal-Armen- und Waisenhaus*. WMTuZ, 10.12.1892, č. 50, r. 15, s. 3.

⁴⁰⁶ LICK: *Zur Geschichte*, s. 349.

⁴⁰⁷ *Část úřední*. Moravské Nowiny, 19. října 1866, č. 125, s. 483–484.

⁴⁰⁸ SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 5852, f. 184. Překvapivě není smrt bývalého starosty reflektována na stránkách čtrnáctideníku *Brenn-Nessel*. Krátkou vzpomínku na zemřelého věnoval starosta Budig na schůzi obecního výboru dne 24. ledna 1896 (ta však byla věnována především významnému jubileu 70. narozenin rodáka Ottendorfera): *Gemeinde-Ausschuß-Sitzung vom 24. Jänner 1896*. BN, 8. 2. 1896, č. 3, s. 5. Naopak sdílnější je moravsko-třebovský týdeník, který připomíná mj. udělení řádu Františka Josefa z r. 1866 a informuje o vyvěšení smutečního praporu na svitavské radnici: *Sterbefall*. WMTuZ, 18.1.1896, č. 3, s. 4.

⁴⁰⁹ *Gemeinde-Ausschuß-Sitzung vom 24. Jänner 1896*. BN, 8. 2. 1896, č. 3, s. 5; *Spende*. WMTuZ, 25.1.1896, č. 4, s. 5.

⁴¹⁰ *Concursverbändigung*. SZ, 28. 12. 1901, č. 100, s. 4. MZA, C 11, kart. 743.

⁴¹¹ MZA, C 11, kart. 743.

VI.4 Konstantin Makowsky (1870–1872)

Narození: 16. ledna 1829 ve Svitavách

Úmrtí: 6. října 1912 ve Svitavách

Čtvrtý svitavský starosta se narodil 16. ledna 1829 do početné rodiny Aloise Makowského a jeho ženy Barbary (roz. Steinové),⁴¹² přičemž mezi jeho bratry patřili též Alexander⁴¹³ a Alois Makowský.⁴¹⁴ Konstantinův otec náležel vedle Dominika Schwaba k dalším 12 měšťanů, jimž byl v dubnu 1848 svěřen úkol sepsání petice.⁴¹⁵ Z rodinného života stojí dále za zmínku dvě manželství svitavského starosty. Jeho první žena Agnes, již si vzal roku 1852, zemřela roku 1868 v mladém věku.⁴¹⁶ Necelý rok nato se konala svatba s její sestrou Antonií, vdovou po tkadleckém mistru Augustu Sponerovi.⁴¹⁷ Ta zemřela po delší nemoci v únoru 1890.⁴¹⁸ Rodina bydlela na svitavském náměstí v domě č. 138,⁴¹⁹ včetně čtyř dětí, jež měl Konstantin Makowsky společně se svou první ženou.⁴²⁰

Zatímco nejstarší prameny uvádí, že byl stejně jako jeho otec mydlářským mistrem,⁴²¹ vyskytuje se v pozdějších pramenech výhradně označení vlastník domu,⁴²² agent,⁴²³ obchodník⁴²⁴ či soukromník.⁴²⁵ Dle novin víme, že byla roku 1867 protokolována do firemního rejstříku

⁴¹² V matričním záznamu je přeškrtnuté jméno Ehrenfried, pod nímž se nachází udělené jméno, totiž Constantin. SOA Zámorsk, SMVK, matrika narozených, sign. M-30 2400, f. 33.

⁴¹³ Alexander Makowský (narozen roku 1833) je znám zejména jako univerzitní profesor mineralogie a geologie a rektor německé vysoké školy technické v Brně; dále též jako člen tamního obecního výboru. Je spoluautorem brněnského vodovodu. Za své zásluhy získal čestné občanství moravské metropole. HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexicon. Dritter Theil: Staats-, Landes- und Gemeindefunktionäre*. Brno 1888, s. 106; FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 100.

⁴¹⁴ I on působil v brněnské samosprávě, konkrétně jako radní a velitel komunální hlídky. HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexicon. Zweiter Theil: Schulmänner, Theologen, Juristen, Mediciner, Techniker*. Brno 1889, s. 62. FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 100. O příbuzenském vztahu všech zmíněných pánů není mnoho zmínek. Mimoděk se o něm zmiňuje např. novinové oznámení o smrti Konstantinovy druhé ženy Antonie: *Todesfalle*. Mährisch-schlesischer Correspondent, 26. 2. 1890, č. 47, s. 3. Z literatury tuto informaci zmiňuje Fikejz v rámci medailonku Alexandra M.: FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 100.

⁴¹⁵ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 105.

⁴¹⁶ Agnes byla dcerou soukenického mistra Adalberta Neumeistra a jeho ženy Antonie Häckelové, taktéž dcera soukenického mistra. SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 2414, f. 50. Agnes zemřela 15. září 1868 na zápal plic. Tamtéž, matrika zemřelých, sign. M-30 2422, f. 295.

⁴¹⁷ SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 2415, f. 77.

⁴¹⁸ *Todesfalle*. Mährisch-schlesischer Correspondent, 26. 2. 1890, č. 47, s. 3.

⁴¹⁹ SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 332.

⁴²⁰ Otto, Anna, Constantin a Rudolf se narodili v rozmezí let 1853–1862. Dle sčítání lidu roku 1890 byl Otto majitelem tkalcovny a Konstantin v aktivní vojenské službě. Tamtéž; SOkA Svitavy, SL 1890, kart. 350. Adresář z r. 1911 pak uvádí již pouze Konstantina (soukromníka) a Rudolfa (obchodník s delikatesami). VALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 128.

⁴²¹ SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 2414, f. 50.

⁴²² SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 332; SL 1890, kart. 350. SOkA Svitavy, AMS, kart. 326.

⁴²³ SOkA Svitavy, SL 1880, kart. 339; SL 1890, kart. 350.

⁴²⁴ SOkA Svitavy, AMS, kart. 326.

⁴²⁵ SOkA Svitavy, SL 1910, kart. 410; SOkA Svitavy, OS Svitavy, pozůstalostní spis A 382/12; SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých M-30 7914, f. 69.

jeho textilní firma: „Const. Makowsky, h. b. ve Svitavách, m. f. Constantin Makowsky, hotovitel plátna a obchodník [...]“ Rejstříkový spis se však v příslušném archivním fondu nenalezl.⁴²⁶

Dráhu komunálního politika započal v polovině 60. let, kdy se roku 1864 stal členem obecního výboru i obecního představenstva a byl pověřen funkcí policejního komisaře.⁴²⁷ Do funkce starosty byl zvolen na schůzi zastupitelstva dne 28. prosince 1869 s podporou naprosté většiny, a to 29 hlasy zastupitelů.⁴²⁸ Dle dobového tisku se výsledek volby setkal s ovacemi občanů.⁴²⁹ Přestože ke konci roku 1872 na nejvyšším postu nahrazen Antonem Geierem, zůstal členem obecního výboru, a dokonce se ještě vrátil i do obecního představenstva, a to mezi roky 1875–1881 (ve volebním období 1878–1881 dokonce jako místostarosta města). Zastupitelem zůstal až do roku 1884, přesto nadále zastával funkci člena direktoria spořitelny, a to až do roku 1895.⁴³⁰ Jako další jeho aktivity lze uvést například to, že se roku 1871 nacházel na seznamu Ústavní strany výboru pro zemské volby.⁴³¹ Roku 1873 byl na zasedání zemského výboru jmenován členem okresní školské rady v Moravské Třebové.⁴³²

V souladu s chováním komunálních elit se Makowsky nestránil ani spolkové činnosti. Významnou úlohu hrál ve spolku dobrovolných hasičů, kde byl roku 1873 zvolen velitelem a posléze se stal čestným členem spolku.⁴³³ Působil též ve výboru právozárečných měšťanů.⁴³⁴ Konstantin Makowsky zemřel 6. října 1912 ve Svitavách v poměrně vysokém věku 83 let, a to na potíže spojené s vysokým věkem, jež jej v posledních letech jeho života značně omezovaly.⁴³⁵ V té době žil jako výměnkář u početné rodiny svého syna, majitele obchodu s delikatesami, Rudolfa Makowského.⁴³⁶ Na základě pozůstalostního řízení lze rekonstruovat podobu jeho rodiny v roce 1912. Z jeho dětí v té době žil pouze syn Rudolf. Naproti tomu dcera Anna (Baudischová), syn Konstantin a pravděpodobně i syn Otto jej předemřeli.⁴³⁷

⁴²⁶ *Protokolování firm.* Moravské noviny, 9. 7. 1867, č. 82, s. 328. Spis se nenalézá ani v I. manipulaci, kde jsou umístěny spisy firem, které zanikly do roku 1898.

⁴²⁷ SOKA Svitavy, AMS, kart. 286; FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 118.

⁴²⁸ Porazil tak Budiga, který získal jediný hlas. SOKA Svitavy, AMS, kart. 326; *Zwittau*. Brüner Zeitung, 31. 12. 1869, č. 299, s. 1890.

⁴²⁹ Nově zvolený starosta nezapomněl poděkovat končícímu starostovi Strakelovi za obětavou oddanost. Tamtéž.

⁴³⁰ *Todesfall*. ZN, 12. 10. 1912, č. 41, s. 3.

⁴³¹ *Landtagswahlcomité der Verfassungspartei in Mähren*. Mährischer Correspondent, 22. 8. 1871, č. 190, s. 1.

⁴³² *Sitzung des mähr. Landesauschusses am 25. Jänner 1873*. Brüner Morgenpost, 8. 2. 1873, č. 32, s. 135.

⁴³³ *Zwittau (Todesfall)*, SZ, 16. 10. 1912, č. 79, s. 5.

⁴³⁴ *Bräuberechtigte Bürgerschaft*. WMTuZ, 25.9.1886, č. 39, s. 3.

⁴³⁵ SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 7914, f. 69; *Todesfall*. ZN, 12. 10. 1912, č. 41, s. 3.

⁴³⁶ SOKA Svitavy, SL 1910, kart. 410.

⁴³⁷ Otto Makowsky se v pozůstalostním spisu nevyskytuje, a je proto pravděpodobné, že již zemřel dříve, bezdětný. Konstantinův vnuk Karl Baudisch působil jako prokurysta Baudischovy firmy. Jeho sestra Emilie von Obentraut byla ženou ministerského vicesekretáře ve Vídni. Děti po synovi Konstantinovi, Elisabeth a Ernst, byly nezletilé. SOKA Svitavy, OS Svitavy, pozůstalostní spis č. A 382/12.

VI.5 Anton Geier (1873–1878)

Narození: 12. června 1822 ve Svitavách

Úmrtí: 25. listopadu 1893 ve Svitavách

Anton Geier představuje posledního starostou „předbudigovské éry“. Narodil se na počátku 20. let 19. století do rodiny Svitavana Johanna Geiera a jeho ženy Theresie (roz. Fuchsově).⁴³⁸ Povoláním se předně uváděl jako kominický mistr. Nalezneme však i jiné charakteristiky jako vlastník domu či soukromník.⁴³⁹ Se svou ženou Magdalenou (roz. Schindlerovou), již si vzal na počátku roku 1846,⁴⁴⁰ bydleli společně se třemi dětmi,⁴⁴¹ tovaryši, učni a služebnictvem ve svitavském domě č. 62.⁴⁴² Ze soukromých aktivit lze Geierovo jméno nalézt ve zprávách o aktivitách právovárečných měšťanů.⁴⁴³ Byl však i prvním velitelem sboru místních dobrovolných hasičů.⁴⁴⁴

Členem obecního výboru se stal po druhých volbách roku 1861, přičemž byl pověřen vedením obecního účetnictví.⁴⁴⁵ V následujícím období již byl zvolen do funkce radního a vedle vedení obecního účetnictví byl pověřen i spravováním fondů pro zvony městských kostelů a dalších kostelních fondů.⁴⁴⁶ V obecním představenstvu zasedal do konce svého druhého funkčního období coby starosta, tedy až do roku 1878, avšak zastupitelem zůstal až do konce 80. let předminulého století. Za věrnost ve válečném roce 1866 byl císařem oceněn zlatým záslužným křížem.⁴⁴⁷

Ani po konci politické kariéry nezůstal mimo veřejné dění. Na konci 80. let tak byl zvolen členem kuratoria svitavského sirotčince a chudobince.⁴⁴⁸ Obdobně se pak stal od roku 1885 členem direktoria městské spořitelny.⁴⁴⁹ Na příkladu volby z roku 1888 pak lze pozorovat, jak se v těchto funkcích střetávali dvě různé generace komunálních politiků. Emeritní starostové Geier a Makowský emeritní radní Neumeister, Sigmund či Müller zasedali v tomto orgánu společně

⁴³⁸ Otec byl taktéž kominíkem, matka dcerou tkalce Antona Fuchse ze Čtyřiceti Lánů. SOA Zámrsk, SMVK, matrika narozených, sign. M-30 2399, fol. 15.

⁴³⁹ SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 334; SL 1880, kart. 339; SL 1890, kart. 349. SOkA Svitavy, AMS, kart. 326.

⁴⁴⁰ Magdalena Schindlerová byla dcerou řeznického mistra Mathia Schindlera. SOA Zámrsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 2413, f. 141

⁴⁴¹ Julius (nar. 1852), Emilia (nar. 1853), Anna (nar. 1859). SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 334.

⁴⁴² Tamtéž.

⁴⁴³ Např. *Zwittau (Versammlung. – Theater)*. Grenzboten des nordwestlichen Mährens, 19. 3. 1887, č. 12, s. 5.; při volbě výboru spolku byl roku 1886 zvolen v tajné volbě jedním z jeho členů: *Bräuberechtigte Bürgerschaft*, WMTuZ, 25.9.1886, č. 39, s. 3; obdobně též roku 1888: *Bürgerliches Brauhaus*, WMTuZ, 22. 9. 1888, č. 39, s. 4.

⁴⁴⁴ *50-jähriges Gründungsfest der freiwilligen Feuerwehr Zwittau*. SZ, 27.9.1919, č. 39, s. 2.

⁴⁴⁵ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 116. SOkA Svitavy, AMS, kart. 286.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 118.

⁴⁴⁷ *Část úřední*. Morawské Nowiny, 19. října 1866, č. 125, s. 483–484.

⁴⁴⁸ *Gemeindeausschußsitzung*. WMTuZ, 11.9.1886, č. 37, s. 3; *Zwittau*. Mährisch-schlesischer Correspondent, 28. 11. 1889, č. 274, s. 2; *Communal-Armen- und Waisenhaus*. WMTuZ, 10.12.1892, č. 50, s. 3.

⁴⁴⁹ *Zwittau*. WMTuZ, 10.1.1885, č. 2, s. 3; *Zwittau (Sparcasse. Vom Carneval)*. Grenzboten des nordwestlichen Mährens, 28.1.1888, č. 4, s. 4; *Gemeindeausschußsitzung vom 8. Jänner 1891*: WMTuZ, 17.1.1891, č. 3, s. 4; zasedání obecního výboru dne 8. 1. 1891: SOkA Svitavy, AMS, kn. 152.

těž s tehdejší starostou Sanderem (ředitel spořitelny) a radním Schusterem (jeho zástupce, pozdější starosta).⁴⁵⁰ Nadto byl až do své smrti představitel tzv. kostelního konkurenčního výboru.⁴⁵¹

Krátce před smrtí působil jako funkcionář státního zastupitelství, o čemž referuje více novinových zdrojů.⁴⁵² Zemřel dne 25. listopadu 1893 ve věku 71 let.⁴⁵³ Dědici se vedle manželky Magdaleny stali syn Julius, který se živil taktéž kominický mistr, a dcera Emilie (Herzetová), jež se vdala za brněnského ředitele továrny. Dcera Anna zemřela dříve.⁴⁵⁴ Podobně jako ve Strakelově případě svitavský tisk o úmrtí emeritního starosty mlčí. O něco sdílnější byl moravskotřebovský týdeník.⁴⁵⁵

VI.6 Johann Budig (1879–1885 a 1894–1902)

Narození: 1. května 1832 v Moravské Třebové

Úmrtí: 8. října 1915 ve Svitavách

Pozdější svitavský starosta a továrník se narodil 1. května 1832 v Moravské Třebové do rodiny obchodníka s plátnem Johanna Budiga a jeho ženy Josefy.⁴⁵⁶ Byť není svitavským rodákem, objevuje se tato informace chybně ve více pramenech.⁴⁵⁷ Na druhé straně je jeho život spjat prakticky výhradně se Svitavami, v nichž pobýval od r. 1833, ergo do Svitav přišla Budigova rodina v jeho jednom roce. Další rozpor lze nalézt v místě vzdělávání budoucího starosty. Zatímco Milan Myška píše o *studii*ch v *Litomyšli*,⁴⁵⁸ Radoslav Fikejz s Vladimírem Velešíkem uvádí, že navštěvoval svitavskou obecnou školu a moravskotřebovské gymnázium.⁴⁵⁹ V tomto ohledu je třeba se alespoň částečně přiklonit k Fikejzovi s Velešíkem, neboť gymnaziální matrika skutečně obsahuje

⁴⁵⁰ Zasedání obecního výboru 5. 1. 1888: SOkA Svitavy, AMS, kn. 151. Obdobně je tomu i v následujících letech. Zasedání o. v. 7. 1. 1885: SOkA Svitavy, AMS, kn. 150; zasedání o. v. 8. 1. 1891: SOkA Svitavy, AMS, kn. 152.

⁴⁵¹ *Sterbefall*. WMTuZ, 2.12.1893, č. 48, s. 4.

⁴⁵² Např.: *Erkrankung*. BN, 25. 11. 1893, č. 22, s. 3; *Zwittau*. Mährisch-schlesischer Korrespondent, 27. 11. 1893, č. 271, s. 2.

⁴⁵³ SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 5852, fol. 111.

⁴⁵⁴ SOkA Svitavy, OS Svitavy, pozůstalostní spis č. IV 1893/434.

⁴⁵⁵ *Sterbefall*. WMTuZ, 2.12.1893, č. 48, s. 4.

⁴⁵⁶ Kopie rodného listu J. Budiga. SOkA Svitavy, Budig Johann a rodina, kart. 1. Z kopie oddacího listu Johanna Budiga st. a jeho ženy Josefy (tamtéž) lze zjistit, že Johannův děd z otcovy strany byl obchodník Gottfried Budik, z matčiny pak tkadlecký mistr Jakob Blaschke.

⁴⁵⁷ Tohoto drobného omylu se dopustil např. ve svém Lexikonu Heller: HELLER: *Mährens Männer. Erster Theil*, s. 9; obdobně též: Johann Budig, Mährisch-schlesischer Correspondent, 11. 6. 1885, č. 131, s. 2.

⁴⁵⁸ MYŠKA a kol: *Encyklopedie*, s. 65.

⁴⁵⁹ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 125.

Budigovo jméno.⁴⁶⁰ Krátce před závěrečnými zkouškami na právnické fakultě vídeňské univerzity se vrátil do Svitav, kde se nacházela otcova stříhárna sukna.⁴⁶¹

V roce 1863 se konala svatba Johanna Budiga a Sofie Steinbrechové, dcery zámožného moravskotřebovského občana a obchodníka s plátnem Vinzenze Steinbrechera.⁴⁶² Z manželství vzešly celkem čtyři děti. Nejstarší syn Maxmilian (často zkráceno na pouhé Max) získal doktorát na vídeňské právnické fakultě. Pokračoval však v otcových šlépějích, a kromě podnikatelských aktivit v rodinné firmě působil jak v komunální,⁴⁶³ tak i celostátní⁴⁶⁴ politice. Dále vykonával funkci prezidenta Rakouské průmyslové a obchodní banky ve Vídni.⁴⁶⁵ Mladší syn Friedrich (často zkráceno na pouhé Fritz) taktéž působil v rodinném podniku i komunální politice.⁴⁶⁶ Vedle nich se s Budigovými jako politiky lze setkat i v jejich třetí generaci.⁴⁶⁷ Opomenuty by neměly zůstat ani dvě Budigovy dcery – Marie a především Helene, která sepsala významné okamžiky Budigových do rodinné kroniky.

Hospodářskou konjunkturu, jež nastala v polovině 60. let předminulého století, využili mnozí podnikavci k založení vlastních firem. Jedním z nich byl i mladý Johann Budig, který v roce 1866 založil firmu Budig & Co.⁴⁶⁸ Podobně jako jiní svitavští továrníci, i on vydělával především na armádních zakázkách. Spolupráci s ministerstvem války navázal během prusko-rakouského konfliktu. Během 90. let začali na vedení firmy participovat i jeho synové. K lednu 1892 proto byla firma přejmenována na *J. Budig & Söhne*.⁴⁶⁹ Na počátku 70. let založil *komerční banku*. Po krachu na burze v roce 1873 však mnoho lidí ztratilo své úspory a dle Heleny Budigové se budoucí starosta jako zakladatel a prezident banky cítil spoluodpovědný, a proto věnoval 10 000 zl. na úhradu škod.⁴⁷⁰

V pouhých 32 letech se stal komunálním politikem, když uspěl v obecních volbách roku 1864. Z raného období lze zmínit zásluhu o výstavbu státní tabákové továrny.⁴⁷¹ Svědectví

⁴⁶⁰ Školní matrika: SOkA Svitavy, Německé reálné gymnasium v Moravské Třebové, kn. 1.

⁴⁶¹ FIKEJZ: *Historie a současnost podnikání*, s. 27.

⁴⁶² Kopie oddacího listu z roku 1838. SOkA Svitavy, BJ a rodina, kart. 1. Steinbrecher byl i členem výboru Obchodní a živnostenské komory v Brně. FIKEJZ: *Historie a současnost podnikání*, s. 27.

⁴⁶³ Od roku 1893 byl členem obecního výboru. Po volbách roku 1911 usednul dokonce v městské radě, a to ve funkci místostarosty města.

⁴⁶⁴ Ve volebním období 1897–1901 získal křeslo poslance říšské rady za Německou lidovou stranu.

⁴⁶⁵ MYŠKA a kol.: *Encyklopedie*, s. 65.

⁴⁶⁶ Od roku 1908 působil ve svitavském obecním výboru. Je jedním z těch, kteří si udrželi mandát i po volbách v roce 1919, konkrétně v dresu Hospodářské strany.

⁴⁶⁷ Max Budig ml. se stal v roce 1927 zastupitelem za Lickovu Živnostenskou stranu. V polovině 30. let zasedal v Poslanecké sněmovně Národního shromáždění za SdP.

⁴⁶⁸ MZA, C 11, kart. 800, sign. V 155, J Budig und Söhne, přádelna na bavlnu a tkalcovna bavlněného a lněného zboží (1892-1930).

⁴⁶⁹ Od 1. ledna 1893 firma měla provozovat předení bavlny a bavlněných odpadků ve Svitavách. *Firma-Protokollirungen*, Amtsblatt zur Brünnener Zeitung, 23. 1. 1893, č. 18, s. 1.

⁴⁷⁰ MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 1.

⁴⁷¹ *Johann Budig*. Mährisch-schlesischer Correspondent, 11. 6. 1885, č. 131, s. 2.

Heleny Budigové však ukazuje, že přestože k výstavbě využil svého vlivu a známost s bývalým generálním ředitelem tabákové reže Krücklem, nebyl sám stoupencem továrny.⁴⁷² Dalším nepopiratelným úspěchem je navázání písemného styku s Oswaldem Ottendorferem, který městu věnoval finanční prostředky pro výstavbu nemocnice, sirotčince a knihovny. Otevření těchto institucí však spadá do funkčního období Sandera.⁴⁷³ Jak již bylo zmíněno výše, Budig se po nezdaru s výstavbou vodovodu rozhodl rezignovat.

Do obecního výboru byl Budig zvolen znovu až roku 1890 a od roku 1904 opět vykonával post starosty. Při příležitosti 70. narozenin jej obecní výbor jmenoval čestným občanem města.⁴⁷⁴ Nejednalo se o jedinou poctu pro úspěšného podnikatele a politika. Jeho jméno se objevilo v uličním plánu města a jeho vlastní vila tak získala novou adresu – *Budigsplatz*.⁴⁷⁵ I přesto, že opustil řady městských zastupitelů, zůstal veřejně aktivní. Pro funkční období 1909–1911 byl členem Kuratoria pro lidovou knihovnu, v němž se setkával společně se svými nástupci Schusterem a Lickem nebo synem Maxem.⁴⁷⁶

Hranice komunální politiky překročil Budig v doplňovacích volbách roku 1876, kdy se stal nástupcem za odstoupivšího poslance Bažanta, který se stal ministerským radou na ministerstvo obchodu. Zcela jednoznačně ovládl většinu obvodů.⁴⁷⁷ Zvolen byl i následně v řádných volbách roku 1879. Nejprve byl členem *alter Fortschrittsclub*, později *Vereinigten Linken*.⁴⁷⁸ Jako člen železničního výboru se věnoval problematice lokálních drah, když svou aktivitou výrazně podpořil vznik místní dráhy Svitavy–Polička–Skuteč⁴⁷⁹ a jako poslanec se zasazoval o vybudování železnice z Prostějova do Moravské Třebové.⁴⁸⁰ Budigovým nástupcem se stal brněnský advokát Fritz Wenzlitzke. Zajímavé je též svědectví Budigovy dcery o časovém vytížení, které s sebou přinášelo kumulování funkce starosty, poslance a fabrikanta.⁴⁸¹ I proto se již po konci funkčního období v roce 1885 rozhodl mandát dále neobhajovat.

⁴⁷² MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 1.

⁴⁷³ Johann Budig, Mährisch-schlesischer Correspondent, 11. 6. 1885, č. 131, s. 2. MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 4–5.

⁴⁷⁴ Sám byl tou dobou ve Vídni. Mimořádné zastupitelstvo k této příležitosti svolal místostarosta Sigmund. *Herr Bürgermeister Jobaann Budig, Ehrenbürger der Stadt Zwittau*. ZN, 3. 5. 1902, s. 1–2.

⁴⁷⁵ Jedná se skutečně o výjimečnou kombinaci mezi všemi starosty města. Lick i Schuster byli čestnými občany, po Schwabovi byla zase pojmenována ulice. Stejného, tedy obého uznání se dočkal již jen lékař a člen o. v. Anton Lichtneckert a svitavský rodák a mecenáš Oswald Ottendorfer.

⁴⁷⁶ SOKA Svitavy, AMS, kart. 331.

⁴⁷⁷ *Johann Budig* Mährisch-schlesischer Correspondent, 11. 6. 1885, č. 131, s. 2.

⁴⁷⁸ Tamtéž.

⁴⁷⁹ SOKA Svitavy, OÚ Moravská Třebová, kart. 664; tamtéž, AMS, kart. 603.

⁴⁸⁰ *Johann Budig*, Mährisch-schlesischer Correspondent, 11. 6. 1885, č. 131, s. 2.

⁴⁸¹ „Fast alle Wochen nach Wien [...] Bei der Rückkehr warteten schon im Geschäft und im Ant eine Menge Dinge auf Erledigung und zu kurz kam dabei nur – die Familie!“ MMG Svitavy, Rodinná kronika Budigů, R-170, s. 1.

Johann Budig zemřel v průběhu 1. světové války, 8. října 1915 – náhle a bez bolesti.⁴⁸² Zpráva o jeho úmrtí byla otištěna ve *Zwitatuer Nachrichten* dne 16. října.⁴⁸³ Stručný článek se snažil shrnout život a činnost bývalého starosty.⁴⁸⁴ Poté, co se zpráva o úmrtí rozšířila, vyvěsily se na městské budovy černé prapory. Tisk popisuje, jak se informace stala součástí rozhovorů občanů ve městě, již se shodovali, že odešla vynikající osobnost.⁴⁸⁵ S ohledem na to svolal starosta města na sobou 10. října mimořádnou schůzi obecního výboru⁴⁸⁶ Zajímavý je také osud Budigovy bohaté pozůstalosti. Dle pozůstalostního spisu se členy rodiny majetkově vyrovnal již před svou smrtí, proto dědictví v soudním řízení přijali pouze oba synové. Max získal do výlučného vlastnictví dům č. 679, v němž již bydlel, a Fritz zase dům č. 293. Právo na dožití v něm měly jeho sestry a matka.

VI.7 Friedrich Sander (1885–1893)

Narození: 18. červenec 1841 v Poličce

Úmrtí: 4. července 1915 ve Svitavách

Podobně jako tomu bylo u Budiga, nepocházel ani Sander ze Svitav, nýbrž z české Poličky, kde jeho otec Karl působil jako lékárník. Rodina se do nového domova přestěhovala v roce 1845, tedy čtyři roky po Friedrichově narození.⁴⁸⁷ Obdobně jako jeho otec, stal se i Friedrich po získání titulu magistr farmacie lékárníkem a pracoval v rodinné lékárně *Zum Auge Gottes*.⁴⁸⁸ 23. května 1868 si v Moravské Třebové vzal Emmu Steinbrecherovou,⁴⁸⁹ s níž měl 3 syny – Fritze, Viktora a Ottu.⁴⁹⁰ Sanderovi žili v bytě domu č. p. 105 na svitavském náměstí společně se zaměstnanci lékárny, která se nacházela ve stejném domě.⁴⁹¹ Friedrich Sander zde žil i po smrti své manželky, a to s rodinou svého syna Viktora (tj. jeho ženou Luisou⁴⁹² a synem Viktorem) a starala se o vlastní pečovatelka.⁴⁹³

⁴⁸² *Johann Budig* †. ZN 16. 10. 1915, č. 42, s. 4.

⁴⁸³ Tamtéž.

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 4–5.

⁴⁸⁵ *Trauerkundgebungen*. ZN 16. 10. 1915, č. 42, s. 5.

⁴⁸⁶ *Außerordentliche Ausschußsitzung*. ZN 16. 10. 1915, č. 42, s. 5. Na této schůzi shrnul významné Budigovy aktivity, mj. jeho zásluhu o stavbu prvního vodovodu nebo zřízení elektrárny, kterou označil za stálý příjem zdrojů.

⁴⁸⁷ SOkA Svitavy, SL 1900, kart. 371. SOA Zámorsk, SMVK, matrika narozených, sign. 1658, f. 47. Taktéž Friedrichův děd Johann byl poličským lékárníkem.

⁴⁸⁸ *Friedrich Sander*. Mährisch-schlesischer Correspondent, 11. 8. 1886, č. 181, s. 2.

⁴⁸⁹ Emma byla dcerou Kajetana Steinbrechera, občana z Moravské Třebové (bližší charakteristiku matriční záznam neuvádí). Jejím dědem byl dědičný rychtář vesnice Stádlo, ležící v panství Šternberk. SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-11 5553, f. 5. Kajetan Steinbrecher byl bratrem Vinzenze Steinbrechera (tchán Johanna Budiga) a Franze Salese Steinbrechera (starosta M. Třebové). Manželky starostů Budiga a Sandera tak byly příbuzné.

⁴⁹⁰ SOkA Svitavy, SL 1880, kart. 350.

⁴⁹¹ Např. roku 1869 se Sanderem bydlel asistent Anton Přikryl a asistent Emanuel Weis, SOkA Svitavy, SL 1869, kart. 332.

⁴⁹² Luisa byla dcerou radního Adolfa Kuttiga. *Verschiedenes*. WMTuZ, 19.11.1898, č. 47, s. 4.

⁴⁹³ SOkA Svitavy, SL 1910, kart. 409.

Sanderovi představují po Budigových další rodinu, v níž se po několik generací úspěšně dědila nejen profese, ale i kariéra komunálního politika. Friedrichův otec Karl náležel k předním představitelům nejstarší volené reprezentace ve Svitavách. Již v prvním volebním období byl zvolen městským radním a na tomto postu setrval až do svého odchodu na konci 60. let.⁴⁹⁴ Podobnou aktivitu lze nelézt i u prostředního Friedrichova syna Viktora, který byl po čtyři volební období zastupitelem předválečného obecního výboru (nejprve jako „nezávislý“, posléze jako člen Německého lidového spolku). V roce 1911 se stal i městským radním.⁴⁹⁵ Všichni nadto byli vlastníky svitavské lékárny.⁴⁹⁶

Friedrich Sander působil jako člen obecního výboru celkem 27 let (1870–1896), z čehož devět let stál v čele města jako jeho starosta. Předtím byl v letech 1882–1885 místostarostou města.⁴⁹⁷ Jeho význam nelze hodnotit izolovaně, neboť mnoho projektů zasahuje do funkčního období jak Sandera, tak Budiga, kterého po jeho rezignaci nahradil. Přesto to bylo právě za jeho starostování, když se dobudovaly a otevřely tři významné instituce spojené s finanční pomocí rodáka Ottendorfera (nemocnice v roce 1885, sirotčinec v r. 1886 a veřejná knihovna v roce 1892). Roku 1894 po více než 20 letech rezignoval na funkci předsedy místního školského výboru.⁴⁹⁸ Své politické angažmá ukončil po uplynutí funkčního období obecního výboru zvoleného roku 1899.

Podobně jako jiní, byl i Sander členem mnohých spolků. Roku 1887 byl jmenován dokonce čestným členem ve sboru dobrovolných hasičů. Dále působil též v mužském pěveckém sboru, střeleckém spolku nebo též vojenském spolku veteránů. Zástupci těchto spolků se účastnili též jeho pohřbu.⁴⁹⁹ Zemřel v průběhu 1. světové války, 4. července 1915.⁵⁰⁰ Nekrolog ve *Zwittauer Nachrichten* charakterizoval emeritního starostu jako laskavou osobnost a dobrosrdečného člověka, který podporoval širokou veřejnost a zastával se chudých. Obdobně se vyjádřil nad hrobem zesnulého v zastoupení starosty i místostarosta Hugo Albrecht.⁵⁰¹ Ze čtveřice posledních starostů je jediným, který nebyl oceněn čestným občanstvím. Na základě pozůstalostního spisu lze zjistit, že všichni tři synové Sandera přežili. Fritz byl fabrikantem v Českém Krumlově, Viktor lékárníkem ve Svitavách a Otto okresním soudcem v Korneuburgu.⁵⁰²

⁴⁹⁴ SOkA Svitavy, AMS, kart. 285.

⁴⁹⁵ SOkA Svitavy, AMS, kart. 330–331.

⁴⁹⁶ Viktor je do sčítacích operátů zapsán jako vlastník lékárny již roku 1900, tedy v necelých 30 letech. SOkA Svitavy, SL 1900, kart. 371.

⁴⁹⁷ *Friedrich Sander*, Mährisch-schlesischer Correspondent, 11. 8. 1886, č. 181, s. 2.

⁴⁹⁸ *Resignation*. WMTuZ, 20. 1. 1894, č. 3, s. 4.

⁴⁹⁹ *Ehrenmitgliedschaft*, Mährisch-schlesischer Correspondent, 11.5.1887, č. 107, s. 4; *Altbürgermeister Friedrich Sander †*. ZN, 10. červenec 1915, č. 28, s. 2.

⁵⁰⁰ Příčinou úmrtí byla mozková obrna. SOA Zámorsk, SMVK, matrice zemřelých, sign. M-30 7914, f. 166.

⁵⁰¹ Ten se pozitivně vyjádřil též k jeho nacionálnímu smýšlení. *Altbürgermeister Friedrich Sander †*. ZN 10. červenec 1915, č. 28, s. 2.

⁵⁰² SOkA Svitavy, OS Svitavy, pozůstalostní spis č. A 366/15.

VI.8 Karl Schuster (1902–1918)

Narození: 10. října 1846 ve Svitavách

Úmrtí: 21. března 1929 ve Svitavách

Karl Schuster se narodil ve Svitavách dne 10. října 1846. Nepochybně jej v profesním životě, totiž podnikání v oblasti textilnictví, ovlivnilo prostředí, v němž vyrůstal. Karlův otec, Anton Schuster, byl soukeníkem, jeho děd, Josef Schuster, zase barvířem.⁵⁰³ Na podzim 1868 si vzal Adelheid Tempesovou,⁵⁰⁴ s níž měl celkem šest dětí (dva syny a čtyři dcery), které se narodily v rozmezí od konce 60. do konce 80. let 19. století.⁵⁰⁵ Svitavský starosta patřil k movitým občanům, neboť vlastnil dům na *Hältergasse* č. p. 485, další pozemky a textilní továrnu.⁵⁰⁶

Historie Schusterovy firmy se počala psát již v roce 1878. To byla zapsána do obchodního rejstříku u brněnského krajského soudu. Textilní továrna se specializovala dle rodinné tradice na barvení a apreturu. Do chodu podniku se postupně zapojovali i fabrikantovi potomci. Julius se nejdříve stal prokuristou, v roce 1913 však již celý podnik převzal. Vzhledem k jeho brzkému úmrtí v únoru 1914 převzal již nedlouho poté otěže Karl Schuster ml. Ten zemřel až v červenci 1943. Formálně pak továrnu převzaly jeho dědičky, totiž manželka Hermine a dcery Waltraud a Adelheid, a to až do doby, než byla firma zkonfiskována. Zařazena byla do národního podniku.⁵⁰⁷

Do veřejného života vkročil poměrně mlád, a to zvolením do obecního výboru roku 1872. Netrvalo dlouho a Schuster se stal městským radním (1876). Souběžně s touto funkcí se roku 1877 stal předsedou stavební komise. Za největší úspěchy v nejvyšší pozici ve městě lze Schusterovi přičítat dokončení stavby jatek či odkup plynárny od firmy Müller & Pirschl. V podobný čas daroval jeho předchůdce Budig městu elektrárnu.⁵⁰⁸ Velký význam sehrál při dokončení svitavského vodovodu, za což mu bylo na konci roku 1912 společně s ministrem vnitra von Heinoldem a ministerským radou Deutschem uděleno čestné občanství města Svitavy.⁵⁰⁹ Oceněn byl i řádem Františka Josefa, a to za všechny činnosti, které mnohdy překračovaly hranice města. Připomeňme ještě jeho členství v okresní školní radě.⁵¹⁰ Jak stojí v kapitole o válečné činnosti svitavské

⁵⁰³ SOA Zámorsk, SMVK, matrika narozených, sign. M-30 2402, f. 148. Matka Juliana (roz. Langerová) byla dcerou svitavského soukenického mistra. Schusterova rodina prý vlastnila barvířnu po dlouhé generace. *Karl Schuster*, ZN, 4. 1. 1913, č. 1, s. 3.

⁵⁰⁴ SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 2415, f. 65. Adelheid byla dcerou klempíře Johanna Antona Tempese, svého času městského radního.

⁵⁰⁵ SOkA Svitavy, SL 1890, kart. 351; SL 1900, kart 379; SL 1910, kart. 418.

⁵⁰⁶ SOkA Svitavy, SL 1910, kart. 418.

⁵⁰⁷ MZA, fond C 11 civilní, kart. 743, Sign. J VI 59, C. Schuster.

⁵⁰⁸ *Karl Schuster*, ZN, 4. 1. 1913, č. 1, s. 3.

⁵⁰⁹ *Festnummer aus Anlass der Eröffnung des städtischen Wasserwerkes*. ZN, 4. 1. 1913, č. 1, s. 1–3.

⁵¹⁰ *Karl Schuster*, ZN, 4. 1. 1913, č. 1, s. 3.

samosprávy, nevedlo se Schusterovi, který v tomto období oslavil své 70. narozeniny, zdravotně příliš dobře. V jeho úřadu jej zastupoval zejména místostarosta Budig. Po převratu v roce 1918 na svůj úřad rezignoval. Členem obecního výboru byl celkem 46 let. 26 let pak působil jako radní a 16 let jako starosta Svitav.

Ze soukromých aktivit lze zmínit zvolení do čela střeleckého spolku⁵¹¹ či obdobnou činnost ve spolku na ochranu dětí.⁵¹² O trávení času čestného občana Schustera v meziválečné době, tj. po rezignaci na úřad starosty a vystoupení z firmy, mnoho nevíme. 23. března 1929 vyšla na třetí straně *Zwittauer Nachrichten* zpráva o jeho úmrtí.⁵¹³ Zemřel po krátké nemoci ve věku nedožitých 83 let.⁵¹⁴ Značně problematické je případné zpracování Schusterovy pozůstalosti. Jeho spis nacházející se ve fondu Okresního soudu ve Svitavách je jeden z těch, které poničilo nevhodné skladování a bez poškození bylo možné prostudovat jen několik málo stran. Jisté je, že pořídil závěť, otázkou je však obsah. Naneštěstí se v depozitu archivu (alespoň prozatím) nenachází ani sbírka testamentů z daného roku.⁵¹⁵

VI.9 Karl Lick (1918–1935)

Narození: 27. října 1859 ve Svitavách

Úmrtí: 29. září 1935 ve Svitavách

Karl Lick se narodil 27. října 1859 ve Svitavách v rodině bednářského mistra Theodora Licka a Franzisky Pohankové,⁵¹⁶ tedy jako jediný z devíti prezentovaných starostů až po revolučních letech na konci 40. let i po konání prvních obecních voleb. Byl nejstarší ze čtyř, resp. pěti sourozenců.⁵¹⁷ Za zmínku stojí zejména jeho mladší bratr Gottfried, který působil jako prokurista firmy J. Budig & Söhne.⁵¹⁸ Po absolvování obecné a měšťanské školy měl ve studiích pokračovat dále, leč brzká smrt obou rodičů to zmařila. Karl, který sotva nabyt zletilosti, se tak musel postavit

⁵¹¹ *Schützenverein*. WMTuZ, 3. 3. 1894, č. 9, s. 4.

⁵¹² WALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 37.

⁵¹³ *Altbürgermeister Carl Schuster* †. ZN 23. 3. 1929, č. 12, roč. 29, s. 3.

⁵¹⁴ SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 7914, f. 658.

⁵¹⁵ SOKA Svitavy, fond Okresní soud Svitavy, Spis pozůstalostního řízení D 100/29. K pozůstalostnímu řízení bylo povoláno celkem šest zůstavitelových potomků (dcery Anna Jungová, Marie Pirschlová, Olga Schusterová; syn Karl Schuster; po zemřelé dceři Mathildě Tempesové vnuk zůstavitele Robert Tempes a po zemřelém synovi Juliovi vnučka Margaretha Schusterová). Nejvíce snad získala dcera Olga, které připadlo vlastnictví k domu včetně práva doživotního výměnku a služebnosti bytu plynoucí již ze smlouvy z roku 1916.

⁵¹⁶ Též jeho děd Anton Lick byl bednářským mistrem. Děd z matčiny strany byl tkadlecký mistr Anton Pohanka. SOA Zámorsk, SMVK, matrika narozených, sign. M-30 2404, f. 107.

⁵¹⁷ Nejmladšími sourozenci byly sestry – dvojčata Maria a Franziska. Maria však zemřela jako novorozeně. SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 2422, f. 103.

⁵¹⁸ SOKA Svitavy, Mezifondový soubor fotodokumentace, fasc. 15. Dle pozůstalostního spisu Karla Licka pak byl ředitelem v penzi. SOKA Svitavy, OS Svitavy, pozůstalostní spis č. D 293/35.

na vlastní nohy. Od roku 1873 pracoval jako kancelista v advokátní kanceláři, o dva roky později již vykonával obdobnou práci pro město Svitavy, resp. městskou spořitelnu, s níž následně spojil největší část svého života.⁵¹⁹

V roce 1888 se oženil s o téměř šest let mladší Julií Hnilitschkovou, dcerou kavárníka Alexandera Hnilitschky.⁵²⁰ Jeho tchán byl taktéž významným svitavským politikem a dlouholetým zastupitelem. Karl a Julie Lickovi měli postupně pět dětí, nejprve dva syny, kteří později oba získali titul inženýra, a poté i tři dcery. K říjnu 1935 žili Bruno, Elisabeth a Maria (Baumgartnerová) ve Svitavách. Elisabeth byla úřednicí ve spořitelně a žila v domě s rodiči. Maria žila s manželem Hugem (bankovním úředníkem) ve stejném době s bratrem Brunem (soukromým úředníkem⁵²¹) ve Steinergerasse č. p. 13.⁵²² Margareta Brexlová (žena úředníka) pak žila v Liberci a nejstarší syn Karl (podnikový inženýr) v Nejdku u Karlových Varů.⁵²³

Komunálním politikem se Lick stal roku 1896, kdy byl úspěšně zvolen zastupitelem. V následujících letech představoval jednu z hlavních tváří Německého lidového spolku, přesto je zajímavé, že až do svého zvolení starostou po převratu roku 1918 nezasedal v městské radě. Jako lídr sice nikdy nedovedl Živnostenskou stranu k vítězství v komunálních volbách, přesto až do roku 1935 díky důvěře ostatních stran zastával post starosty. Mezi jeho hlavní úspěchy v této funkci lze jmenovat výstavbu více než 300 nových bytů nebo pronajmutí Langerovy vily, čímž město získalo nové prostory pro úřadování. Taktéž došlo k modernizaci plynárny a rozšíření nemocnice. Město v této době získalo i větší portfolium volnočasového vyžití, jmenujme zejm. kino Elysium či městský rybník.⁵²⁴

Starosta Lick byl členem i činovníkem mnoha spolků. Vzhledem k větší rozmanitosti meziválečných pramenů lze v tomto směru zrekonstruovat Lickovy aktivity o něco lépe. Stal se pokladníkem sboru dobrovolných hasičů⁵²⁵ či předsedou školského spolku.⁵²⁶ Čestným členstvím byl oceněn v tělovýchovném a pěveckém spolku i ve spolku dobrovolných hasičů.⁵²⁷ I další členové Lickovy rodiny byli aktivní ve spolcích. Dcera Lise byla zapisovatelkou ženské a dívčí skupiny *Deutsche Nordmährens*⁵²⁸ a zastupující zapisovatelka Německého kulturního svazu.⁵²⁹

⁵¹⁹ *Lebenslauf*, ZN, 5. 10. 1935, č. 40, s. 2.

⁵²⁰ SOA Zámorsk, SMVK, matrika sňatečních obřadů, sign. M-30 5851, f. 14. Svědky byly svitavští fabrikanti Johann Sigmund a Julius Strakele.

⁵²¹ WALENTA: *Adressbuch 1935*, s. 124.

⁵²² Tamtéž, s. 95.

⁵²³ SOkA Svitavy, OS Svitavy, pozůstalostní spis č. D 293/35.

⁵²⁴ SOkA Svitavy, Karl Lick, fasc. 1.

⁵²⁵ WALENTA: *Adressbuch 1911*, s. 36; TÝŽ: *Adressbuch 1926*, s. 177.

⁵²⁶ TÝŽ: *Adressbuch*, s. 38.

⁵²⁷ *Carl Lick*. *Deutschmährische Heimat*, 01.-02.1930, č. 1–2, s. 10.

⁵²⁸ TÝŽ: *Adressbuch 1926*, s. 176. TÝŽ: *Adressbuch 1929*, s. 126.

⁵²⁹ Z pramenů prokazatelně tuto funkci vykonávala roku 1936 a 1938. SOkA Svitavy, OÚ MT, fasc. 1618.

Např. jeho žena pak byla předsedkyní ženské skupiny Německého kulturního svazu.⁵³⁰ Kromě toho všeho byl Lick autorem několika knih o regionální historii, a to přesto, že nikdy nedosáhl žádného formálního vzdělání. Shromáždil velké množství pramenů, z nichž podstatnou část je možné nalézt v jeho pozůstalosti v litomyšlském archivu.⁵³¹ Význam má i pro oblast spořitelnictví. Stal se zakladatelem spolku německých spořitelů na Moravě a jako zástupce moravských spořitelů byl též v direktoriu Říšského svazu spořitelů. Po vzniku Československa se stal místopředsedou spolku německých spořitelů v republice.⁵³²

Roku 1929 mu bylo u příležitosti 70. narozenin uděleno čestné občanství města Svitavy.⁵³³ Karl Lick zemřel náhle 29. září 1935 v nedožitých 76 letech krátce po své rezignaci na starostenský úřad.⁵³⁴ Pro svitavskou liberální samosprávu to byla velká ztráta. *Zwittauer Nachrichten* věnovaly této zprávě mimo titulní i tři následující strany.⁵³⁵ Pohřeb bývalého starosty se stal celospolečenskou událostí, jíž se účastnili představitelé svitavské samosprávy i zástupci spolků a československých spořitelů.⁵³⁶ Lickova pozůstalost se nachází v litomyšlském archivu, obsahuje však zejména opisy pramenů, s nimiž Lick pracoval.

⁵³⁰ WALENTA: *Adressbuch 1926*, s. 179. SOKA Svitavy, OÚ MT, fasc. 1618.

⁵³¹ SOKA Svitavy, Karl Lick, kart. 1–2.

⁵³² *Carl Lick*. *Deutschmährische Heimat*, 01.-02.1930, č. 1–2, s. 9–11.

⁵³³ Zasedání zastupitelstva dne 26. 10. 1929: SOKA Svitavy, AMS, kn. 163.

⁵³⁴ Dle matriky zemřel na problémy se srdcem. SOA Zámorsk, SMVK, matrika zemřelých, sign. M-30 9002, f. 232.

⁵³⁵ *Zwittauer Nachrichten* ze dne 5. 10. 1935.

⁵³⁶ *Der letzte Weg*. ZN, 5. 10. 1935, č. 40, s. 3–4.

VII. Závěr

Jabloň na zahrádce nezasadil dědeček, ale kdosi jiný, neznámý. A hrníček v almárce není po babičce, ale – po Němcích. Teta nebydlí ve vedlejší vsi a tátovi spolužáci z národní školy jsou jacísi neznámí lidé kdesi daleko.

Petr Pithart, Předmluva ke Kronice města Svitavy

O sepsání předmluvy ke svitavské *Kronice*⁵³⁷ požádali její autoři bývalého českého premiéra a předsedu Senátu Petra Pitharta. Ten svém textu přemítá nad smyslem tzv. „malých“ dějin. Za přirozený považuje *hled po identitě* – hledání odpovědí na otázky kým jsme, odkud a kam jdeme. Svitavská identita je však něčím zvláštní. Jak naznačuje úvodní citát, současní obyvatelé města jsou většinou potomci nově příchozích z různých koutů republiky. I přesto si troufám tvrdit, že i v tomto kousku kraje touží tito noví obyvatelé po poznání té části identity města, jež mu byla vtištěna pro nás neznámými a cizími lidmi. Jednou z motivací napsání této práce bylo vytvořit kamínek do mozaiky poznání dějin Svitav a učinit tváře těchto cizích osob známějšími.

Tato práce zpracovává podstatnou výseč německé historie samosprávy města Svitavy, kterou lze nazvat liberální. V některých aspektech se blíže zaměřuje na funkční období čtyř starostů, již stáli v čele města mezi lety 1879–1935, kdy došlo k nejvýraznějšímu rozvoji města. Vzhledem k tomu, že vymezené období překračuje 1. světovou válku a pokrývá většinu období meziválečné Československé republiky, nabízela se komparace změn a kontinuity.

Pro pochopení fungování obecní samosprávy ve Svitavách ve vymezeném období, jakož i naplnění dalších cílů bylo podstatné zpracování tří pilířů – analýzy obecních voleb, charakteristiky obecního hospodaření a vytvoření elementárních biogramů svitavských starostů. Ne všechny aspekty občanské společnosti, které se více či méně vážou na činnost samosprávy, tu mohly být vzhledem k rozsahu práce detailněji prezentovány. Pouze nastíněna v základních rysech zůstala problematika spolků a festivů nebo charakteristika svitavského průmyslu či školství. Na tyto aspekty však lze navázat v některých dalších pracích.

Jednotlivé pilíře se opíraly o již existující výzkum. Navazovaly na metodiku stanovenou německou historiografií, kterou převzala tzv. moravská škola. Z regionálního hlediska doplňuje práce zejména výstupy autorské dvojice Fikejze a Velešíka. Zatímco jejich práce byly laděny spíše pozitivisticky, snažil jsem se výzkum v oblasti obecních voleb a obecních rozpočtů doplnit kvantitativními metodami a novými závěry. Prostřednictvím biogramů starostů byla „pouze“ nastíněna základní fakta k jejich životům. Zajisté se nabízí široké pole možností, jak dále s jejich příběhy pracovat. Nicméně považuji za podstatné zdůraznit, že se jedná o vůbec první práci, která prezentuje všechny starosty sledovaného období.

⁵³⁷ FIKEJZ – VELEŠÍK: *Kronika*, s. 7–9.

Podoba i výsledky obecních voleb doznaly ve sledovaném období značných změn. Sdružování politiků se výrazněji projevilo až na přelomu 19. a 20. století, kdy vznikl hegemon svitavské politiky – Německý lidový spolek. V důsledku legislativních změn po 1. světové válce pak politické stranictví představovalo jedinou možnost politické participace na obecní úrovni. V prostředí Svitav nejvíce dominovala Německá lidová strana pod vedením pátera Fritschera a Německá živnostenská strana, jejímž lídrem byl starosta Lick. Výraznou roli hrála též německá sociální demokracie, která dokonce vyhrála první poválečné volby, což odpovídá tehdejšímu (1919) trendům v městském prostředí.

Výrazněji se po vzniku ČSR mohli projevat i ti, jimž do té doby nebylo dáno příliš příležitostí – obecně se jedná o ženy a ve Svitavách dále i o českou menšinu. Účast žen však přesto byla navzdory meziválečným změnám prakticky nulová. Na kandidátních listinách se totiž vyskytovaly převážně na nižších pozicích, které jim při vázanosti kandidátek nedávaly v podstatě žádné šance ke zvolení. Přísloušnou výjimkou potvrzující pravidlo představuje křesťanská sociálka Marie Fialová, která patřila k nejdéle sloužícím zastupitelům i radním. Česká menšina si udržovala svůj pravidelný zisk několika mandátů především díky své jednotnosti.

V městském zastupitelstvu i radě se se vznikem ČSR objevuje velké množství nových tváří. Stálíci a symbolem kontinuity je především starosta Lick, který převzal štafetu ve vedení města krátce po vzniku ČSR, tedy ještě před prvními volbami. Lickova rezignace, resp. smrt je faktickým dělítkem mezi liberální samosprávou a počátkem sílícího vlivu nedemokratických myšlenek ve Svitavách. Tento přechod je zřetelný zvláště při obecních volbách roku 1938, v nichž v převaze zvítězila Henleinova Sudetoněmecká strana a zastupitelské lavice se z velké míry obměnily.

Jak se tradičně uvádí, alfu a omegu činnosti obecních samospráv představovaly finance, totiž správa vlastního majetku. I veškerá další agenda – přenesené i samostatné působnosti – byla odvislá od stavu hospodaření. Obce však po celé sledované období neměly dostatečné zdroje k pokrytí všech výdajů. Tyto hledaly zejména ve zvyšování obecních přírůžek k přímým daním a přírůžek ke konzumnímu zboží. Oproti obecním volbám se v oblasti hospodaření legislativa po roce 1919 materiálně příliš nezměnila. Při pohledu na výši deficitů a výši obecních přírůžek je navzdory formální změně legislativy zřetelná kontinuita. Tristní stav obecních financí se prohluboval, což byl důsledek především globální hospodářské situace, která neumožnila vytvořit takové podmínky, za nichž by bylo možné ozdravit obecní finance.

Velké projekty se vůbec v prostředí Svitav neobešly bez skandálů a kontroverzí. Nechut' občanů k investici do Langerovy vily byla jen vrcholem toho, čím si město prošlo v předchozím období. Kritici vyčítali starostovi Budigovi, že stavbou vodovodu sleduje především své vlastní podnikatelské záměry. To jej donutilo na vykonávanou funkci rezignovat. Ironií osudu bylo,

že to byl požár právě v Budigově továrně, který urychlil konečnou výstavbu vodovodu. Pikantní se stala též otázka veřejného osvětlení. Spor mezi plynárnou a městem rozhodoval soud a situace se vyřešila až po koupi podniku ze strany města.

Muži zvolení do funkce starosty se řadili mezi nejvýraznější obecní politiky. Pro výkon tohoto úřadu, který velmi zásadním způsobem ovlivňoval směřování celého města, bylo zapotřebí nejen dostatečné podpory ze strany voličů, ale i samotného zastupitelstva. Cílem bylo prezentovat životy všech starostů, vč. těch nejstarších v co nejširší míře, přesto jsem narážel na objektivní překážky – nedostatek pramenů vztahujících se k těmto osobám. Tento paradox velmi dobře vyjádřila Marie Macková:⁵³⁸

„[tvorba biografie konkrétních osob] bývá zatížen[a] zároveň nedostatkem informací určitého druhu, což některé badatele dovede dohnat až k téměř absurdnímu tvrzení, že např. o daném starostovi nelze nic napsat, ačkoli byl v úřadě třeba dvě desetiletí.“

V tomto ohledu se ukázalo jako velmi praktické využít full-textové vyhledávání v moderních digitálních databázích. I díky tomu bylo možné vytvořit o něco komplexnější obrazy životů jednotlivých starostů.

Ve vymezeném období stálo v čele města devět mužů. Avšak více než dvě volební období zastávala tento post pouze poslední čtveřice mužů. Ta je spojena též s největším hospodářským rozmachem Svitav projevujícím se ve zvýšené výstavbě infrastruktury. Ani starostové z první pětice však nejsou bez zásluh. Přestože v čele města stáli před tímto rozmachem a nadto každý z nich nikdy více než dvě funkční období, neznamená to, že by se po konci mandátu stáhli do ústraní. Naopak byli nadále veřejně aktivní. Vymykají se pouze první dva starostové, Schwab a Tempes, kteří se z objektivních důvodů již nemohli účastnit veřejného života. Schwab se narodil na samém přelomu století, a svá aktivní léta prožil především před rokem 1850. Tempes naopak zemřel poměrně předčasně v 60. letech 19. století.

Mezi starosty převažovali příslušníci *Besitzbürgertum*. Hned tři z nich vlastnili tovární podnik a další se věnovali obchodu v jiné formě či řemeslu. Výjimku představovali především dva pánové. Karl Lick působil jako zaměstnanec, později ředitel spořitelny a taktéž se aktivně věnoval regionální historii. Sander pak byl lékárníkem a jako magistra farmacie jej lze též řadit mezi vzdělané měšťanstvo. Za jeden z pilířů občanské společnosti je považována spolková činnost. Spolky totiž byly založeny na demokratických principech a docházelo skrze ně k osvojování takových kompetencí, které pak jejich členové mohli využít při výkonu politických funkcí. Zároveň na jejich akcích a schůzích docházelo ke kontaktu politických špiček s občany obce. Prezentované osobnosti byli taktéž členy rozličných spolků, mnohdy pak přímo jejich funkcionáři.

⁵³⁸ MACKOVÁ: *Obecní samospráva v kontextu č. regionálního bádání*, s. 110.

Na úplný závěr považuji za vhodné uvést několik úvah, jakým směrem se mohou ubírat další odborné práce zabývající se svitavskou samosprávou či obecně občanskou společností ve Svitavách na pomezí 19. a 20. století. Předně není vyčerpán výčet osobností, k nimž lze zpracovat obdobné biogramy, o něž jsem se pokusil v této práci. Jednou z možných osobností je i místostarosta a poslanec říšského i zemského sněmu Hugo Albrecht.⁵³⁹ Dalším možným směrem je zpracování života a činnosti politiků v rámci jedné rodiny. V tomto ohledu je nejzajímavější patrně rodina Budigova, u níž nehrozí nedostatek pramenného materiálu. A právě proto, že některá z těchto témat časově překračují rok 1918, považuji za užitečné, že tu v případě Svitav vznikla práce, která se zaměřuje na kontinuitu na obecní úrovni před rokem 1918 a po něm. Potenciál skýtá i zpracování svitavské občanské společnosti v meziválečném období, neboť je tu stále dost nevyužitého archivního materiálu. Díky tomu by mohly být detailněji rozpracovány fenomény, které jsem v této práci pouze nastínil.

⁵³⁹ Ve fondu svitavského okresního soudu se nachází jeho pozůstalost. Potenciál však mají i další osobnosti spojené se Svitavami – Oswald Neumeister, Franz Jesser, Karl Fritscher, Max Budig apod.

Přílohy k obecním volbám

Tabulka 3: Počet oprávněných voličů a volební účast

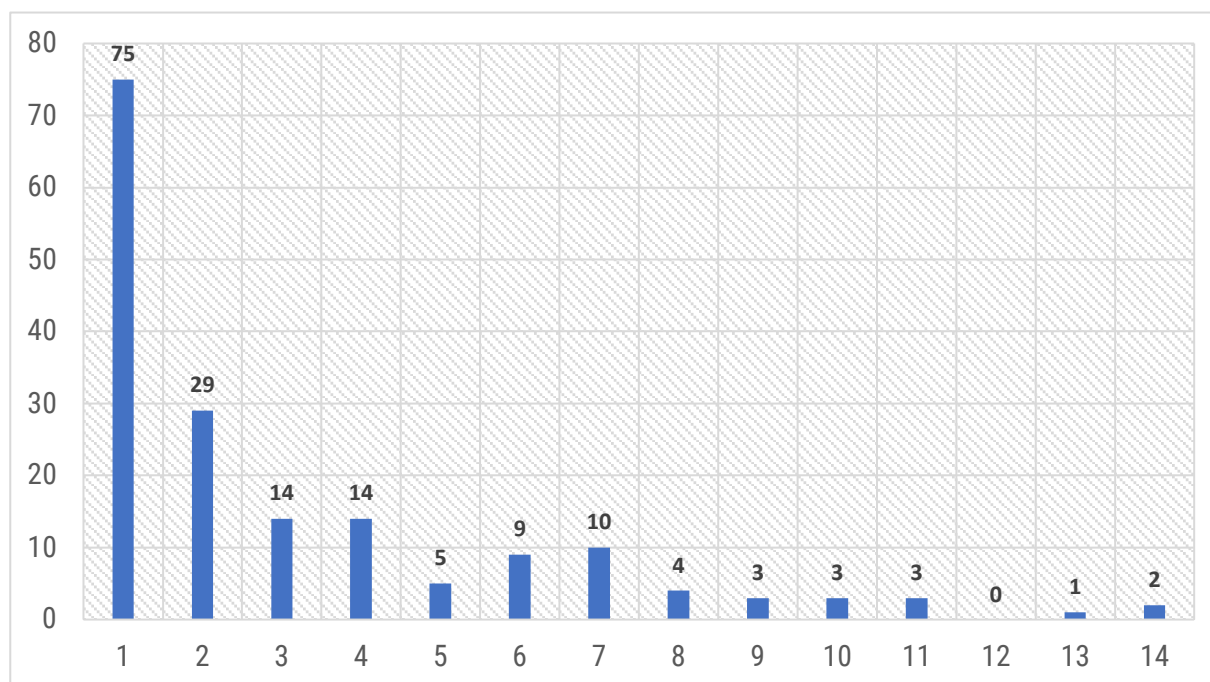
Rok konání voleb	Počet obyvatel Svitav (k nejbližšímu sčítání lidu) ⁵⁴⁰	Počet oprávněných voličů	Volební účast	Podíl oprávněných voličů na obyvatelstvu (zaokrouhлено)
1850	5 097 (k roku 1857)	529	232 (43,9 %)	10,4 %
1861	5 097 (k roku 1857)	632	135 (21,4 %)	12,4 %
1864	5 800 (k roku 1869)	729	154 (21,1 %)	12,6 %
1866	5 800 (k roku 1869)	772	123 (15,9 %)	13,3 %
1869	5 800 (k roku 1869)	832	137 (16,5 %)	14,3 %
1872	5 800 (k roku 1869)	765	201 (26,3 %)	13,2 %
1875	6 351 (k roku 1880)	700	87 (12,4 %)	11 %
1878	6 351 (k roku 1880)	678	146 (21,5 %)	10,7 %
1881	6 351 (k roku 1880)	684	73 (10,7 %)	10,8 %
1884	6 351 (k roku 1880)	781	98 (12,5 %)	12,3 %
1887	7 787 (k roku 1890)	948	160 (16,9 %)	12,2 %
1890	7 787 (k roku 1890)	996	253 (25,4 %)	12,8 %
1893	7 787 (k roku 1890)	1 048	390 (37,2 %)	13,5 %
1896	9 029 (k roku 1900)	1 132	418 (36,9 %)	12,5 %
1899	9 029 (k roku 1900)	1 275	584 (45,8 %)	14,1 %
1902	9 029 (k roku 1900)	–	–	–
1905	9 649 (k roku 1910)	1 401	393 (28,1 %)	14,5 %
1908	9 649 (k roku 1910)	1 509	401 (26,6 %)	15,6 %
1911	9 649 (k roku 1910)	1 605	–	16,6 %

⁵⁴⁰ Údaje k sčítání z let 1869, 1880, 1900 a 1910 pochází z: BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848-1960. Svazek 5 Okresy Prostějov, Boskovice, Mor. Třeborá.* Ostrava 1976, s. 299. Údaje z roku 1857 jsou obsaženy v: CZEPAN, Thomas: *Statistik von Zvittau. Verfaßt nach verlässlichen Quellen.* Brno 1862, s. 6.

Tabulka 4: Počet oprávněných voličů a volební účast dle jednotlivých volebních sborů

Rok konání voleb	Počet členů I. vol. sboru	Volební účast I. vol. sboru	Počet členů II. vol. sboru	Volební účast II. vol. sboru	Počet členů III. vol. sboru	Volební účast III. vol. sboru
1850	51	36 (70,6 %)	115	58 (50,4 %)	363	138 (38 %)
1861	49	28 (57,1 %)	82	30 (36,6 %)	501	77 (15,4 %)
1864	60	41 (68,3 %)	88	38 (43,2 %)	581	75 (12,9 %)
1866	57	30 (52,6 %)	95	30 (31,6 %)	620	63 (10,2 %)
1869	59	38 (64,4 %)	69	27 (39,1 %)	704	72 (10,2 %)
1872	67	39 (58,2 %)	94	32 (34 %)	604	130 (21,5 %)
1875	61	26 (42,6 %)	83	23 (27,7 %)	556	38 (6,8 %)
1878	62	29 (46,8 %)	77	30 (39 %)	539	87 (16,2 %)
1881	47	21 (44,7 %)	87	22 (25,3 %)	550	30 (5,5 %)
1884	32	16 (50 %)	97	29 (29,9 %)	652	53 (8,1 %)
1887	38	14 (36,8 %)	131	62 (47,3 %)	779	84 (10,8 %)
1890	30	13 (43,3 %)	127	68 (53,5 %)	839	172 (20,5 %)
1893	30	14 (46,7 %)	144	83 (57,6 %)	874	293 (33,5 %)
1896	30	18 (60 %)	153	59 (38,6 %)	949	341 (35,9 %)
1899	30	20 (66,7 %)	154	72 (46,8 %)	1 091	492 (45,1 %)
1902 ⁵⁴¹	–	51 %	–	50 %	1160	35 %
1905	30	15 (50 %)	175	124 (70,9 %)	1 196	254 (21,2 %)
1908	30	14 (46,7 %)	180	73 (40,6 %)	1 299	314 (24,1 %)
1911	31	19 (61,3 %)	186	–	1 388	–

Graf 2: Počet volebních období zastupitelů (1850–1918)⁵⁴²

⁵⁴¹ Data k obecním volbám se nezachovaly. Tato procentuální účast vychází z dat obsažených v: Schönhengster Zeitung, 13. 12. 1902, s. 4.

⁵⁴² Někteří vykonávali zastupitelské mandáty i po vzniku ČSR. Tyto volby nejsou ve statistice zohledněny.

Tabulka 5: Daňová poplatnost města

Rok konání voleb	I. volební sbor	Minimální poplatnost I. volebního sboru	II. volební sbor	Minimální poplatnost II. volebního sboru	III. volební sbor	Celková poplatnost města
1850	1395,35	27,34	1400,48	6,28	1262,49	4058,32
1861	3155,28	65,28	3255,16	22,47	3232,5	9642,94
1864	3056,17	58,23	3044,68	21	3042,5	9143,35
1866	2352,19	64,64	3383,13	21	3374,17	9109,49
1869	3492,8	76,5	3483,56	32,21	3488,76	10465,12
1872	3966,39	69,05	3941,67	26,1	3849,25	11757,31
1875	3834,73	70,76	3842,24	30,23	3858,62	11535,59
1878	4007,62	80,73	3982,82	32,91	3919,34	11909,78
1881	4166,9	93,27	4195,02	33,03	4144,39	12506,31
1884	7015,44	188,78	6993,4	62,07	7002,43	21011,27
1887	9213,08	173,75	9181,37	52	9158,23	27552,68
1890	10320,05	181,87	9792,5	61,27	9839,8	29952,35
1893	12054,44	182,74	10968,86	60,8	11010,44	34033,74
1896	14138,9	175,81	-	-	-	-
1899	26200,53	278,64	15722,46	91	15559,08	57482,07
1902	-	-	-	-	-	-
1905	-	-	-	-	-	-
1908 ⁵⁴³	62322,66	469,16	33780,47	160,2	33685,7	129788,8
1911	-	-	35375,71	150,06	34962,84	-

⁵⁴³ V tomto roce již korunová měna (v poměru ke zlaté 2:1).

Tabulka 6: Kontinuita obecních výborů⁵⁴⁴

Rok konání voleb	Počet zast. pokračujících z min. období	Návaznost obecního výboru z minulého období (%)
1866	19	63,3
1869	18	60
1872	18	60
1875	23	76,7
1878	21	70
1881	24	80
1884	23	76,7
1887	20	66,7
1890	19	63,3
1893	21	70
1896	19	63,3
1899	24	80
1902	22	73,3
1905	25	83,3
1908	23	76,6
1911	21	70

Rok konání voleb	Počet zast. pokračujících z min. období	Návaznost obecního výboru z minulého období (%)
1923	18	50
1927	18	50
1931	24	66,6
1938	3	8,3

⁵⁴⁴ Z důvodu nižšího počtu zastupitelů v letech 1850-1864 začíná tabulka letopočtem 1866.

Tabulka 7: Obecní volby ve Svitavách 1919–1938 (strana s nejvíce mandáty vyznačena tučně)

Název pol. strany/koalice	1919			1923			1927			1931			1938 ⁵⁴⁵		
	hlasů	%	mandátů	hlasů	%	mandátů	hlasů	%	mandátů	hlasů	%	mandátů	hlasů	%	mandátů
Něm. soc. dem. strana dělnická	2087	39,16	14	1275	22,51	8	1585	25,86	9	1795	27,55	10	695	9,59	4
Něm. lidová strana křesťansko-soc.	1513	28,39	10	1946	34,36	13	1978	32,28	12	2011	30,87	12	-	-	-
Německá živnostenská (a obč.) strana	555	10,41	4	1282	22,64	8	1289	21,03	8	1179	18,1	7	-	-	-
Něm. strana nár. soc.	382	7,2	3	570	10,06	4	565	9,22	3	1002	15,38	5	-	-	-
SdP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5780	79,76	29
Hospodářská strana	351	6,59	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spol. kandidátka č. menšiny (Čs. dem. strany)	370	6,94	3	478	8,44	3	214	3,49	1	147	2,27	1	710	9,8	3
Čs. soc. dem. strana dělnická	-	-	-	-	-	-	320	5,22	2	247	3,8	1	-	-	-
Č. nár. soc. strana	-	-	-	-	-	-	-	-	-	134	2,06	0	-	-	-
Židovská menšina	71	1,33	0	112	2	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
KSČ	-	-	-	-	-	-	177	2,89	1	-	-	-	62	0,86	0
Celkem	5329		36	5663		36	6128		36	6515		36	7247		36

⁵⁴⁵ *Glanzvoller SdP-Wahlsieg*. ZN, 18.6.1938, č. 25, s. 1

Přílohy k obecním rozpočtům

Tabulka 8: Celková bilance vybraných městských rozpočtů 1887–1899 (ve zlatých)

Rok	Příjmy		Výdaje		Přebytek/schodek
	Řádné	Mimořádné	Řádné	Mimořádné	
1887	6.736,37 zl.		25.228,89 ₅ zl.		- 18.492,52 ₅ zl.
1888	7.185,81 zl.		25.234,52 ₅ zl.		- 18.048,71 ₅ zl.
1889	8.454,73 zl.		28.468,34 zl.		- 20.013,61 zl.
1891	6.538,87 ₅ zl.		34.541,41 ₅ zl.		- 28.002,54 zl.
1892	6.667,36 ₅ zl.		32.903,31 zl.		- 26.235,94 ₅ zl.
1893	6.670,03 ₅ zl.		34.786,68 ₅ zl.		- 28.116,65 zl.
1894	6.527,27 ₅ zl.		38.635,35 ₅ zl.		- 32.108,08 zl.
1895	7.370,32 ₅ zl.		39.688,24 zl.		- 32.317,91 ₅ zl.
1896	7.122,14 ₅ zl.		63.198,89 ₅ zl.		- 56.076,75 zl.
1897	7.620,92 ₅ zl.		66.639,36 ₅ zl.		- 59.018,44 zl.
1898	8.615,83 ₅ zl.		73.337,48 ₅ zl.		- 64.721,65 zl.
1899	8.716,64 ₅ zl.		73.795,91 ₅ zl.		- 65.079,27 zl.

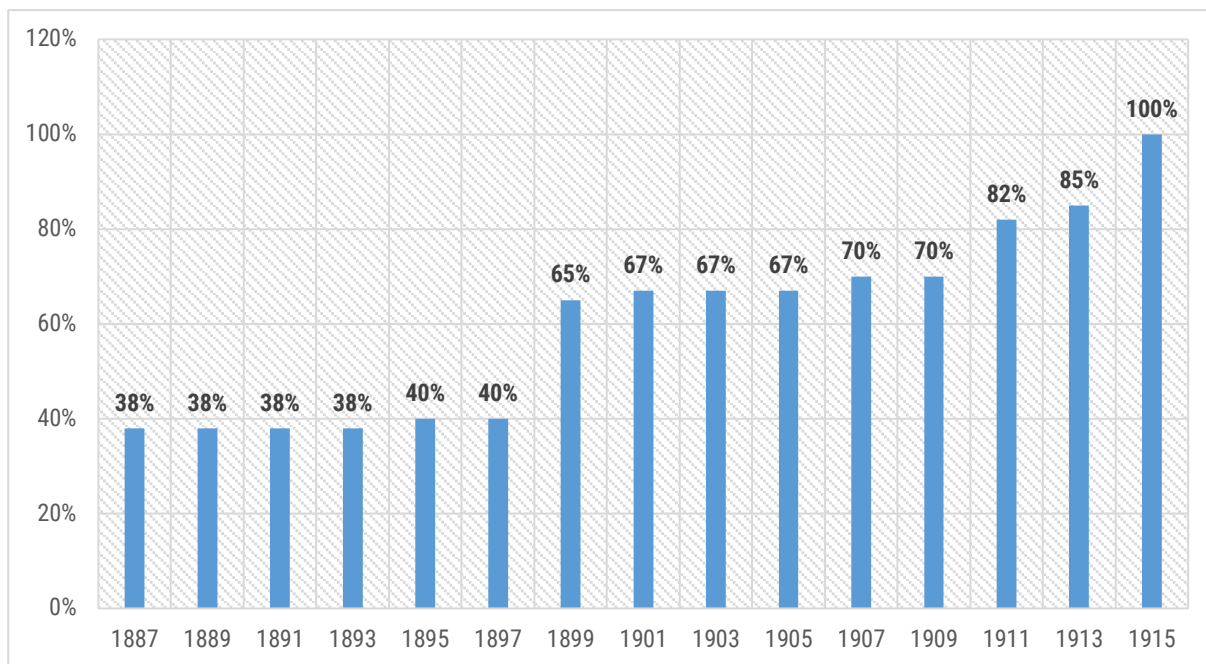
Tabulka 9: Celková bilance vybraných městských rozpočtů 1900–1918 (v korunách)

Rok	Příjmy		Výdaje		Přebytek/schodek
	Řádné	Mimořádné	Řádné	Mimořádné	
1900	17.704,02 K		155.421,12 K		- 137.717,1 K
1901	20.515,20 K		170.813,86 K		- 150.298,66 K
1902	22.486,64 K		163.091,34 K		- 140.604,70 K
1903	21.362,80 K		165.523,70 K		- 144.160,90 K
1904	25.558,52 K		162.507,74 K		- 136.949,22 K
1905	37.542,45 K		174.162,39 K		- 136.619,94 K
1906	35.161,83 K		175.856,13 K		- 140.594,30 K
1907	113.696,14 K		113.696,14 K		0 K
1908	116.935 K		116.935 K		0 K
1909	220.148 K		220.148 K		0 K
1910	212.811?		222.811 K		- 10.000 K
1911	90.181 K		235.300 K		- 145.119 K
1912	128.833,16 K	3.900 K	259.536,30 K	16.364,42 K	- 143.167,56 K
1913	112.460,28 K	690.611,60 K	274.564,77 K	678.435,50 K	- 149.928,39 K
1914	112.179,32 K		277.912,66 K		- 167.533,34 K
1915	190.344,73 K	190.344,73 K	339.004,13 K	400.004,13 K	- 358.318,80 K
1916	180.012 K		409.726,12 K		- 231.714,12 K
1917	215.894 K		412.700 K		- 200.806 K
1918	191.475,65 K		431.955,21 K		- 240.478,56 K

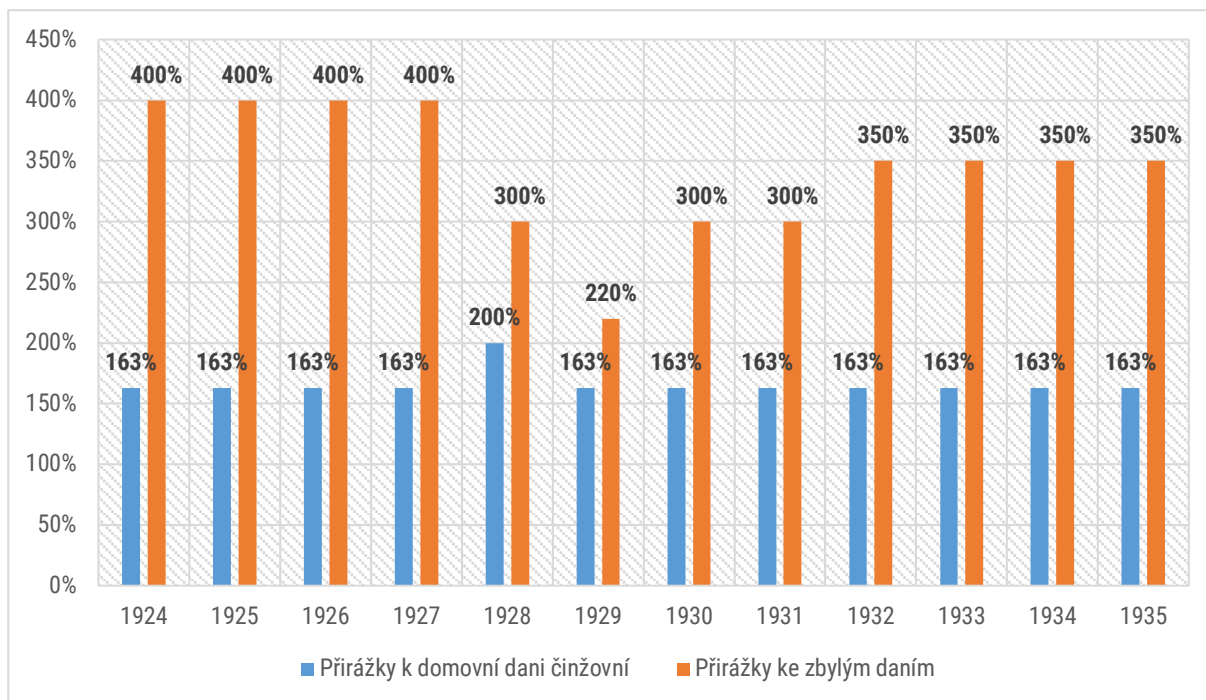
Tabulka 10: Celková bilance vybraných městských rozpočtů 1919, 1924–1935 (v československých korunách)

Rok	Příjmy		Výdaje		Přebytek/schodek
	Řádné	Mimořádné	Řádné	Mimořádné	
1919	182.502,62 Kč		492.474,56 Kč		- 309.971,94 Kč
1924	1.309.200 Kč		2.168.776 Kč		- 859.576 Kč
1925	1.234.000 Kč		2.576.000 Kč		- 1.342.000 Kč
1926	1.355.000 Kč	500.000 Kč	2.649.000 Kč	500.000 Kč	- 1.294.000 Kč
1927	1.338.450. Kč	814.000 Kč	3.184.576 Kč	814.000 Kč	- 1.846.126 Kč
1928	1.775.055 Kč	500.000 Kč	4.856.948 Kč	500.000 Kč	- 3.081.893 Kč
1929	1.618.651 Kč	440.000 Kč	3.892.437 Kč	440.000 Kč	- 2.573.786 Kč
1930	1.694.812 Kč		3.934.033 Kč		- 2.239.221 Kč
1931	2.187.868 Kč		3.618.730 Kč		- 1.430.862 Kč
1932	2.178.658 Kč	2.805.000 Kč	3.848.926 Kč	2.805.000 Kč	- 1.670.268 Kč
1933	2.084.766 Kč	3.170.999 Kč	3.615.850 Kč	3.170.999 Kč	- 1.537.006 Kč
1934	2.898.093 Kč	1.430.000 Kč	3.970.559 Kč	1.430.000 Kč	- 1.072.446 Kč
1935	2.824.953 Kč		3.917.432 Kč		- 1.092.479 Kč

Graf 3: Výše obecní přírážky k přímým daním v předválečném období

Graf 4: Obecní přírážky v meziválečném období

Seznam pramenů a literatury

A. SEZNAM PRAMENŮ

Archivní prameny

MZA v Brně

Fond C 11 – Krajský soud civilní Brno

Fond B 26 – Policejní ředitelství Brno

Fond B 40 – Zemský úřad Brno

SOA Hradec Králové/Zámorsk

Fond Sbírká matrik Východočeského kraje

SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli

Fond Archiv města Svitavy

Fond Budig Johann a rodina Svitavy

Fond Karl Lick (nezpracovaný)

Fond Německé reálné gymnasium v Moravské Třebové

Fond Okresní soud Svitavy

Fond Okresní úřad Moravská Třebová

Fond Sčítání lidu

Fond V. O. Ottendorfer a knihovna (nezpracovaný)

Mezifondový soubor fotodokumentace

Mezifondový soubor kronik

Městské muzeum a galerie ve Svitavách

Sbírká rukopisů

Tisk

Amtsblatt zur Brüner Zeitung, roč. 1864, 1893.

Brüner Morgenpost, roč. 1856, 1857, 1873.

Brüner Zeitung, roč. 1856, 1869.

Deutsches Volksblatt für Mähren und Schlesien, roč. 1890.

Deutschmährische Heimat, roč. 1930.

Die Brenn-Nessel, roč. 1891–1893, 1896–1899.

Grenzbote des nordwestlichen Mährens, roč. 1887, 1888.

Grenzpost: Zeitung für das christliche Volk des Schönhengster Gaues, roč. 1902.

Mährischer Correspondent, roč. 1871.

Mährisch-schlesischer Correspondent, roč. 1893, 1885–1887, 1889, 1890.

Moravia, roč. 1848.

Morawské nowiny, roč. 1864, 1866, 1867.

Schönhengster Zeitung, roč. 1901, 1902, 1912, 1913, 1917, 1919, 1927.

Wochenblatt für Mährisch-Trübau und Zwittau sammt Umgebung, roč. 1885, 1886, 1888, 1890, 1891, 1892, 1894, 1896, 1898.

Zwittauer Nachrichten, roč. 1905, 1911–1918, 1923, 1927, 1929, 1935, 1938.

Tištěné prameny

CHYTIĽ, Alois: *Chytilův úplný adresář Moravy*. Brno 1911, 1300 s.

CZEPAN, Thomas: *Statistik von Zwittau. Verfaßt nach verlässlichen Quellen*. Brno 1862, 82 s.

Einnobnerverzeichnis der Stadt Zwittau. Svitavy 1940, 140 s.

Handbuch des Fabriks, Handels- und Gewerbe-Standes im Bezirke der Brüner Handels- und Gewerbe-Kammer. Brno 1852, 216 s.

WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svitavy 1911, 146 s.

WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svitavy 1922, 160 s.

WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svitavy 1926, 187 s.

WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svitavy 1929, 217 s.

WALENTA, Anton Otto: *Adressbuch der Stadt Zwittau*. Svitavy 1935, 164 s.

Právní předpisy

Císařský patent ze 17. března 1849, ř. z. č. 170.

Říšský obecní zákon z 5. března 1862, ř. z. č. 18.

Zákon obecní pro Markrabství Moravské daný dne 15. března 1864, z. z. č. 4.

Zákon ze dne 29. dubna 1895, z. z. č. 48.

Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu Československého.

Zákon č. 75/1919 Sb. z. a n., řád volební v obcích republiky Československé.

Zákon č. 329/1921 Sb. z. a n., o přechodné úpravě finančního hospodářství obcí a měst s právem municipálním.

Zákon č. 77/1927 Sb. z. a n., o nové úpravě finančního hospodářství svazků územní samosprávy.

Zákon č. 169/1930 Sb. z. a n., kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 15. června, č. 77 Sb. z. a n., o nové úpravě finančního hospodářství svazů územní samosprávy.

Zákon č. 122/1933 Sb. z. a n., o změnách řádu volení v obci.

Vyhláška Ministerstva vnitra 123/1933 Sb. z. a n., o úplném znění zákona, kterým vydává se řád volební v obcích republiky Československé.

Zákon č. 69/1935 Sb. z. a n., o finančních opatřeních v oboru územní samosprávy.

Soudní rozhodnutí

Nález NSS ČSR ze dne 1. září 1919 č. 3655.

Nález NSS ze dne 9. září 1919 č. 4222.

Nález NSS ČSR ze dne 24. listopadu 1925 č. 22542.

Internetové zdroje

ČSÚ: Historický lexikon obcí České republiky 1869–2011. In: https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015 [cit. 19. 8. 2022].

Max Budig, databáze členů NS. In: <https://www.psp.cz/sqw/detail.sqw?org=289&id=794&l=cz> [cit. 21.2.2021].

B. SEZNAM LITERATURY

- BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek 5. Okresy Prostějov, Boskovice, Mor. Třebová*. Ostrava 1976, 330 s.
- BARTOŠ, Josef – FRAJDL, Jiří – TRAPL, Miloš – HOMOLÝ, Zdeněk: *Svitavy: dějiny a současnost města*. Hradec Králové 1987, 256 s.
- BUREŠOVÁ, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc 2001, 506 s.
- CIBULKA, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890–1918). Ideje – programy – osobnosti*. Praha 2012, 447 s.
- ČOPIK, Jan: *Proměny a kontinuita české komunální politiky. Územní samospráva v nové době (1850–2010). Díl 1 – do roku 1945*. Praha 2014, 317 s.
- DENK, Libor: *Bystřice nad Pernštejnem v letech 1850–1914*. Nevydaná magisterská diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 2020, 157 s.
- DUSIL, Václav: *Shromažďovací a spolkové právo*. In: HÁCHA, Emil – HOETZEL, Jiří – WEYR, František (ed.): *Slovník veřejného práva československého. Svazek IV. S–T*. Brno 1938, s. 188–205.
- HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století proměny společnosti v moderní době I*. Praha 2014, 478 s.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha 2005, 570 s.
- FASORA, Lukáš: *Epidemie brýšního tyfu na Moravě a jejich prevence v letech 1881–1913*. Časopis Matice Moravské, č. 1/2002, s. 47–81.
- FASORA, Lukáš: *Městské spořitelny v teorii a praxi obecní samosprávy ve druhé polovině 19. století*. In: KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (ed.): *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 268–285.
- FASORA, Lukáš – KLADIWA, Pavel: *Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850–1918. Dílčí výsledky výzkumu v České republice*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno 2006, s. 11–40.
- FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno 2007, 381 s.
- FIKEJZ, Radoslav – VELEŠÍK, Vladimír: *Kronika města Svitavy*. Svitavy 2006, 396 s.
- FIKEJZ, Radoslav – VELEŠÍK, Vladimír: *Historie a současnost podnikání na Svitavsku, Litomyšlsku, Poličsku, Moravskotřebovsku a Jevíčsku*. Žehušice 2003, 207 s.
- HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart. Bibliographisches Lexikon. Erster Theil: Gesetzgeber und Politiker*. Brno 1885, 84 s.

- HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexicon. Zweiter Theil: Staats-, Landes- und Gemeindefunktionäre*. Brno 1888, 118 s.
- HELLER, Hermann: *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexicon. Zweiter Theil: Schulmänner, Theologen, Juristen, Mediciner, Techniker*. Brno 1889, 232 s.
- HOETZEL, Jiří a kol.: *Samospráva. Územní samospráva. Obce*. In: HÁCHA, Emil – HOETZEL, Jiří – WEYR, František (ed.): *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV. S–T. Brno 1938, s. 2–53.
- HOFFMANN, František: *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Praha 2009, 712 s.
- JANÁK, Jan: *Dějiny Moravy. Díl 3/1. Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. Brno 1999, 321 s.
- JANIŠ, Dalibor: *Bruno ze Schauenburgu*. In: VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla (ed.): *Biografický slovník českých zemí*. 8. sešit (Brun–By). Praha 2007, s. 233.
- KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky. Vznik, budování a zlá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2017, 571 s.
- KLABOUCH, Jiří: *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848–1918*. Vídeň 1968, 179 s.
- KLADIWA, Pavel: *Leska a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. Díl I. Vývoj legislativy*. Ostrava 2007, 160 s.
- KLADIWA, Pavel – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Leska a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. Díl II/1 Muži z radnice*. Ostrava 2008, 751 s.
- KLADIWA, PAVEL – POKLUDOVÁ, Andrea – KAFKOVÁ, Renata: *Leska a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. Díl II/2. Finance a infrastruktura*. Ostrava 2009, 375 s.
- KLIMEK, Antonín: *Boj o Hrad /1./: Hrad a pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. Praha 1996, 432 s.
- KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny země koruny české. Svazek XIII. 1918–1929*. Praha a Litomyšl 2000, 822 s.
- KOPECKÝ, Jan: *Svitavy a jejich kraj v minulosti*. Moravská Třebová 1946, 81 s.
- KOPECKÝ, Jan: *100 let tabákového průmyslu ve Svitavách*. Svitavy 1974.
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2017, 471 s.
- LICK, Carl: *Oswald Ottendorfer – ein Lebensbild*. Svitavy 1922. 51 s.
- LICK, Karl: *Zur Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*. Svitavy 1910, 560 s.
- MACKOVÁ, Marie: *Obecní samospráva v kontextu českého regionálního bádání*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Občanské elity a obecní samospráva 1848–1948*. Brno 2006, s. 108–113.
- MACKOVÁ, Marie: *Státní tabákové továrny v Lanškrouně a ve Svitavách do první světové války ve světle statistiky*. Pomezí Čech, Moravy a Slezska, 7, 2006, s. 80–105.
- MACKOVÁ, Marie: *To byla c. k. trafika*. Praha 2010, 157 s.

- MACENAUER, Josef: *Samospráva obecní. Příruční kniha pro starosty a zastupitele obecní na Moravě*. Brno 1899, 790 s.
- MAIER, Karel: *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850–1938*. Praha 2005, 374 s.
- MALÍŘ, Jiří a kol.: *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2012, 887 s.
- MALÍŘ, Jiří: *Samospráva jako prostředek poslancecké kariéry*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.): *Občanské elity a obecní samospráva*, s. 152–164.
- MALÍŘ, Jiří – ŘEPA, Milan: *Vlastivěda moravská. Země a lid, sv. 8: Dějiny Moravy. Díl 3/2. Morava na cestě k občanské společnosti*. Brno 2018, 335 s.
- MALÍŘ, Jiří: *Občanská společnost na Moravě: Spolky, strany, elity*. Brno 2014, 484 s.
- MATĚJČEK, Jiří: *Retardované oblasti českých zemí v 19. století a jejich sociální význam. Příspěvek k problematice neúplné industrializace*. In: MACHÁČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Studie k sociálním dějinám 19. století č. 4*. Opava 1994, s. 23–235.
- MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století. 1. díl*. Ostrava 2003, 519 s.
- PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu. I. díl: 1918–1919*. Praha 1991, 442 s.
- PETR, Jaroslav (ed.): *Svitavy – 700 let města. Vlastivědný sborník*. Brno 1956, 108 s.
- POPELKA, Petr: *Mocenský transfer, boj o radnice a problém slučování obcí po první světové válce. Příklad národnostně smíšené oblasti Zábřezska*. *Časopis Matice moravské*, č. 1, roč. 137, 2018, s. 87–111.
- PRAŽÁK, Jiří: *Rakouské právo veřejné. Díl první: Ústava obecní*. Praha 1900, 502 s.
- RŮŽIČKA, Jan: *Maloměstáci s otevřenou myslí: Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*. Brno 2016, 401 s.
- SCHELLE, Karel: *Samospráva obecní (1848–1939)*. In: SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin. XII. svazek Sa–Smlouva ná. Plzeň 2018*, s. 37–55.
- SCHELLE, Karel: *Státoprávní aspekty 1848–1849 v českých a uherských zemích*. Ostrava 2019, 166 s.
- ŠTĚRBA, Vlastimil: *Valentin Oswald Ottendorfer: 1826–1900*. Svitavy 2000. 62 s.
- ŠUSTROVÁ, Drahomíra: *100 let města Svitavy, od r. 1848 po r. 1948*. Rukopis uložen v SOkA Svitavy, R 648.
- URBANITSCH, Peter: *Bürgerliche Eliten, Modernisierung und Wertewandel in Klein- und Mittelstädten Cisleithaniens 1848–1918*. In: FASORA a spol. (eds.): *Občanské elity*, s. 49–65.
- VENDOLSKÝ, Josef – STEJSKAL, Pavel: *Historie místní dráhy Svitavy – Polička – Žďárec u Skutče*. Polička a Praha 2016, 320 s.

- VESELÁ, Renata: *Poznámky ke studiu spolkového zákona č. 134/1867 ř. z.* In: Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu. Sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi. Brno 1993, s. 283-286.
- VIKTORÍK, Michael: *Obecní volby ve Šternberku v letech 1850-1914.* Historica Olomucensia, 49, 2015, s. 109–125.
- WEYR, František: *Řád volení v obcích republiky Československé a novela k obecním zřízením.* Brno 1919, 158 s.
- ZÁVODNÁ, Michaela – KADLEC, Petr: *Přehled hospodářských a sociální dějin českých zemí do roku 1989.* Ostrava 2018, 250 s.

Resumé

Předkládaná diplomová práce se zabývá fenoménem obecní samosprávy ve městě Svitavy mezi 1850–1935. Dává nahlédnout na činnost této samosprávy prostřednictvím analýzy obecních voleb, charakteristice obecního hospodaření a představení životů starostů. Přes vznik Československa je zřejmá kontinuita jak v oblasti obecních reprezentací, tak ve stavu obecních finance.

This presented diploma thesis deals with the phenomenon of municipal self-government in the city of Svitavy between 1850-1935. It gives an insight into the activities of the municipal self-government in this period by analyzing the results of the municipal elections, characterizing the municipal management, and presenting the lives of the mayors. With the establishment of Czechoslovakia, there is continuity in the municipal council and the state of municipal finances.

Seznam použitých zkratk

SOA – Státní oblastní archiv

SOkA Svitavy – Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli

MZA – Moravský zemský archiv

AMS – Archiv města Svitavy

SMVK – Sběrka matrik Východočeského kraje

SL – Sčítání lidu

BN – Die Brenn-Nessel

BM – Brünnner Morgenpost

SZ – Schönhengster Zeitung

WMTuZ – Wochenblatt für Mährisch-Trübau und Zwittau sammt Umgebung

ZN – Zwittauer Nachrichten

Seznam tabulek a grafů

Tabulka 1: Vývoj počtu obyvatel vybraných obcí.....	26
Tabulka 2: Seznam I. voličského sboru z r. 1899.....	29
Tabulka 3: Počet oprávněných voličů a volební účast.....	93
Tabulka 4: Počet oprávněných voličů a volební účast dle jednotlivých volebních sborů.....	94
Tabulka 5: Daňová poplatnost města.....	95
Tabulka 6: Kontinuita obecních výborů.....	96
Tabulka 7: Obecní volby ve Svitavách 1919–1938.....	97
Tabulka 8: Celková bilance vybraných ročníků městského rozpočtu 1887–1899 (ve zlatých).....	98
Tabulka 9: Celková bilance vybraných ročníků městského rozpočtu 1900–1918 (v korunách).....	98
Tabulka 10: Celková bilance vybraných ročníků městského rozpočtu 1919, 1924–1935 (v čs. korunách).....	99
Graf 1: Vývoj počtu obyvatel ve vybraných obcích.....	27
Graf 2: Počet volebních období zastupitelů (1850–1918).....	94
Graf 3: Výše obecní přírážky k přímým daním v předválečném období.....	100
Graf 4: Obecní přírážky v meziválečném období.....	100